

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
KASTAMONU UNIVERSITY FACULTY
OF THEOLOGY

جامعة قسطموني كلية الإلهيات

VII. ULUSLARARASI ŞEYH
ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU
"MÂVERÂÜNNEHİR"

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI

KASTAMONU UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY
VII. INTERNATIONAL SHAYKH ŞHA'BÂN-I VELÎ
SYMPOSIUM
"MÂ WARÂ' AL-NAHR"

BOOK OF ABSTRACTS

مؤتمر الشيخ شعبان ولي الدولي الدورة السابعة
"ما وراء النهر"
كتاب الملخصات

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

VII. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA‘BÂN-I VELÎ
SEMPOZYUMU
“MÂVERÂÛNNEHİR”

KASTAMONU UNIVERSITY, FACULTY OF THEOLOGY
VII. INTERNATIONAL SHAYKH ŞHA‘BÂN-I VELÎ SYMPOSIUM
"MÂ WARĀ' AL-NAHR"

جامعة قسطنطيني كلية الإلهيات
مؤتمر الشيخ شعبان ولي الدولي الدورة السابعة
"ما وراء النهر"

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI
BOOK OF ABSTRACTS
كتاب الملخصات

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ
Arş. Gör. Dr. Beyza Aybike DEVECİ

2024
KASTAMONU

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI-
VII. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA‘BÂN-I VELÎ
SEMPOZYUMU
“MÂVERÂÜNNEHİR”
17-18 MAYIS 2024

BİLDİRİ ÖZETLERİ KİTABI

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ
Arş. Gör. Dr. Beyza Aybike DEVECİ

Kapak ve Grafik Tasarım
Çiğdem Gülmez
e-ISBN 978-605-4697-35-9
Yayıncılık Sertifika

Kastamonu Üniversitesi Yayınları
Baskı Tarihi 2024

İletişim bilgileri

Mail: ssv.sempozyum@kastamonu.edu.tr
03662802702

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kuzeykent/Kastamonu
Pk: 37150 / Kastamonu / Türkiye

Bu eser Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0
Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

*This work is licensed under a Creative Commons Attribution NonCommercial 4.0
International License

Copyright © 2024

Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak T.C. Kastamonu Üniversitesine aittir. Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Bu kitabın hiçbir kısmı yayıncısının yazılı izni olmaksızın elektronik veya mekanik, fotokopi, kayıt ya da herhangi bir bilgi saklama, erişim sistemi de dahil olmak üzere herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Bu kitapta VII. Uluslararası Şeyh Şa‘bân-ı Velî Sempozyumu “Mâverâünnehir” kapsamında sunulan bildirilerin özetleri yer almaktadır. İçerik konuşmacılara aittir. Kastamonu Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

KURULLAR

DÜZENLEYEN KURUM

Kastamonu Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

ONUR BAŞKANI

Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL
Kastamonu Üniversitesi Rektörü

Koordinatör

Prof. Dr. Mehmet ATALAN
İlahiyat Fakültesi Dekanı

TERTİP HEYETİ

Prof. Dr. Mehmet ATALAN
Prof. Dr. Burhan BALTACI
Prof. Dr. Mehmet Nadir ÖZDEMİR
Prof. Dr. Metin YURDAGÜR
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT
Prof. Dr. Ali ALBAYRAK
Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR
Doç. Dr. Eyyup AKDAĞ
Doç. Dr. Mehmet Fatih KALIN
Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ
Doç. Dr. Recep ÖZDİREK
Doç. Dr. Nazife Vildan GÜLOĞLU
Doç. Dr. Bünyamin AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Nureddin KATTAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEDİK
Dr. Öğr. Üyesi Amr Mukhtar Morsi Ahmed
Dr. Öğr. Üyesi Cabir OSMANLI
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ
Dr. Öğr. Üyesi Erhan Salih FİDAN
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÇOŞAR
Dr. Öğr. Üyesi İhab Said İbrahim İBRAHİM
Dr. Öğr. Üyesi Soaad Ahmed Aly SHOLAK
Dr. Öğr. Üyesi İslam MUSAYEV
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim GÜNAYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Kübra KELEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Hayri ŞAHİN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KİSBET
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇAVUŞOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Nagihan EMİROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Selman KELEŞ
Dr. Öğr. Üyesi Sinan ERDİM
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KOÇAK
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ÖZKANLI

Öğr. Gör. Rumeysa YÜCE
Öğr. Gör. Dr. Marvan MUGALLES

BİLİM KURULU ve HAKEM KURULU

- Prof. Dr. Abdulaziz HATİP (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Abdulhamit BİRİŞİK (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN (Kocaeli Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Adem APAK (Uludağ Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Adem TUTAR (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet AK (Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet KARATAŞ (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali ALBAYRAK (Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali AVCU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali AYTEN (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali BOLAT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali COŞKUN (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ali DURUSOY (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Asım YAPICI (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Aydın TEMİZER (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Aydın USTA (Mimar Sinan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Aziz DOĞANAY (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Burhan BALTACI (Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ (Uludağ Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ (Hitit Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Emine ÖĞÜK (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ertuğrul BOYNUKALIN (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Gülgün Dağdeviren UYAR (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Hacı Yunus APAYDIN (Erciyes Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Halim ÖZNURHAN (Erciyes Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Hatice Kelpetin ARPAGUŞ (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Hilmi DEMİR (TOBB Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Hülya ALPER (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İhsan SOYSALDI (Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN (Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İsmail ŞİK (Çukurova Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. İsrail BALCI (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. M. Ali BÜYÜKKARA (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. M. Saffet SARIKAYA (Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. M. Zeki İŞCAN (Atatürk Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mahmut AYDIN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ATALAN (Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ (İstanbul Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Nadir ÖZDEMİR (Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI (Nevşehir Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ÜMİT (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Metin YURDAGÜR (Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Necdet TOSUN (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Nihat DALGIN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Osman AYDINLI (Ankara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ömer ÖZPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Ömer TÜRKER (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)

- Prof. Dr. Sönmez KUTLU (Ankara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Şahin GÜVEN (Erciyes Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Temel YEŞİLYURT (Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Üzeyir OK (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR (Fırat Üniversitesi, Türkiye)
Doç. Dr. Osman AYDINLI (Marmara Üniversitesi, Türkiye)
Prof. Dr. Aşirbek MUMİNOV, The L. N. Gumilev Eurasian National Uni.,
(Astana/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Abdulrahman Helli (Qatar University-Katar)
Prof. Dr. Şamşudin KERİM, Nur Mübarek Kazak-Mısır Üniversitesi, Almatı/KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Heysem Abdulhamid Ali HAZNE (Ürdün Ün. - Ürdün)
Prof. Dr. Acku ALİ (Biskara Uni. -Cezayir)
Prof. Dr. Muhammad Avad EL-HAVELDA (Jiraş Uni. - Ürdün)
Prof. Dr. Abdulcelil DAMARA (Ürdün Üniversitesi)
Prof. Dr. Ferman İsmail İBRAHİM (Tikrit Üniversitesi-Irak)
Prof. Dr. Arif NAUSHAHİ (Government Gordon College Rawalpindi - Pakistan)
Prof. Dr. Ghulam MOENUDDİN (Punjab University Oriental College - Pakistan)
Prof. Dr. Jalgas SANDYBAYEV (Devlet Yönetim Akademisi- Kazakistan)
Prof. Dr. John CURREY (University of Nevada- ABD)
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ (Yab. Dil. ve Mesl. Kar. Ün. Rektörü- Kazakistan)
Doç. Dr. Muratbek Mirzabekov, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi
Beşeri Bilimler Fakültesi, Türkistan/KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Kımbat KARATIŞKENOVA, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak
Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi, Türkistan/KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Cavid KASIMLI, Azerbaycan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü,
Bakü/AZERBAYCAN
Doç. Dr. Zikiria ZHANDARBEK, Hoca Ahmet Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
Beşeri Bilimler Fakültesi, Türkistan/KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Zaylabidin ACIMAMATOV, Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, OŞ/
KIRGIZİSTAN
Doç. Dr. Şovosil ZİYADOV, İmam Buhari Uluslararası Merkezi, Semerkant/ ÖZBEKİSTAN
Doç. Dr. Bedruddin Hac İBRAHİM (International Islamic Uni. -Malezya)
Doç. Dr. Azize MUHAMMED (Malezya Ün. -Malezya)
Doç. Dr. Sultan Murat ABLOJOV (El-Farabi Üniversitesi- Kazakistan)

SEMPOZYUM SEKRETERYASI

- Arş. Gör. Abdulkerim DİK (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Ali DARBAY (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Ali Osman ÇETİN (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Beyza Aybike DEVECİ (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Bilal BAHADIR (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Dilek Bal KOÇAK (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Fatıma Elif İBRAHİMOĞLU (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Melike BEYAZKILINÇ (Kastamonu Üniversitesi)
Arş. Gör. Nuran SARICI DOĞAN (Kastamonu Üniversitesi)

SUNUŞ

Günümüzde Özbekistan sınırları içinde yer alan Mâverâünnehir coğrafyası, IX. yüzyıldan bu yana aynı isimle anılmaktadır. Orta Asya ve İslam coğrafyasının tarihî ve kültürel olarak çok önemli bir parçasıdır. Ceyhun (Amu Derya) ve Seyhun (Siri Derya) nehirleri arasında yer aldığı için verimli tarım topraklarıyla ünlüdür. Mâverâünnehir bölgesi, oluşturduğu ilim geleneği ile İslam düşünce ve bilim tarihine yön vermiş ve İslam medeniyetinin gelişimine büyük katkılarda bulunmuştur. Buhara, Semerkant, Tirmiz, Taşkent ve Fergana gibi şehirler sadece ilim merkezleri olmakla kalmamış, aynı zamanda çeşitli felsefî ve dinî ekollere de ev sahipliği yapmıştır. Bu bölge, Türk-İslam kültür ve medeniyetinin temelini oluşturan zihniyetin geliştiği yer olarak öne çıkmaktadır. İslam’ın bu coğrafyada yayılması, bölge için bir dönüm noktası olmuş ve Türk-İslam kültürünün geniş bir coğrafyada etkili olmasında önemli bir rol oynamıştır.

Mâverâünnehir, yalnızca İslam bilim ve düşünce tarihinin değil, evrensel bilgi ve kültürün de önemli bir merkezi olarak kabul edilir. Bu bölge, tarih boyunca İslam medeniyetinin yanı sıra Hint, Çin ve diğer Orta Asya kültürleriyle etkileşim içinde olmuştur. Özellikle İpek Yolu’nun geçiş güzergâhında bulunan Mâverâünnehir, ticaretin yanı sıra çeşitli kültürlerin ve dinlerin etkileşimine de sahne olmuştur. Bu etkileşim, bölgenin zengin ve çeşitli kültürel mirasına önemli katkılarda bulunmuştur.

İslam medeniyetinin altın çağında bilim, kültür ve sanatın merkezlerinden biri olarak kabul edilen ve astronomi, matematik, tıp, felsefe, hukuk gibi pek çok alanda dünya çapında etki yaratmış bilginlerin yetiştiği Mâverâünnehir, bu yıl yedincisini düzenlediğimiz Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu’nun alt başlığı olarak belirlenmiştir. Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumları, 2012 yılında Kastamonu’da başlayan ve ilim geleneği, düşüncesi ve coğrafyasıyla İslam’ın on dört asırlık birikimini yeniden keşfetmeyi hedefleyen bir seri etkinliktir. İlk sempozyumda “Şeyh Şabân-ı Veli’yi Anma ve Anlama”, 2014’te “Kastamonu’nun Manevi Mimarları”, 2016’da “Kastamonu’da İlmî Hayat ve Kastamonu Âlimleri”, 2017’de “Hanefilik ve Mâtûrîdîlik”, Mayıs 2018’de “Eş’arîlik” ve Kasım 2018’de “Yesevîlik” gibi alt başlıklarla düzenlenmiştir. Artık önemli bir tecrübe ve birikimle ilmî faaliyetlere devam eden Kastamonu Üniversitesi ve İlahiyat Fakültesi, değerli akademisyen ve araştırmacıların katkılarıyla bu sempozyum geleneğini sürdürmeyi amaçlamaktadır.

17-18 Mayıs 2024 tarihlerinde düzenlenen VII. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu (Mâverâünnehir), ciddi araştırma ve incelemelerin yer aldığı tebliğlerle tamamlanmış ve bu zengin içeriğin ürünü olarak elinizdeki kitap ortaya çıkmıştır. İslam medeniyetinin en bereketli topraklarından biri olan Mâverâünnehir hakkında değerli katkılarda bulunan akademisyen ve araştırmacılara teşekkür ediyor; kitabın okuyuculara faydalı olmasını temenni ediyoruz.

Sempozyum Koordinatörü
İlahiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Mehmet ATALAN

İÇİNDEKİLER

KURULLAR	III
SUNUŞ	VI
İÇİNDEKİLER	VII
TÜRKİSTAN-TÜRKİYE KÜLTÜREL SÜREKLİLİĞİNİN ODAĞI OLARAK MAVERAÜNNEHİR PROF. DR. MEVLÛT UYANIK	1
SÂMÂNÎLER'İN İTİKÂDÎ MEZHEPLERE YAKLAŞIMI (DİNÎ ANLAYIŞIN EHL-İ SÛNNET ÜZERİNDEN BELİRLENMESİ) DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA KESKİN	2
BİR MÂVERÂÜNNEHİR TARİHİ OLARAK BÂBÛRNÂME'DE MEZHEBİ TASAVVURLAR PROF. DR. ÖMER FARUK TEBER-PROF. DR. RAMAZAN UÇAR	3
MÂVERÂÜNNEHİR'DE MÂTÜRÎDİLİK DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA ORTAYA ÇIKAN ALİMLER VE KELAM İLMİNE KATKILARI DR. ŞERİFE ÖZKETEN ÇATALKAYA	4
MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDEKİ HANEFÎ FAKİHLERİN BEY'U'L-VEFÂ AKDİNİ FIKHÎ AÇIDAN TEMELLENDİRMESİ ARŞ. GÖR. DR. ESER AKSU	5
SÂMÂNÎ HÜKÜMDARLARININ MÂVERÂÜNNEHİRDE İLMİN GELİŞİMİNE YAPTIKLARI KATKILAR DOÇ. DR. AHMET ÖZDEMİR	6
MÂVERÂÜNNEHİR HANEFÎ FAKİHLERİNİN TEMELLENDİRME FAALİYETİNE BİR ÖRNEK: KABZDAN ÖNCE AKARIN SATIMI DR. ÖĞR. ÜYESİ SELMAN DEMİRBOĞA	7
RADİYUDDİN SERAHSİ VE MUHİT İSİMLİ ESERİ DOÇ. DR. RECEP ÖZDİREK	8
KARAHANLILAR DÖNEMİNE AİT BİR VAKIF KİRA SÖZLEŞMESİ BELGESİ VE FIKHÎ TAHLİLİ DR. OKAN KADİR YILMAZ	9
HANEFÎ SİYASET DOKTRİNİN KURUCUSU: EBU ZEYD ED-DEBUSİ VE HANEFÎ CEZA HUKUKUNA KATKILARI ARŞ. GÖR. ŞABAN KÜTÜK	10
EL-HÎDÂYE'NİN İBADETLER BÖLÜMÜNDE MÂLİKİ MEZHEBİNE YAPILAN ATIFLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ ESRA YAĞMUR	11
MAVERÂÜNNEHİR HANEFÎ USÛLCÜLERDEN ALÂEDDİN ES-SEMERKANDÎ VE MİZÂNÜ'L-USÛLADLI ESERİNİN HANEFÎ FIKIH USÛLÜNDEKİ YERİ DR. ÖĞR. ÜYESİ SELMA ÇAKMAK	12
EBÛ'L-BEREKÂT HÂFİZÜDDİN EN-NESEFÎ'NİN MEDÂRİKÛ'T-TENZİL'DE İŞÂRÎ YORUMLARI DOÇ. DR. SERVET DEMİRBAŞ	13
MÂVERÂÜNNEHİR'DE KİRÂAT ANLAYIŞI (NESEFÎ VE MÂTURÎDÎ ÖZELİNDE) DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA TOPCU	14

KİTAB'IN İDDİALARI HAKKINDA TE'VİLÂTÜ'L-KURAN'DA PEYGAMBERLERİN MÜDAFAASI DOÇ. DR. HAKAN UĞUR.....	15
KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDA ARAP UFKU'NUN ÖNEMİ: TE'VİLÂTU'L-KURÂN ÖRNEĞİ DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED HAYRİ ŞAHİN	16
EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ'NİN FİKİR VE DÜŞÜNCELERİ DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET ALKAN.....	17
MODERN DÖNEMDE TÜRKİYE'DE TİRMİZİ ÇALIŞMALARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK: TESPİT VE DEĞERLENDİRME ARŞ. GÖR. ESRA NUR SEZGÜL	18
ES-SEMERKANDÎ (Ö. 539/1144)'NİN TUHFÊ'DE HANEFÎ HADİS ALGISI DOÇ. DR. OSMAN NEDİM YEKTAR.....	19
HÂCE MUHAMMED PÂRSÂ EL-BUHÂRÎ'YE (Ö. 822/1420) İZÂFE EDİLEN ERBA'ÛNE HADİSEN İSİMLİ RİSÂLESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME DR. ÖĞR. ÜYESİ SİNAN ERDİM	20
HADİS İLMİNİN MAYALANDIĞI YER: MAVERÂÜNNEHİR PROF. DR. ŞAKİR GÖZÜTOK.....	21
"MÂVERÂÜNNEHİR MUHADDİSİ HEYSEM B. KÜLEYB EŞ-ŞÂŞÎ VE HADİS MİRASI" ARŞ. GÖR. DR. AYŞENUR YAMANUS.....	22
MÂVERÂÜNNEHİR İLE MÜNASEBETİ OLUP SAHÎH-İ BUHÂRÎ'DE RÂVİ OLAN SAHÂBİLER İSLAM DOĞAN	23
MAVERÂÜNNEHİR MUHADDİSLERİNDEN TİRMİZÎ'NİN İLEL İLMİNDEKİ KONUMU: EL-İLELÜ'L-KEBİR ADLI ESERİ ÖZELİNDE DOÇ. DR. ÖMER FARUK AKPINAR.....	24
الفكر السياسي في بلاد ما وراء النهر؛ الفارابي نموذجًا DR. İSAM ABDUL MOLA.....	25
MÂVERÂÜNNEHİR'DE BİLİM VE FELSEFE TARTIŞMALARI (İBN SİNA – BİRÜNİ TARTIŞMASI ÖRNEĞİ) PROF. DR. İSMAİL ERDOĞAN-DOÇ. DR. CENGİZ ÇUHADAR	26
ORTAÇAĞ MAVERAÜNNEHİR BİLGELİĞİNDEN MODERN MUTLULUĞA: KUTADGU BİLİĞ'DE DUYGUSAL REFAHIN İNCELENMESİ DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇİĞDEM GÜLMEZ	27
RUHTA BÜTÜNLÜK PEŞİNDE: MAVERAÜNNEHİR GELENEĞİNE ÖZEL BİR ATIFLA SUFİ UYGULAMALARININ POZİTİF PSİKOLOJİK İŞLEVİ PROF. DR. ÜZEYİR OK.....	28
KUTADGU BİLİĞ PENCERESİNDEN TÜRK İSLAM KÜLTÜRÜNDE MERHAMET KAVRAMI DR. ÖĞR. ÜYESİ ERHAN SALİH FİDAN.....	29
MAVERÂÜNNEHİR'DEN ANADOLU'YA MÂTÜRÎDÎ KELÂMININ İNTİKALİ: EKMELEDDİN EL-BÂBERTÎ'NİN EL-UMDE ŞERHİ ONUR AKSAN	30

MÂTÜRÎDÎ’NİN BİR YORUM İLKESİ: BÜTÜN MAHLUKAT BİR ARAYA GELSE O’NUN GİBİSİNİ YAPMAYA GÜÇ YETİREMEZ DOÇ DR. ŞÜKRÜ MADEN	31
EBÛ ŞEKÛR ES-SÂLİMÎ’NİN KELAM DÜŞÜNCESİNDE AKLIN YERİ VE HÜSÛN KUBUHUN BELİRLENMESİNDEKİ ROLÜ ÖĞR. GÖR. DR. MAHMUT YUSUF MAHİTAPOĞLU.....	32
EBÛ’L-MUÎN EN-NESEFÎ’DE ÂLEM TASAVVURU PROF. DR. FETHİ KERİM KAZANÇ	33
İBN SÎNÂ’NİN EL-İŞÂRÂT VE’T-TENBİHÂT ADLI ESERİNDEKİ “SELÂMÂN VE EBSÂL” SEMBOLİZMİ VE İBN KEMMÛNE’NİN YORUMU PROF. DR. FATMA ZEHRA PATTABANOĞLU.....	35
MÂVERÂÜNNEHİR KELÂMCILARINDAN ŞÜCÂ‘UDDÎN ET-TÛRKİSTÂNÎ (ÖL. 1333) VE KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖMER FİDANBOY	36
MÂVERÂÜNNEHİRLİ BİR KELAMCI OLARAK İMAM MÂTÜRÎDÎ’NİN RIZIK ANLAYIŞI ARŞ. GÖR. SEMA PERK -DOÇ. DR. AHMET ÇELİK.....	37
SADRUŞŞERİA’NIN ŞERHU TA’DİLİ’L-ULUM ADLI ESERİ BAĞLAMINDA ALLAH’IN HAKİKATİNİ BİLMENİN İMKÂNI DOÇ. DR. RIZA KORKMAZGÖZ.....	38
EBÛ’L-BEREKÂT EN-NESEFÎ (Ö. 710/1310)’NİN ŞİA ELEŞTİRİSİ DOÇ. DR. MUSTAFA AYKAÇ -DOÇ. DR. CENGİZ ÇUHADAR.....	39
MAVERAÜNNEHİR BÖLGESİ MÜFESSİRLERİNİN EMANET AYETİNE YAKLAŞIMI DR. ÖĞR. ÜYESİ ŞEYMA ALTAY.....	40
İMAM MÂTÜRÎDÎ’DE TANRI VE ZORUNLULUK -VUCÛB ALELLAH ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER- PROF. DR. MEHMET EVKURAN	41
DEİZM VE AHİRET İNANCI HATİCE MEMİŞ.....	42
BERZAH ÂLEMİNDE RUH’UN AHVALLERİ: MÜELLİFİ MEÇHUL BİR RİSÂLENİN TAHKİKİ VE TAHLİLİ DR. ÖĞR. ÜYESİ ORAZSAHET ORAZOV-DR. ÖĞR. ÜYESİ UFUK DAĞLIOĞLU	43
EBU’L-LEYS ES-SEMERKANDÎ, TEFSİRİ VE İSRAİLİYÂT ÜZERİNE DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ BİNOL	44
MAVERAÜNNEHİR MÜTEKELLİMLERİNE GÖRE FETRET EHLİNİN DURUMU ARŞ. GÖR. DR. MERYEM ÖZDEMİR KARDAŞ.....	45
MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİ KELAMCILARININ KAZA VE KADER ANLAYIŞI (MÂTÜRÎDÎ, PEZDEVÎ, EBÛ’L-MUÎN EN-NESEFÎ VE NUREDDÎN ES-SÂBÛNÎ ÖZELİNDE) DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET AKDENİZ	46
ÜMMÛ’L-KİTÂB’DAKİ GNOTİK UNSURLAR DR. ÖĞR. ÜYESİ YUSUF KOÇAK	47

MÂVERÂÜNNEHİRLİ HANEFÎ-MATÜRİDİ ÂLİMLERİN KERAMET ANLAYIŞI PROF. DR. AHMET AK.....	48
إسماعيلية ما وراء النهر نظرات في كتاب الافتخار للداعي الإسماعيلي أبي يعقوب السجستاني (ت.القرن الرابع الهجري) DOÇ. DR. RAMÎ İBRAHİM MAHMUT	49
EBU MANSUR MATURİDÎ VE ABDULLAH YUSUF ALÎ’NİN CİHAD AYETLERİNE YAKLAŞIMI: MUKAYESELİ BİR İNCELEME DOÇ. DR. HARUN ŞAHİN.....	50
TEFSİRDE AKILCI EĞİLİMİN OLUŞMASINDA MÂVERÂÜNNEHİR HAVZASININ ROLÜ MUSTAFA KILIÇASLAN	51
SADRÜŞŞERİA’DA İYİ VE KÖTÜNÜN AKLİLİĞİ SORUNU PROF. DR. METİN ÖZDEMİR	52
MUKATİL BİN HAYYAN VE TEFSİR İLMİNE KATKILARI DR. ÖĞR. ÜYESİ BEŞİR ÇELİK	53
MAVERAÜNNEHİR FIKIH BİRİKİMİNE FETVA LİTERATÜRÜNDE İKİ ÖRNEK: FETAVA KADİHAN VE EL-FETÂVA’S-SİRÂCİYYE DR. ÖĞR. ÜYESİ KAMİL YAŞAROĞLU.....	54
MAVERAÜNNEHİR VAKIAT GELENEĞİ VE SADRÜŞŞEHİD’İN EL-VAKIAT’I DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH OKUMUŞ	55
EBU’L-USR EL-PEZDEVÎ (Ö. 482/1089) VE EBU’L-YÜSR EL-PEZDEVÎ’NİN (Ö. 493/1110) USÛL ESERLERİNDE KUR’ÂN/EL-KİTÂB ANLAYIŞI -TEFSİR VE FIKIH USÛLÜ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA- ARŞ. GÖR. HALİL İBRAHİM GÖRGÜN.....	56
EL-HÎDÂYE’NİN MUAMELAT BÖLÜMÜNDE MÂLİKİ MEZHEBİNE YAPILAN ATIFLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ ESRA YAĞMUR.....	57
NESEFÎ’NİN EL-MEDARİK’İNDE MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH OLGUSU DOÇ. DR. ARSLAN KARAOĞLAN- MURAT KAPAN.....	58
BİR MÂVERÂÜNNEHİR TARİHİ OLARAK BÂBÜRNÂME’DE MEZHEBİ TASAVVURLAR DR. ÖĞR. ÜYESİ HATİCE TEBER.....	59
ÖMER NESEFÎ’NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ, ET-TEYSİR Fİ’T-T-EFSİR ADLI ESERİ VE ÖZELLİKLERİ DOÇ. DR. ABDULKADİR KARAKUŞ.....	60
NECMEDDİN EN-NESEFÎ’NİN (Ö. 537/1142) “BAHRU ‘ULÛMİ’T-T-EFSİR” ADLI ESERİ DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED ŞERİF KAHRAMAN	61
HORASAN VE MAVERAÜNNEHİR’DE YETİŞMİŞ BİR ÂLİM OLARAK MUHAMMED B. KERRÂM VE KERRÂMÎ DİN VİZYONU PROF. DR. HÜSEYİN DOĞAN	62
ŞÂFİ’İLİĞİN MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDEKİ GELİŞİMİ DOÇ. DR. DAVUT EŞİT	64
HİLÂFİYYÂTA DAİR TÜRK DİLİNE ÇEVİRİLEN İLK MANZUM ESER ÖRNEĞİ OLARAK NESEFÎNİN MANZUME Fİ’L-HİLÂF’I	

EMİNE ŞAHİN	65
BURHÂNEDDİN EL-BUHÂRÎ'YE GÖRE HÂKİMİN DELİLLERİ TERTİBİ (İFTÂ USULÜ) DR. ÖĞR. ÜYESİ RAMAZAN ÇOKLÜ.....	66
MÂVERÂÜNNEHİR FAKİHLERİNDEN DEBÛSÎ'NİN FIKIH İLMİNE GETİRDİĞİ YENİLİKLER GÛRKAN KARABABA.....	67
İLK FIKH-I EKBER ŞERHİ SEMERKAND'DA YAZILMIŞ OLABİLİR Mİ? DOÇ. DR. KADİR GÖMBEYAZ	68
KLASİK DÖNEM HANEFÎ FAKİHLERİNİN MÂVERÂÜNNEHİR'DE GELİŞEN TASAVVUF ANLAYIŞINA ETKİLERİ DOÇ. DR. MUSTAFA SALİM GÜVEN.....	69
MAVERAÜNNEHİR TEFSİR MÜKTESEBATINDA MUTEZİLE ELEŞTİRİSİ DOÇ. DR. MUHAMMED BAHAEDDİN YÜKSEL	70
HİCRİ VI. YÜZYILDA MÂVERÂÜNNEHİR'DE YAŞAMIŞ MUTEZİLÎ MÜFESSİRLER VE TEFSİRLERİNDE İ'TİZALÎ YORUMLAR ZEYNEP URAL	72
MU‘TEZİLÎ ÂLİM CÂHİZ'İN GÖZÜNDEN MÂVERÂÜNNEHİR COĞRAFYASINDA “TÜRK KÜLTÜRÜ” PORTRESİ DR. VEYSEL ELİŞ	73
MÂVERÂÜNNEHİR'DE BÂTİNİLİK VE MÂVERÂÜNNEHİR ULEMASININ BÂTİNÎ FIRKALARLA MÜCADELEDESİ PROF. DR. MEHMET DALKILIÇ	74
MAVERAÜNNEHR HANEFİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞMESİNE ETKİ EDEN UNSURLAR PROF. DR. ALPARSLAN HANZADE.....	75
BİR MÜTEKELLİM OLARAK MUHAMMED B. KERRÂM VE MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ DR. ÖĞR. ÜYESİ HATİCE POLAT	76
MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİ HANEFÎ-MÂTURÎDÎ ÂLİMLERİN HANBELÎLİK ALGISI DR. ÖĞR. ÜYESİ İSA KOÇ	77
ÖMER EN-NESEFÎ'NİN METNÜ'L-AKAİD ŞERH VE HAŞİYELERİNDE İMAN-AMEL İLİŞKİSİ DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM HAKKI İNAL.....	78
MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VİLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA AKIL YÜRÜTME: HZ. İBRAHİM ÖRNEĞİ DOÇ. DR. ENVER BAYRAM.....	79
KAFKASYA'DA MEDRESE GELENEĞİ VE MEDRESELERDE OKUTULAN KİTAPLAR DOÇ. DR. AHMET NİYAZOV	80
MÂVERÂÜNNEHİR MEKTEPLERİ PROF. DR. AHMET YILDIRIM.....	81
FARABÎ'NİN EĞİTİM ANLAYIŞINDA DİNİN YERİ ARŞ. GÖR. RAMAZAN ERTEN	82
MS. 7. YÜZYILDAN ÖNCE MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDE YAŞAMIŞ DİNLERİN KRONOLOJİSİ	

DR. ÖĞR. ÜYESİ CABİR OSMANLI	83
KARŞI MİHNE DÖNEMİNDE HANEFİLERİN BAĞDAT'TAN MAVERAÜNNEHR'E GEÇİŞİ PROF. DR. MEHMET BİRSİN- AYŞEGÜL KAYNAR.....	84
EBÛ MANSÛR EL-MÂTÜRÎDÎ'NİN TEFRİKA VE İHTİLAF KONULU AYETLERE YAKLAŞIMI DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEYNEP ALİMOĞLU SÜRME Lİ	85
MÂTÜRÎDÎ GELENEĞİN KAYIP HALKASI EBÛ'L-HASEN ER-RÛSTÛFAĞNÎ VE EL-FEVAİD ADLI ESERİ PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT	86
MAVERÂÜNNEHİR'DEN ANADOLU'YA UZANAN BİR MÂTÜRÎDÎ KLASİĞİ: EMÂLÎ KASİDESİ VE ETKİLERİ DOÇ. DR. MEHMET SEVER	87
İSLÂM TARİHÇİLİĞİ BAĞLAMINDA TÂRÎH-İ BUHÂRA'DA ANEKDOT KULLANIMI DR. ÖĞR. ÜYESİ ZEYNEP KAYA ÜNAL	88
TÂRÎH-İ BUHÂRA'YA GÖRE BUHÂRA ŞEHRİNİN İSLAM ÖNCESİ TARİHİ ARŞ. GÖR. ABDULKERİM DİK	89
التعددية الثقافية في بلاد ما وراء النهر من خلال رحلة ابن بطوطة PROF. DR. SEYFULLAH KORKMAZ -MASHHOUR AL HABAZI SROUR.....	90
الخوارزمي أصله وانتمائه PROF. DR. SEYFULLAH KORKMAZ-MUHAMMED BEKR EL-BUCI	91
ÇAĞATAY TÜRKÇESİ İNCİL-İ ŞERÎF'İN DİNİ SÖZ VARLIĞI DR. MUHAMMED KARASU.....	92
BUHARA'NIN İSLAMLAŞMA SÜRECİ VE ÖNEMİ DOÇ. DR. YUNUS AKYÜREK	93
MÂVERÂÜNNEHİR'DE TİCARET YOLLARI DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA ÇAVUŞOĞLU	94
ALMAN ORYANTALİST WILFERD MADELUNG'E GÖRE MAVERAÜNNEHİR'DE MÜRÇİE VE HANEFİLİĞİN YAYILMASI VE ANADOLU'YA GEÇİŞİ ÖĞR. GÖR. DR. ŞENOL ÇAKMAK	95
MÂVERÂÜNNEHİR BELÂGAT ÇALIŞMALARINA TEFTÂZÂNÎ'NİN KATKISI DR. ÖĞR. ÜYESİ TURAN BAŞŞI.....	96
جهود الصوفية في شرح الحديث في منطقة ما وراء النهر، الكلاباذيامونجا DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED SIDDIK	97
KAŞGARLI MAHMUD'UN TÜRKÇE-ARAPÇA SÖZLÜĞÜNDEKİ MADDE TANIMLAMA YAPISI ÜZERİNE BİR İNCELEME ARŞ. GÖR. DR. ZEYNEP CEVAHİR ALTINTAŞ AYDIN	98
MEVLÂNÂ SEKKÂKÎ DÎVÂNÎ'NDA DİNİ MUHTEVA DR. ÖĞR. ÜYESİ OLCAY KACATÜRK.....	99
MEHMED ÂKİF ERSOY'UN SAFAHAT'INDA TÜRKİSTAN DOÇ. DR. ZEKİ GÜREL.....	100

MUHAMMED ZÂHİR BİGİYEV’İN SEYAHATNAMESİNDE MAVERAÜNNEHİR TÜRKLÜĞÜNÜN PANAROMASI	
ÖĞR. GÖR. DR. OSMAN EROĞLU	101
ABDULKÂHİR EL-CÜRCÂNÎ’NİN DÜRCÜ’D-DÜRER ADLI ESERİNİN FİLOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ	
DR. ÖĞR. MAHFUZ GEYLANİ.....	102
ORTA ASYA’DAN ANADOLU’YA CAMİİ MİMARİSİNDE DEĞİŞİM VE GELİŞİM	
ÖĞR. GÖR. DR. HATİCE DEMİR.....	103
MÂVERÂÜNNEHİR’DE İLM-İ MÛSİKÎ ULEMÂSİ: ESERLERİ, FİKİRLERİ VE MÛSİKÎ’YE KATKILARI	
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEMA DİNÇ.....	105
VIII-XIII. YÜZYILLARDA TİRMİZ’DE YAŞAMIŞ MUHADDİSLERİN HADİS İLMİNE KATKILARI	
DR. SÜMEYRA KELEŞ YILDIRIM	106
MAVERÂÜNNEHİRLİ BİR MUHADDİS: KELÂBÂZÎ VE KİTÂBÜ RİCÂLİ’L-BUHÂRÎ ADLI ESERİ	
DR. ÖĞR. ÜYESİ NAGİHAN EMİROĞLU	107
MAVERAÜNNEHİR BÖLGESİNDE YAZILMIŞ OLAN MÛSNED TÜRÜ ESERLER	
DR. TUĞBA ÖZTÜRK	108
HADİS İLMİNİN MAVERAÜNNEHİR BÖLGESİNE YAYILMASINDA BU BÖLGEYE YAPILAN RİHLELERİN ROLÜ	
DR. İSMAİL ÇINAR.....	109
TEVBE-NÂME GELENEĞİ VE DOĞU TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ MANZUM BİR TEVBE-NÂME ÖRNEĞİ	
DR. ÖĞR. ÜYESİ RAMAZAN ÇELİK	110
İMAM SERAHSÎ’NİN (Ö. 483/1090) EL-MEBSÛTU’NUN BELAGAT AÇISINDAN İNCELENMESİ	
PROF. DR. YUSUF DOĞAN.....	111
المراة في عيون علماء بلاد ما وراء النهر الإسلامية	
PROF. DR. İBRAHİM YILMAZ	112
الدلالات النحوية لنظرية العامل عند علماء ما وراء النهر (الزَمَخْشَرِي أنموذجًا)	
DR. ÖĞR. ÜYESİ AMR MUKHTAR MORSİ AHMED.....	113
إسهامات علماء جمهورية أوزبكستان في علم أصول الفقه ما بين القرنين الرابع والعاشر الهجريين	
DR. ÖĞR. ÜYESİ MARVAN MUGALLES.....	114
DOĞUMUNUN 130. YILINDA SOVYET REJİMİNİN KURBANI CEDİTÇİ ABDULLAH KÂDİRÎ’NİN ŞİİRLERİ	
DOÇ. DR. MURAT HALMET	115
ZEMAHŞERÎ’NİN ARAP GRAMERİNDE MANA ÜZERİNE HAML OLGUSUNA DAİR DEĞERLENDİRMELERİ	
DOÇ. DR. BÜNYAMİN AYDIN	116
موقف أبي البركات النسفي من ورود المعرب في القرآن الكريم	

DR. ÖĞR. ÜYESİ AHMET NUREDDİN KATTAN	117
MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDE YER ALAN ŞEHİRLERİN FAZİLETİYLE İLGİLİ RİVÂYETLER DOÇ. DR. RIDVAN KALAÇ.....	118
التأليف المعجمي عند علماء بلاد ما وراء النهر DR. ÖĞR. ÜYESİ İHAB SAİD İBRAHİM-SOAAD AHMED ALY SHOLAK.....	119
MÂVERÂÜNNEHİR'İN YETİŞTİRDİĞİ ÇOK YÖNLÜ SÛFÎ HAKİM ET-TİRMZÎ DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA ŞEREF AYDIN	120
MÂVERÂÜNNEHİR TASAVVUFUNA KAYNAKLIK ETMESİ BAKIMINDAN EBÛ MUTÎ MEKHÛL EN-NESEFÎ'NİN KİTÂBÜ'L-LÛ'LÛİYYÂT'I ARŞ. GÖR. HİCARET KARADUMAN	121
HOCA AHMET YESEVÎ'NİN HİKMETLERİNDE ŞERİAT-TARİKAT İLİŞKİSİ DOÇ. DR. MUSA KAVAL	122
YESEVİYYE TARİKATININ, NAKŞİBENDİYYE, BEKTAŞİYYE VE BAYRAMİYYE TARİKATLARI ÜZERİNE ETKİSİ DOÇ. DR. MUSA KAVAL	123
“ANLAMAK” SÖZCÜĞÜNÜN DÎVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÛRK'TEKİ KULLANIMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME DR. ÖĞR. ÜYESİ İBRAHİM GÜNAYDIN	124
ORTA ASYA TASAVVUF EKOLÜ ESERLERİNDEN HADİKATÜ'L-ÂRİFİN'DE ZÂHİDLİK ARŞ. GÖR. KEVSER AY	125
PÎR-İ TÜRKİSTAN'IN HOCASI YUSUF EL-HEMADÂNÎ: ORTA ASYA'DAKİ TASAVVUFÎ DÖNÜŞÜMÜN MİMARİ DR. ÖĞR. ÜYESİ EYÜP İNCE.....	126
DEDE KORKUT'UN TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ DOÇ. DR. MUSA KAVAL	127
MÂVERÂÜNNEHİR HAVZASINDA SÛFÎ BİR SOLUK: MUHAMMED PÂRSÂ DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDÛLMELİK İBRAHİMOĞLU	128
ULUĞ TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA EVTAD-I ERBAA (MEVLANA, HACI BEKTAŞ VELİ, HACI BAYRAM VELİ VE ŞEYH ŞABAN-I VELİ) DÂHİLİNDE ŞEYH ŞABAN-I VELİ HAZRETLERİNİN BİLİNİRLİK DÜZEYİNİN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHARREM AVCI- ÜMİT ÇELEBİCAN.....	129
MÂVERÂÜNNEHİR DİNÎ DÜŞÜNCESİNİN KASTAMONU'DAKİ TEMSİLCİSİ OLARAK MUHAMMED İHSAN OĞUZ DR. ÖĞR. ÜYESİ HAKAN ÇOŞAR.....	130

TÜRKİSTAN-TÜRKİYE KÜLTÜREL SÜREKLİLİĞİNİN ODAĞI OLARAK MAVERAÜNNEHİR

Prof. Dr. Mevlüt UYANIK*

Coğrafi olarak "Turan Yurdu", "Aşağı Türkistan" ve "Çay ardı" olarak bilinen yerler bölgenin İslamlaşmasıyla birlikte Mâverâünnehir (İngilizce "Transoxiana") diye anılmaya başlamıştır. Genelde Arap-Fars ve Türk Müslümanlık tasavvurlarının tahlili açısından burası "Hikmet ve Kut'u Bilmenin Önemli Merkezlerindedir. Özelde Ak-Hunlar diye de bilinen "Eftalitler" bölgesi denildiği, Altay'da Türkleşmenin M.S I. Asırda; Kaşgar bölgesinde 9.asırda, Mâverâünnehir'de 11.asırda başladığını düşündüğümüzde Türk Düşünce tarihi açısından ne kadar önemli olduğu da ortaya çıkmaktadır. Orta Asya'da bir devlet için gerekli olan coğrafi ve siyasî bütünlüğü sağlamanın zorluğunu gören Türkler/Oğuzlar, 8.yüzyılda Batı'ya doğru büyük bir göç hareketi başlattılar. Üç yüzyıldan fazla süren göç hareketinde önce Seyhun Nehri, Mâverâünnehir'e, oradan Horasan üzerinden İran, Anadolu, Suriye ve Irak'a ulaştılar. Toplumsal süreci açısından bu göç yollarını takip ettiğimizde Türkistan/Atayurt ve Türkiye/Anayurt felsefesi birikimi ve kültürel sürekliliği takip etmek mümkündür. Sâ mânîlerin Mâverâünnehir'i İslamlaştırması ve onların mirasını Âl-i Afrasyâb, Âl-i Hakan, Hâniye, Hakaniye, İlkhaniye ve İlikhanlılar diye de bilinen Karahanlılar ile devam etmesi önemlidir. Özellikle 1025 tarihinden itibaren Mâverâünnehir'in kalbine yerleşip, oradan Ön Asya'ya kadar uzanan bölgeyi ele geçiren Selçuklu ile İç Asya ve Ön Asya yani Anadolu irtibatı kurulmuş oldu. Kanuni ile bir cihan devletine dönüşen Osmanlı Devleti ile Türklerin Müslümanlık tasavvurları üç kıtaya yayıldı. İslam Felsefesinin kurucu filozofu olarak gördüğümüz Farabi'nin doğum yeri (Otrar) içinde bulunduğu bölgenin diğer önemli şehirleri olarak Buhara, Semerkant, Şâş (Taşkent), Fergana, Tirmiz Hârizm, Fârâb, Talas olduğunu söylersek Türk-İslam kültürü açısından ne kadar önemli bir bölge olduğu görülür. Farabi'nin dünyadaki büyük kültürel dönüşümler bağlamında Helenistik felsefeyi Peygamberimizin getirdiği öğretiyi bağlamında okuyarak yeni bir etik politik sistem kurarak "felsefeyi asli yurduna geri getirmesi" kasıt da bu bölgedir.

Bildirinin yakın hedefi, Ceyhun nehrine (Amuderya/Oxus) izâfeten "nehrin öte tarafında bulunan bölge" ve Seyhun (Siriderya) Türkistan ile Türkiye'de Seyhan ve Ceyhan Nehirleri arasındaki isim benzerliğine dikkat ederek, kültürel sürekliliği güncellemektir. Uzak hedefi ise jeo-politik ve kültürel açıdan Selçuklu-Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti sürekliliğine katkı yaparak, "Felsefeyi Anadolu'da Yeniden Yurtlandırmak: Türk Felsefesine Giriş" diye nitelendirdiğimiz okumalarımız için Maveraanhehir bölgesini jeo-felsefe açısından okumaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Çayardı, Bereketli Hilal, Türkistan, İç Asya, Türkiye, Ön Asya, Jeo-Felsefe.*

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Anabilim Dalı

SÂMÂNÎLER'İN İTİKÂDÎ MEZHEPLERE YAKLAŞIMI (DİNÎ ANLAYIŞIN EHL-İ SÜNNET ÜZERİNDEN BELİRLENMESİ)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KESKİN*

Sâmânîler, hicrî üçüncü ve dördüncü asırlarda Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinde hüküm süren bir İslâm hânedanlığıdır. İran menşeli olduğu da iddia edilmekle birlikte Sâmânîler'in Türk kökenli olduklarına dair iddialar daha kuvvetlidir. Sâmânîler'in hüküm sürdüğü dönemde Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinde hemen bütün İslâmî ilimlerde büyük ilerlemeler kaydedilmiş ve çok kıymetli eserler kaleme alınmıştır. Bu dönem özellikle itikâdî mezhepler açısından da çok mühim bir dönemdir. Diğer itikâdî mezhepler oluşumlarını daha önceden tamamlamış olmalarına karşılık Ehl-i Sünnet mezhepleri kurumsal kimliklerine bu asırda kavuşmuşlardır. Ehl-i Sünnet itikadının belirlenmesinde Sâmânîler'in büyük katkıları olmuştur. Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36) ve Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944)'nin de hayatta olduğu dönemde Sâmânî emiri İsmail b. Ahmed (892-907) tarafından Hakîm es-Semerkindî, Ehl-i Sünnet itikadını belirlemek üzere görevlendirilmiştir. Sâmânîler'in bu tutumu daha sonra Selçuklular'ın ve Osmanlı Devleti'nin mezhep algısına da tesir etmiştir. Bu tebliğimizde Sâmânîler'in mezheplere yaklaşımı, dini anlayışları ve Ehl-i Sünnet itikadının yayılmasına katkıları araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mezhepler Tarihi, Ehl-i Sünnet, Mâverâünnehir, Mâtürîdîlik, Sâmânîler.*

* Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam ve Mezhepler Tarihi Ana Bilim Dalı.

BİR MÂVERÂÜNNEHİR TARİHİ OLARAK BÂBÜRNÂME'DE MEZHEBİ TASAVVURLAR

Prof. Dr. Ömer Faruk TEBER* -Prof. Dr. Ramazan UÇAR†

Bâbürnâme, eski Türk edebiyatında örneğine rastlanamayan nâdir otobiyografî nevinde bir hatırat, coğrafya ve tevsiki belgeli olan unik bir eser olarak bilinmektedir. Eserin en önemli yönü ise Babürlü Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Zahîrüddîn Muhammed Bâbü (ö. 937/1530) tarafından bir otobiyografik çalışma olarak yazılmış olmasıdır. Bâbürnâme hükümdarın bizzat kendi tasvirini yaptığı bir otobiyografî eseri olmakla birlikte, şiir ve şu'ârâ, edebi tasvirler, coğrafya, hanedanlıklar ve ulemanın sergüzeşti hayatı gibi pek çok yönden değerlendirilmesi gerekli bir ilimler ansiklopedisi hüviyetini taşımaktadır.

Bâbürnâme'nin ilk bakışta bir biyografik tarih kitabı olmasının yanı sıra ona orijinallik katan diğer bir unsur da eserin ilk fasıllarından itibaren Timurlular devri için kültürden ekonomiye kadar her yönden en münbit sayılan Mâverâünnehir tarihi olarak görülmesidir. Öte taraftan İslam düşüncesi geleneğinde sıkça görülebilecek Siyâsetnâme tarzında kaleme alınmış bu eser kendi çağının çok ilerisinde ortaya çıkmış siyasi ve sosyo-ekonomik tarih araştırmalarına da kaynaklık etmiştir.

Soy şeceresi bakımından da Türk İslam geleneğinin önde gelen şahsiyetlerinden birisi ve devlet adamı Bâbü'nün yaşadığı dönemin en güvenilir referanslarından birisi sayılan Bâbürnâme'nin analizi ve değerlendirilmesi Türk İslam tarihi ve kültürümüze yüksek seviyede katkılar sağlayacağı bir vakıdır. Biz bu bildirimizde Bâbürnâme muhtevasında mezhep tasavvurlarına dair müellifin bir tarihi bir vesika hükmünde kaleme aldığı tasvirlerini ve verdiği yalın bilgileri değerlendirmeye çalışacağız. Eserde dikkat çekilen dinî ve mezhebi anlayış ve algıları Muhammed Bâbü'nün yer yer siyasetnâme tarzında yaptığı açıklamaların günümüz bilim dünyasına olan yansımalarını tedkik etmeye gayret edeceğiz. Ayrıca müellifin ilmi şahsiyetine vurgu yapan, sosyo-kültürel değerlendirmelerine de yer vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Bâbürnâme, Din, Mezhep, Sünnet.*

* Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Mantık Ana Bilim Dalı.

† Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİR’DE MÂTÜRÎDİLİK DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA ORTAYA ÇIKAN ALİMLER VE KELAM İLMİNE KATKILARI

Dr. Şerife ÖZKETEN ÇATALKAYA*

Mâveraünnehir’de ortaya çıkan kelimî faaliyetlerde akla gelen ilk isim olan İmam Mâtürîdî’nin (ö. 333/944) görüşleri çerçevesinde şekillenen Mâtürîdîlik ekolüdür. İmam Mâtürîdî, Mâveraünnehir’in önemli ilim merkezlerinden biri olan Semerkant şehrinin kuzeybatısında bulunan Mâtürîd köyünde dünyaya gelmiştir. O, hocalarından aldığı dersler sayesinde aklî ve naklî ilimlerde öğrenim görmüştür. Mâtürîdî’nin vefatını takip eden süreçte, Mâtürîdîlik görüşleri çerçevesinde ortaya çıkan ve kelamın gelişmesine katkı sağlayan alimler mevcuttur. Bunlardan bazıları; Hâkim Semerkandî (ö.342/953), Muhammed b. Yemân Semerkandî (ö. 268/881 [?]), Ebü’l-Leys Semerkandî (ö. 373/983), Ebü’l Muîn Nesefî (ö. 508/1115), Ebu Hafs Ömer Nesefî (ö. 537/1142), Ebü’l Berekât Nesefî (ö. 710/1310), Sirâcüddîn Osmân Üşî (ö. 575/1179), Nûreddin Sâbûnî (ö.580/1184), Ebü’l Yüsr Pezdevî (ö. 493/1100), Ebü İshak Saffâr (ö. 534/1139), Ebü Şekûr Sâlimî (ö. 460/1068’den sonra), Şemsüddîn Semerkandî’dir (ö. 702/1303). Hakîm Semerkandî’nin Sevâdü’l-A‘zam isimli akaide dair eseri Mâtürîdîlik ekolünün başlangıç dönemi eserlerindedir. Muhammed b. Yemân Semerkandî’ye nisbet edilen Me‘âlimü’l-dîn, İ’tişâm ve Red‘ale’l-Kerrâmiyye adlı eserler mevcuttur. Ebü’l-Leys Semerkandî’nin Beyânü Aşkîdeti’l-uşûl isimli risalesi Ehl-i Sünnet’in inanç esaslarını âmentü biçiminde özetlemektedir. Ebü’l Muîn Nesefî’nin Tebsiratü’l-edille fî uşûli’l-dîn’i kelama dair hacimli bir eserdir. Ebu Hafs Ömer Nesefî’nin akaide dair kaleme aldığı Akâidün Nesefî’si mevcuttur. Ebü’l Berekât Nesefî’nin Umde isimli eseri ve şerhi olan İ’timâd fî’l-i’tikâd isimli eser son derece önemlidir. Sirâcüddîn Osmân Üşî’nin Emâlî adlı akaid risâlesi bulunmaktadır. Nûreddin Sâbûnî’nin Kifâye fî’l-hidâye ve öğretimde kolaylık sağlamak amacıyla ondan ihtisar edilerek meydana getirdiği Münteķâ isimli eserleri fazlasıyla kıymetlidir. Ebü’l Yüsr Pezdevî’nin Usûlü’l-dîn’i, Ebü İshak Saffâr’ın Telhîşü’l-edille li-ķavâ‘idi’t-tevhîd’i de kelamla ilgili önemli eserlerdendir. Çalışmamızda Mâverâünnehir’de Mâtürîdîlik düşüncesi bağlamında ortaya çıkan sözü edilen alimlerin gerek eserleriyle gerekse görüşleriyle kelama katkıları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Mâveraünnehir, Mâtürîdîlik, Semerkant, İlim.

* MEB

MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDEKİ HANEFÎ FAKİHLERİN BEY‘U’L-VEFÂ AKDİNİ FIKHÎ AÇIDAN TEMELLENDİRMESİ

Arş. Gör. Dr. Eser AKSU*

Bey‘u’l-vefâ akdi, semen iade edildiğinde mebîn de geri verilmesi anlamına gelmekte olup “geri alma şartıyla satım” şeklinde nitelenmektedir. Bu akdin gelişim seyri açısından Mâverâünnehir bölgesi oldukça önemli bir konuma sahiptir. Nitekim bu bölgedeki fakihler hem toplumda hem de İslam hukuk literatüründe farklı formları bilinen bey‘u’l-vefâ akdinin hukukî niteliğine yönelik çok sayıda görüş ileri sürmüşlerdir. Söz konusu görüşler, bu akdi içerdiği şartla meşru ve bağlayıcı kabul etmeyenler ile meşru ve bağlayıcı kabul edenler olmak üzere iki ana başlıkta ele alınabilir. İnsanların finansman ihtiyacı sebebiyle uygulanmasını gerekli gören ikinci kısımda yer alan fakihler, bey‘u’l-vefâ akdini Hanefî mezhebinin genel sistematîği çerçevesinde meşru ve tutarlı bir zeminde izah etmeye yönelik çaba sarf etmişlerdir. Çalışmamızın temel amacı, ilgili fakihlerin görüşlerini ve söz konusu amaca matuf yöntemlerini kronolojik olarak tespit etmektir. Böylece Mâverâünnehir bölgesindeki Hanefî fakihlerin ihtiyaç duyulan bir akde nasıl yaklaştıkları ve hangi yöntemleri takip ederek temellendirdikleri görülecektir.

Anahtar Kelimeler: *Bey‘u’l-vefâ, Geri alma şartı, Telcie satışı.*

* Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

SÂMÂNÎ HÜKÜMDARLARININ MÂVERÂÜNNEHİRDE İLMİN GELİŞİMİNE YAPTIKLARI KATKILAR

Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR*

Sâmânîler miladi 819-1008 yılları arasında (hicri 3 ve 4. asır) Mâverâünnehir ve Horasan’da hüküm sürmüşlerdir. Bu dönem İslam dünyasında “Mâverâünnehir Uleması” olarak ayrı bir ekolün doğduğu ve geliştiği döneme tekabül etmektedir. Mâverâünnehir’de özellikle Buhara, Semerkant, Nesef şehirleri ile Fergana vadisi pek çok âlimin yaşadığı bölge olarak dikkat çekmekte, bu yer adlarına mensubiyeti ile meşhur olmuş (Buharî, Semerkandî, Nesefî) yüzlerce âlim bulunmaktadır. Yetişen âlimler ve ortaya konulan eserler ile yüzlerce yıl İslam medeniyet ve kültür tarihinin zenginleşmesine katkı sunan Mâverâünnehir bölgesinin bu seçkin vasfı elde etmesinde iç ve dış amiller olarak pek çok unsur etkili olmuştur. Bu tebliğde, Sâmânî hükümdarların ilimlerin bu bölgede gelişmesine yaptıkları katkılar ele alınmaktadır.

Sâmânî hükümdarlarının Mâverâünnehir’de ilmin gelişmesine yaptıkları olumlu katkıları yedi başlık altında ele almak mümkündür:

- 1- Hükümdarların âlim, şair ve ediplere karşı cömertçe davranışı bölgeyi ilmin câzibe merkezi olmasında önemli bir etkiye sahiptir.
- 2- Derslerin işlenebilmesi için ilk medreselerin Mâverâünnehir ve Horasan’ın önemli şehirlerinde açılması ilmi faaliyetlerin daha düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır.
- 3- Sâmânî sarayının İslâm dünyasının en büyük kütüphanelerinden birine sahip olması bilgiye ulaşmada kolaylık sunmuştur.
- 4- Hükümdarların zaman zaman ilmi faaliyetleri doğrudan desteklemeleri ve talimat vermeleri söz konusu olmuştur.
- 5- Sâmânî idarecilerinin talimatı ile saraylarda münazara ortamında âlimlere fikirlerini serdetme imkânı sunulmuştur.
- 6- Fakihlere devlet bünyesinde resmi görevler verilmesi ve fikirlerine başvurulması da bölgede ilmi gelişme sağlanmasına olumlu katkı sunmuştur.
- 7- Hükümdarların kendi hayatlarında ilme özel bir önem vermesi de ilmin takaddümünde etkili olmuştur.

Bugün bir bölgenin ilim merkezi yapılmasına kararı verildiğinde tarihteki güzel örneklerden istifade etmek mümkündür. Bu konuyla ilgili Sâmânî hükümdarlarının Mâverâünnehir’de yaptığı uygulamalardan çıkarılacak pek çok olumlu örnek bulunmaktadır. Bu yönü ile araştırılan konu, çağımız hükümdarlarına ilme hizmet bakımından tavsiye ve önerileri de kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Fıkıh, Hükümdar, Sâmânîler, Mâverâünnehir, İlim.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

MÂVERÂÜNNEHİR HANEFİ FAKİHLERİNİN TEMELLENDİRME FAALİYETİNE BİR ÖRNEK: KABZDAN ÖNCE AKARIN SATIMI

Dr. Öğr. Üyesi Selman DEMİRBOĞA*

Hanefî imamlarının görüşleri büyük oranda kendilerinden sonraki Hanefî fakihler tarafından temellendirilmiştir. Ebû Yûsuf ve Muhammed gibi Hanefî imamların eserlerinde bazı gerekçeler yer almakla birlikte temellendirme faaliyetinin sistematik ve bütüncül bir şekilde yapılması hicri dördüncü asra tekabül etmektedir. Kerhî ve Cessâs gibi Irak Hanefî fakihleriyle başlayan bu süreç, Mâverâünnehir Hanefî fakihleri tarafından da sürdürülmüştür. Bu bağlamda Ebü'l-Leys Semerkandî, Debûsî, Ebü'l-Usr Pezdevî, Serahsî, İsbîcâbî, Sadrüşşehîd, Necmüddîn Nesefî, Kâsânî, Kâdîhan ve Merğînânî gibi önde gelen Hanefî fakihleri zikretmek mümkündür. Bu fakihler özellikle Ebû Hanîfe ve İmâmeyn gibi kurucu imamların görüşlerine yer vermiş ve söz konusu görüşleri temellendirmişlerdir. Konuyla ilgili görüşleri bulunması durumunda Züfer ve Hasan b. Ziyâd'ın da görüşlerine gerekçeleriyle beraber yer verilmiştir. Mâverâünnehir Hanefî fakihlerinin yer verdiği metodolojik gerekçeleri aklî ve naklî olmak üzere iki kısım altında toplamak mümkündür. Nakli temellendirmeden kasıt, meselelerin temellendirilmesi konusunda zikredilen naslar, icmâ ve sahâbî kavli gibi delillerdir. Aklî gerekçelerden kasıt ise naklî gerekçelerin dışında kalan kıyas, istihsan ve diğer gerekçelerdir. Bu çalışmanın temel amacı, Mâverâünnehir Hanefî fakihlerin mezhep imamlarının görüşlerini temellendirmede izledikleri yöntem, yer verdikleri gerekçelerin mahiyeti ve gelişim seyrini tespit etmektir. Bütün bu hususlar akarın kabzdan önce satılmasının caiz olup olmadığı konusu üzerinden ele alınacaktır. Bununla birlikte taraflar arasındaki etkileşimi göstermek açısından Irak Hanefî fakihlerin gerekçelerine de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Ebû Hanîfe, İmâmeyn, Hanefî Fakihler, Metodolojik Gerekçeler, Akar, Kabz.*

* Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

RADİYUDDİN SERAHSÎ VE MUHÎT İSİMLİ ESERİ

Doç. Dr. Recep ÖZDİREK*

Radıyyüddîn Serahsî (ö. 571/1176) Horasan bölgesinde yetişmiş büyük Hanefî âlimlerdendir. Maveraünnehir bölgesinin ilmi birikimini özümseyip bölge alt ekollerinin görüşlerini birleştirmiş ve Ortadoğu’ya taşımış Hanefiliği yeniden canlandırmıştır. Nûreddin Mahmud Zengî’nin kurduğu Halâviyye Medresesi’nde ve Dımaşk’ta Hâtûniyye Berrâniyye Medresesi’nde müderrislik yapmıştır. Fâtımî’lerin yıkılmasından sonra zayıflayan sünnî-Hanefî anlayışının ortadoğunun önemli ilim ve irfan merkezleri olan Halep ve Dımaşk’ta yeniden güçlenmesine çalışmıştır. Yazdığı eserler ve medreselerde verdiği Hanefî mezhebinin yayılmasına öncülük etmiş bu da kendisine Hanefî fıkıh tarihinde önemli bir mevki kazandırmıştır.

Muhît isimli eseri Kınalızâde tarafından, tertip ve tasnif açısından Hanefî mezhebinin en büyük eseri olarak takdim ifade edilmektedir. Orta Asya Hanefilerinin iki büyük alt ekolu olan Semerkant ve Buhara metotlarını eserinde birleştiren kitap bu yönüyle bölge birikimini yansıtan kıymetli bir çalışmadır. Hanefî âlimlerin kaynak eser olarak kendisine başvurdukları izah ve sistematîğinden istifade ettiği bu kıymetli kitap üzerine başta müellif olmak üzere ihtisar çalışmaları yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Radıyyüddin Serahsi, Muhit, Semerkand, Buhara, Fıkıh, Hanefi.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

KARAHANLILAR DÖNEMİNE AİT BİR VAKIF KİRA SÖZLEŞMESİ BELGESİ VE FIKHÎ TAHLİLİ

Dr. Okan Kadir YILMAZ*

Araştırmamızda, Karahanlılar dönemine ait 497/1104 tarihli bir vakıf kira sözleşmesi belgesi; konusu, tarafları, düzenleyicisi, kaynakları ve fihhi içeriği gibi çeşitli açılardan incelendi. İncelememizde, 5/11. yüzyılda Mâverâünnehir bölgesinde uygulanan İslam hukuku ve Hanefî mezhebi açısından tarihi öneme sahip bir hukuki belgenin tespiti ve muhtevasının ortaya çıkarılması hedeflendi. Bu çerçevede öncelikle belgeyi günümüze ulaştıran, biri fetva diğeri şürût alanında kaleme alınmış iki taşıyıcı kaynak eser belirlendi. Semerkantlı meşhur Hanefî hukukçu Necmeddin Nesefî (ö. 537/1142) tarafından bazı tasarruflarla birlikte nakledildiği anlaşılan belgenin orijinal metni, bu iki taşıyıcı kaynak eser üzerinden karşılaştırmalı olarak inşa edildi. Ardından, inşa edilen metinde yer alan sözleşme maddeleri, Hanefî vakıf kira öğretisi açısından tahlil edildi. İncelememizde, ilgili vakıf kira sözleşmesinin, şürût ilmi esasları ile Hanefî vakıf kira hukuku öğretilerine uygun olarak hazırlanmış teknik ve gelişmiş bir belge olduğu sonucuna ulaşıldı. Bu ve benzeri hukuki belgelerin detaylı analizlerle birlikte ortaya çıkarılmasının, bölgede yürürlükte olan ve daha çok teorik incelemelere konu edilen İslam hukukunun uygulama yönünü göstermesi açısından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: *Karahanlılar, Maveraünnehir, İslam Hukuku, Hanefî Mezhebi, Şürût, Hukuki Belge, Vakıf Kira Hukuku, Vakıf Kira Sözleşmesi.*

* Araştırmacı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)

HANEFİ SİYASET DOKTRİNİN KURUCUSU: EBU ZEYD ED-DEBUSİ VE HANEFİ CEZA HUKUKUNA KATKILARI

Arş. Gör. Şaban KÜTÜK*

Hanefî fakihlerin siyaset-i şeriyye ve ahkam-ı sultaniyye literatürüne katkılarının az olduğu günümüz akademi dünyasında sıklıkla dile getirilmektedir. Bunun başlıca sebeplerinden birisi Hanefîlerin fûru literatürü üzerinden gelişen farklı bir siyaset anlayışına sahip olmalarıdır. Hanefîlerin temelde siyaset anlayışının iki türlü işlevi vardır. Birincisi, Ebu Hanife veya Hanefî mezhebinin standart görüşlerine aykırı olan rivayetleri tevil etmenin bir aracı, diğeri de suçun tekrarı halinde cezanın ağırlaştırılması. Siyasetin bu şekilde kurgulanması Semerkandlı büyük Hanefî fakihi Ebu Zeyd ed-Debusi’ye aittir. Debusi siyaset kavramını Hanefî ceza hukukuna ilk defa sokup bunu bir fıkıh terime haline getiren fakihtir. Debusi sonrası Hanefî siyaset teorisi onun çizmiş olduğu çerçeve dahilinde gelişerek devam etmiştir. Bu tebliğ, Debusi’nin siyaseti nasıl bir ceza hukuku terimi haline getirdiği ve bu cihetle Hanefî ceza hukukuna katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Hanefî Mezhebi, Ceza Hukuku, Ebu Zeyd ed-Debusi, Siyaset.*

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

EL-HÎDÂYE’NİN İBADETLER BÖLÜMÜNDE MÂLİKİ MEZHEBİNE YAPILAN ATIFLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Esra YAĞMUR*

Ali bin Ebi Bekr el-Merğînânî Karahanlılar döneminde yaşamış önemli İslam alimlerindedir. Mâverâünnehir sınırları içinde olan Fergana şehrinde dünyaya gelmesi onun ilim ile hem hal olmasını büyük ölçüde etkilemiştir. Hanefî fıkhında önemli eserler vermiştir. En önemli eseri el-Hîdâye’dir. Bu eserde Ebu Hânîfe’nin görüşlerinin yanında diğer mezheplere de atıfta bulunmuştur. En çok İmam Şâfi’nin görüşlerine yer vermekle beraber İmam Mâlik ve çok az daha olsa İmam Hanbel’in görüşlerine yer vermiştir. Dönemin şartları göz önüne alınırsa diğer mezhep kaynaklarına ulaşımın sınırlı ve zor olması gibi etkenlere rağmen diğer mezheplere yapmış olduğu atıfların hata oranının düşük olması önemli bir başarı olarak kabul edilir. İmam Mâlik’e ibadetler bölümünde otuz sekiz meselede atıfta bulup bunların on dördünün hatalı veya eksik olduğunu tespit ettik. Buda toplamda yüzde otuz yedilik bir orana denk gelir. Biz bu çalışmamızda Mâlik’i mezhebine ibadetler bölümünde yapılan hatalı atıfları tespit edip tahkik ve tahlilini yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Fıkıh, İbadet, İmâm Mâlik, Merğînânî, el-Hidâye.*

* Doktora Öğrencisi

MAVERÂÜNNEHİR HANEFÎ USÛLCÜLERDEN ALÂEDDİN ES-SEMERKANDÎ VE MÎZÂNÜ’L-USÛL ADLI ESERİNİN HANEFÎ FIKIH USÛLÜNDEKİ YERİ

Dr. Öğr. Üyesi Selma ÇAKMAK*

İslâmî bilginin geliştiği önemli ilim havzalarından biri olan Maveraünnehir bölgesi, Hanefî fıkıh usûlü ilminde önemli ilim adamlarını besleyen bir alan olmuştur. Öyle ki Maveraünnehir Hanefîliğinin gelişmesi ile birlikte Hanefîliğin Irak ve Semerkand ekolü olarak iki merkezinden bahsedilmeye başlanmıştır. Hanefî fıkıh usûlünün özellikle kelâm ve fıkıh usûlü arasındaki köprü olarak ele alınmasında önemli bir yeri olan Maveraünnehir fıkıh usûlü geleneğinin önemli temsilcilerinden biri de Alaeddin es-Semerkandî’dir. Hanefî fıkıh usûlünün Mâtürîdî kelâm ilkeleriyle uyumlu bir biçimde ele alınması gerektiğini ifade ettiği Mîzânü’l usûl adlı eserini mütekellimîn metoduna göre kaleme almıştır. Semerkandî’nin Hanefî fıkıh usûlünü Mu‘tezilî ilkelerle ilişkilendirilebilecek görüşlerden arındırmak amacıyla ele aldığı bu eser Semerkand Hanefîliğinin önemli eserlerinden biridir. Semerkandî fıkıh usûlünü kelâmî ilkelerle tutarlı hale getirme çabası ile bazı fıkıh usûlü meselelerinde Irak Hanefî fıkıh usûlünden farklı görüş açıklamalara yer vermiştir. Bu doğrultuda eser, Mâtürîdî kelâm ilkelerini fıkıh usûlüyle tutarlı hale getirme amacını gerçekleştirmektedir. Fakat eserin, Hanefî fıkıh usûlündeki etkisi sınırlı kalmıştır. Özellikle dil bahislerinde Irak Hanefî ekolüne muhalif görüşleri savunsa da Hanefî fıkıh usûlü literatüründe bu görüşleri rağbet görmemiştir. Buna bağlı olarak bu tebliğde Semerkandî’nin Hanefî fıkıh usûlü içerisindeki önemi vurgulanmakla birlikte etkilerinin sınırları da ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Maveraünnehir, Hanefî Fıkıh Usûlü, Alâeddin Es-Semerkandî, Semerkand Hanefî Ekolü.*

* Yalova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

EBÜ'L-BEREKÂT HÂFİZÜDDÎN EN-NESEFÎ'NİN MEDÂRİKÜ'T-TENZÎL'DE İŞÂRÎ YORUMLARI

Doç. Dr. Servet DEMİRBAŞ*

Kur'an-ı Kerim'in nazmında münderiç olan murad-ı ilahi, nüzul süreciyle eşzamanlı olarak beşer gücünün el verdiği ölçüde açıklığa kavuşturulması için tefsir ve te'vil edilmeye başlanmıştır. Müfessirler, Kur'an'ı aldıkları eğitimin, mensup oldukları mezhebi eğilimin ve kendilerine intikal eden ilmî birikimin yardımıyla yaşadıkları dönem ile nüzul dönemi arasında ilişkiler kurup yeniden okuma ve anlamlandırma çabası içinde olmuşlardır. Kur'an'ın tefsir ve te'vilinin geliştiği bölgelerden biri de Mâverâünnehir'dir. Bu bölgede çok sayıda müfessirin çalışmalarıyla etkisini her dönemde koruyan nitelikli tefsirler yazılmıştır. Mâverâünnehir'de yetişen müfessirlerden Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn en-Nesefî (ö. 710/1310), Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil isimli tefsirinde bölgenin ilmî gelenek ve birikimi içinde gelişen hikmet ve tecrübeden, farklı kültür ve inanç zenginliğinden yararlanarak Kur'an'ı açıklamaya çalışmıştır. O, tefsirinde rivayetleri etkili bir şekilde kullanmanın yanında güçlü bir dirayet yöntemiyle dilbilimsel, kelimî ve fikhî yorumlarının yanında işârî yaklaşımlarıyla da önemli bir konumdadır. Nesefî, ayetlere irfânî bir boyut kazandırmak için zaman zaman işârî yorumlar yapmıştır. Medârikü't-tenzîl, daha çok dirayet yönüyle öne çıksa da ilahî ve keşfe dayalı irfânî boyutu da dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Nesefî'nin Medârikü't-tenzîl'de yaptığı işârî yorumlar değerlendirilecektir. Onun bu yorumlarını bağımsız bir çalışmada bir araya getirmek tefsirinin anlaşılmasına olumlu katkılar sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, İşârî Yorum, Mâverâünnehir, Hâfizüddîn En-Nesefî, Medârikü't-Tenzîl.*

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı

MÂVERÂÜNNEHİR’DE KİRÂAT ANLAYIŞI (NESEFÎ VE MÂTURÎDÎ ÖZELİNDE)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TOPCU*

Peygamberimizin islami tebliğinden itibaren onun yüklediği misyonu tamamlamak için başta sahabe olmak üzere birçok kişi vasıtasıyla islam dini, dünyanın çeşitli yerlerine yayılmıştır. İslamın ilk asırlardan itibaren ulaştığı yerlerin başında Mâverâünnehir bölgesi gelmektedir. Hz. Ömer zamanında kapılarına kadar gelinen bölge, Hz. Osman zamanında fethedilerek islam ile şereflenmiştir. İslam dininin Mâverâünnehir’de inşa ettiği islam medeniyeti; Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf, Astronomi, Bilim ve Felsefe üzerine kurulan bir medeniyet olmuştur. Bu ilimlerde özellikle tefsir ve fıkıh alanında yetiştirdiği âlimler ile ön plana çıkmakta olan bu medeniyetin Kur'an-ı Kerim'in kırâatıyla olan alakası muhakkaktır. Buhara, Semerkant, Fergana, Merginân, Serahs, Nesef, Şaş, Taşkent, Özkent ve Oş gibi bölge beldelerinden çıkan meşhur âlimlerin bu ilim ile alâkadar oldukları aşikârdır. Bölgeye mensup bu âlimlerin başında Tefsir ve Kelam yönüyle öne çıkıp itikatta mezhep imamı olan Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî (ö. 333/944) ve Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil gibi hacimli bir tefsire sahip olan Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed en-Nesefî (ö. 710/1310) gelmektedir. Bu çalışmada tarihi bilgiler eşliğinde el-Mâtürîdî ve en-Nesefî'nin tefsirlerindeki kırâat olgusu, kırâatleri işleyiş tarzları, tefsir ve te'vil etkinliğinde kırâatleri kullanma yöntemlerinden hareketle bu konuda müstakil bir bilginin tespit edilemediği Mâverâünnehir bölgesinin kırâat anlayışı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi, Kırâat, Mâverâünnehir, Mâtürîdî, Nesefî.*

* Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Ana Bilim Dalı

KİTAB'IN İDDİALARI HAKKINDA TE'VİLÂTÜ'L-KURAN'DA PEYGAMBERLERİN MÜDAFAASI

Doç. Dr. Hakan UĞUR*

Kur'an'ın yaklaşık üçte birini oluşturan kıssalar, çoğunlukla İsrail oğullarına gönderilen peygamberlerin ümmetleri ile yaşadıkları olaylar ve tevhid mücadelelerinden ibarettir. Yahudi ve Hıristiyanların ellerindeki Tevrat ve İnciller'in toplandığı külliyat olan Kitab-ı Mukaddes'e baktığımızda, Kur'an'da ismi geçen peygamberlerin isimlerinin, yaşadıkları olayların yer aldığını ve aralarında büyük benzerlikler olduğunu görüyoruz. Yahudiliğin peygamberlik anlayışı, İslami nübüvvet anlayışından çok farklıdır. Özellikle onlarda ismet-i enbiya anlayışının olmaması ve kitaplarında gerçekleştirdikleri yoğun tahrifat sonucunda peygamber hayatları anlatılırken, bir peygambere yakışmayan ithamlar yer almaktadır. Büyük Türk müfessiri Matüridi, İsraili rivayetler yoluyla pek çoğu tefsir külliyatına dahil olan bu tür ithamlara, ilgili ayetlerin tefsirini yaparken kayıtsız kalmamış ve yer yer onlara atıflar yaparak cevaplar vermiştir. Biz bu tebliğde, bazı örnekler üzerinden Matüridi'nin bu tür cevapları verirken kullandığı metodun temel unsurlarını ortaya koyacağız.

Anahtar Kelimeler:*Kur'an, Tefsir, Matüridi, Te'vilat, Peygamber.*

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Ana Bilim Dalı.

KUR'AN'IN ANLAŞILMASINDA ARAP UFKU'NUN ÖNEMİ: TE'VÎLÂTU'L-KURÂN ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Hayri ŞAHİN*

Kur'an'ın anlaşılmasında önemli olarak addedilen hususların başında Arap ufku gelmektedir. Metnin dili, metinsel bütünlük, metnin ortaya çıktığı tarihi veriler; ilk muhatapların kültürü, bilgi birikimleri, örf ve aneleri gibi pek çok hususu içeren bağlam bilgisi içerisine dahil olan Arap ufku, tefsir tarihi içerisinde erken dönemden beri Kur'an'ın anlaşılmasında kullanılan bir harici veri olarak yerini almıştır. Şâtîbî bu kavramı "مَعْهَدُ الْعَرَبِ" olarak isimlendirmiş ve Kur'an'ın anlaşılması çerçevesinde sonraki dönem Müslümanlar tarafından birer problem olarak addedilen pek çok hususun Kur'an'ın ilk muhatapları tarafından çok rahat bir şekilde anlaşılabilirdiğinin altını çizmiştir. Özellikle son dönem Kur'an araştırmacıları tarafından ele alınan Arap ufku, bir harici veri olması noktasında kendisine taraftar bulduğu gibi buna karşı olarak bu konuya verilen önemin abartıldığını ve bu durumun da Kur'an'ın evrenselliğine hâle getirdiğini savunan bir kesim de bulunmaktadır. Tüm bu tartışmalar çerçevesinde, kelâmî açıdan ortaya attığı sistematik fikirlerle yaşadığı dönemden bugüne değin tüm İslâm âlemini derinden etkilemiş olan, bir Mâverâünnehir âlimi İmâm Mâturîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân isimli eserinde Kur'an'ın anlaşılmasında Arap ufkuna hangi ölçüde yer verdiği ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Arap Ufku, Mâturîdî, Maveraünnehir, Bağlam.*

* Kastamonu Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-I Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı.

EBÛ HÂTİM ER-RÂZÎ’NİN FİKİR VE DÜŞÜNCELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALKAN*

Ebû Hâtîm Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî (ö. 277/890), 195’te (810-11) Rey’de doğdu ve ilk hadis eğitimine burada başladı. Akabinde farklı İslam beldelerine ilim seyahatleri yaptı. Ebû Hatim, râvi, isnad ve metin tenkidi alanlarındaki katkılarıyla iz bırakmış önemli bir münekkit ve hadis hafızıdır. Ayrıca, fıkıh ve itikat gibi ilim alanlarında da eser telif etmiştir. Bu çalışmada Ebû Hâtîm’in hayatı, eserleri, ravi ve rivayet tasavvuru ve düşüncelerinin ilim camiasına katkısı ele alınmıştır.

Râvi ve rivayete tam vukufiyetinden dolayı ilim ehli arasında “Emîrû’l-mü’minîn fi’l-hadîs” unvanıyla anıldı. Güçlü hafızası ve münekkit kişiliği, cerh, ta’dîl alanları ve hadislerin illetlerinin tespitinde temeyyüz etmesini sağladı. Ebû Hâtîm yaşadığı dönemin fikir ve düşüncelerine kayıtsız kalmadı. Abbâsiler devletinde (750-1258) siyasi istikrarın ve ekonomik refahın en üst düzey olduğu, dinî ve fikrî akımların İslam tarihi boyunca en etkili oldukları bir dönemde eserleri, fikir ve düşünceleriyle ciddi katkılar sağladı. Aşırı israf ve dünyevileşmeye tepki olarak Kitâbü’z-zühd eserini telif etti. Allah’ın sıfatları konusunda muhalif görüşleriyle öne çıkan Cehmiyye’ye reddiye amaçlı eser telif ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Hadis ilimlerinin muhtelif konularını telif eden eserlerde Ebû Hâtîm’in Hz. Peygamber’in (sas) sünnetini müdafaa çabasını ortaya koyan râvi ve rivayet ile ilgili görüş ve araştırmalarına büyük oranda yer verilmiştir. Ebû Hâtîm isnad tenkidinin yanı sıra, metin tenkidi de yapmıştır. Bazı hadisleri Kur’an’a, sünnete, icmâa, tarihi vakalara muhalif olduğu gerekçesiyle eleştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ebû Hâtîm Er-Râzî, Mâverâünnehir, Hadis.*

* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

MODERN DÖNEMDE TÜRKİYE’DE TİRMİZÎ ÇALIŞMALARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK: TESPİT VE DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. Esra Nur SEZGÜL *

Bu çalışma çağdaş dönemde Türkiye’de Tirmizî (ö. 279/892) hakkında yapılan akademik çalışmalara odaklanmaktadır. Amacımız Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi ile Tirmizî’ye dair tez, makale ve kitap çalışmalarının neyi kapsadığını ortaya koymaktır. Böylece bu çalışma nitel araştırma metodu ile bibliyografik bir veri sunumunu hedeflemektedir. Bunun neticesinde araştırmaya konu olmamış alanların tespiti ile yeni soru(n)ların üretilmesine bir katkıda bulunmaktadır. Tirmizî’ye dair kaç çalışma yapılmıştır? Söz konusu çalışmalar hangi konulardadır? Bu çalışmalar hangi düzeylerde (tez, makale, kitap) yapılmıştır? araştırmanın temel soruları arasında yer almaktadır. Ulaştığımız neticelerin özgün çalışmalara alan açacağı düşünülmektedir. Çalışmada kaynak olarak çevrim içi kitap satış siteleri ve sahaflar esas alınmıştır. Bununla birlikte Dergi Park, Google Academia, İSAM Makale, İSAM Tez ve YÖKTEZ gibi veri tabanlarından istifade edilmiştir. Araştırma neticesinde üzerine çalışma yapılmış eserler ve konulardan hareketle daha neler yapılabileceğine dair kapı aralanmıştır. Böylece bu tür araştırmaların mihenk taşı isimleri incelenmesi ile ilim dünyasına sunacağı katkı daha da netleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tirmizî, Türkiye, Hadis, Modern dönem, Literatür.*

* Samsun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

ES-SEMERKANDÎ (Ö. 539/1144)’NİN TUHFE’DE HANEFÎ HADİS ALGISI

Doç. Dr. Osman Nedim YEKTAR*

Bu çalışmada, Mâverâünnehir bölgesi âlimlerinden Alâeddin es-Semerkindî (ö. 539/1144)’nin Tuḥfetü’l-fuḫahâ’ adlı eseri hadis ilmi açısından incelenecektir. es-Semerkindî müfesser ayeti, mütevatir hadisi ve meşhur hadisi kat’î delillerden sayar. Meşhur hadisi, mütevatir hadisin cüzü yaparak Hanefî hadisçilerin taksimine uyar. Develerin nisap miktarları, mestler üzerine mesh, recm, kanıtın iddia makamına; yeminin mudde aleyhe aitliği, sehiv secdesi hadislerini meşhur kabul eder. Meşhur hadis yakînî ilim ifade edip üzerine farz ve haram bina edilirken; zan ifade eden haber-i vâhid’in üzerine farz ve haram bina edilemez. Haber-i vâhid, ayeti ve meşhur hadisi iptal etmediği sürece onunla amel edilebilir. Sahih hadisler arasında ihtilaf olursa fâkih olan Sahâbe’nin rivayetlerinin tercih eder. Genel olarak bakıldığında Hanefî mezhebinin delil aldığı meşhur hadislerin metinlerini verir. Ancak, kaynaklarına işaret etmez. Rivayetler arası adıt-mutabî veya adıt-şâhid ilişkilerine değinmez. Şâfiî mezhebinin delil aldığı hadisleri belirtir. Ancak, râvîlerin cerh yönlerini, hadislerin zayıf olma sebeplerini ortaya koyarak kendi döneminin Şâfiî Âlimlerine cevaplar vermez.

Anahtar Kelimeler: *Hadis, Es-Semerkindî, Meşhur, Haber-i Vâhid, Hanefî.*

* Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

HÂCE MUHAMMED PÂRSÂ EL-BUHÂRÎ’YE (ö. 822/1420) İZÂFE EDİLEN ERBA‘ÛNE HADÎSEN İSİMLİ RİSÂLESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr. Öğr. Üyesi Sinan ERDİM*

Ebu’l-Feth Celâlüddîn Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî hicrî VIII. asrın ortalarında Buhârâ’da doğmuş olup hayatının önemli bir kısmını Timur’un emirliği döneminde geçirdi. Muhammed Pârsâ, Hâce Bahâuddîn Nakşibend’in önde gelen halifelerinden biridir. Şeyhine intisâb etmeden önce yaklaşık yirmi yaşına kadar medrese eğitimi gördü. En önemli hocası Kırgızistan’ın Oş şehrinden Ebû Tâhir Muhammed Tâhirî’dir. Muhammed Pârsâ bu şehre giderek uzun bir süre eğitim gördü ve fıkıh, hadîs ve tefsîr gibi ilimlerden icâzet aldı. Kendisi de yetiştirdiği talebelerine hadîs ve fıkıh gibi ilimlerden icâzet verdi. Şeyhine intisâb ettikten sonra yaklaşık on yıl kadar ona hizmet etti. Şeyhi vefatı edince şeyhinin halifelerinden Alâuddîn Attâr’a tâbi oldu. Onun vefatından sonra da irşâd faaliyetlerine başladı. Tasavvuf, hadîs, tefsîr ve fıkıh alanlarında birçok eser yazdı. Fusûl-u Sitte ve Erba‘üne Hadîsen hadîs alanındaki eserlerindedir. Bu çalışmamızda iki nüshası da Türkiye’deki kütüphanelerde[†] bulunan Erba‘une Hadîsen isimli risâlesi sened ve metin açısından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Muhammed Pârsâ, Buhârâ, Kırk Hadis, Mâverâünnehir*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

[†] Bu çalışmamızda kullandığımız iki nüshadan biri Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı’ndan temin edilmiştir. Diğeri ise Ankara Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi’nin Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu’ndan temin edilmiştir. Katkılarından dolayı bu kurumlarımıza çok teşekkür ederim.

HADİS İLMİNİN MAYALANDIĞI YER: MAVERÂÜNNEHİR

Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK*

Hadis ilminin doğuşu Resulullah'ın (s.a.v.) yaşadığı şehirler olan Mekke ve Medine'nin içinde bulunduğu bölgedir. Buna bağlı olarak Hadislerin ilk kayıt altına alındığı yerler de şüphesiz buralardır. İslam coğrafyasının fetihlerle büyümesiyle birlikte Hadisler de, Kur'an ile birlikte bu geniş coğrafyanın her yerine ulaşmıştır. İslam dünyasında muteber Hadis kaynaklarının ve özellikle Kütüb-i Sitte'nin yazıldığı bölge olan Maverâünnehir ve mücavir alanların olması bir tesadüf değildir. Bölgede ilk zamanlar Hadis öğretilen kimse bulunamazken daha sonraları Hadis kaynaklarının kaleme alındığı bir merkeze dönüşmesi, bölgede Hadis ilmine duyulan özel ilgi ve bu ilginin meydana getirdiği özel kurumlara bağlıdır. İlginç olan İslam coğrafyasında ilk kez medrese ve daru'l-hadislerin bu bölgede ortaya çıkması ve İslamî ilimlere yüksek ivme kazandırmasıdır. Maverâünnehir bölgesi, İslam coğrafyasının tamamından önce Hadis kurumlarına sahip olması bölgede yetişen ulema açısından bir avantaj sağlamıştır. Çalışmamızda Hadis ilminin Maverâünnehir bölgesinde olgunlaşması, kâğıda geçirilmesi, eğitim ve öğretimin yapıldığı kurumların kurulması ve bunların nihaî ürünü olarak Hadis ilminin en önemli kaynaklarının meydana gelmesindeki süreci ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Daru's-Sünne, Daru'l-Hadis, Maverâünnehir, Hadis Eğitimi ve Öğretimi.*

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

“MÂVERÂÜNNEHİR MUHADDİSİ HEYSEM B. KÜLEYB EŞ-ŞÂŞÎ VE HADİS MİRASI”

Arş. Gör. Dr. Ayşenur YAMANUS*

Mâverâünnehir coğrafyasındaki önemli yerleşim yerlerinden Şâş’a mensup hadis hafızı Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb (ö. 335/946), bölgedeki hadisçilik faaliyetleriyle öne çıkan bir alimdir. Kaynaklarda “Mâverâünnehir muhaddisi” diye tavsif edilen Heysem b. Küleyb; Semerkand, Buhârâ, Tirmiz ve Bağdat gibi ilim merkezlerinde tahsilini sürdürmüştür. Tirmizî ve İbn Kuteybe gibi meşhur hadis alimlerine talebelik eden Heysem b. Küleyb, onların bazı eserlerinin râvîsi olarak hadis tarihinde mühim bir konuma yerleşmiştir. Diğer taraftan o, bir Müsned tasnif ederek Mâverâünnehir’in hadis birikimine büyük bir katkıda bulunmuştur. Kendisi Mâverâünnehir havzasında hadis rivâyet faaliyetinde bulunarak gerek Müsned’ini gerekse hocalarından dinlediği diğer eserleri nakletmiştir. Günümüze kısmen ulaşan Müsned, tarih boyunca birçok muhaddis tarafından okunmuş ve aktarılmıştır. Bu çalışmada, hadis hafızı Heysem b. Küleyb’in ilmî şahsiyeti ele alınacak; ayrıca fehrese/bernâmec türü eserlerden ve semâ kayıtlarından hareketle onun Müsned’inin hadis tarihindeki yayılımına ışık tutulacaktır. Böylece kendisinin hicrî dördüncü yüzyılda Mâverâünnehir’e bıraktığı hadis mirasının hangi asırlara ve coğrafyalara kadar uzandığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Hadis, Mâverâünnehir, Heysem b. Küleyb, Müsned, Rivâyet.*

* Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİR İLE MÜNASEBETİ OLUP SAHÎH-İ BUHÂRÎ’DE RÂVİ OLAN SAHÂBÎLER

İslam DOĞAN*

İslâm dünyasının büyük çoğunluğu tarafından Kur’ân’dan sonra en güvenilir kitap ve kaynak eser olarak kabul gören Buhârî’nin el-Câmiu’s-Sâhîh isimli eserinin temel kaynağı şüphesiz sahâbe neslidir. Sâhîh, kendisinden sonra ortaya çıkan araştırmaların ve dini muhtevaya sahip eserlerin temel kaynağı hüviyetinde olması hasebiyle, İslam dünyasında güncelliğini her dönemde korumuş ve kaleme alındığı günden buyana hep ilgi odağı olmuştur. Bu müstesna eserin dikkat çeken tarafı ise Hz. Peygamber’i gören, O’nun tedrisinde yetişen ve hadis-i şeriflerin sonraki nesillere ulaşmasında köprü vazifesi gören sahâbenin yaşadığı topraklardan uzak denilebilecek Mâverâünnehir bölgesinde neşet etmesidir. Hz. Peygamber’in vefatından sonra râşit halifeler döneminde yönetimden izin almak suretiyle çeşitli coğrafi bölgelere göç eden sahâbe, Hz. Peygamber’in hadislerini de gittikleri yerlere taşımışlardır. Sâhîh’in müellifi Buhârî’nin yaşadığı ve ilmî eğitim aldığı Buhara, sahâbenin göç ettiği veya ticaret, fetih, tebliğ gibi sebeplerle uğradıkları Mâverâünnehir’dedir. Çalışmamızda sahâbeden kimlerin bu bölgeye gittiğinin tespitini yapmayı, sahâbenin bu bölgeye gidiş sebeplerini incelemeyi ve buraya bir şekilde gelen, hatta yerleşen sahâbe hakkında malumat vermeyi hedeflemekteyiz. Bunu yaparken Sahîh-i Buhârî’de rivâyeti bulunan sahâbîlerin sayısı öncelikli olarak incelenecek, ardından eserde rivâyeti olup da Mâverâünnehir’e yerleşen veya bir şekilde bölgeye gelip burada bulunan sahâbenin kimler olduğunun tespiti yapılacak, sonrasında ise ashâbın Mâverâünnehir’e gidiş sebepleri üzerinde durulacaktır. Bütün bu incelemeler, Sâhîh’in ortaya çıkmasında sahâbenin Mâverâünnehir ile münasebetlerinin etkileri hakkında tutarlı değerlendirmelerde bulunma imkânı verecektir.

Anahtar Kelimeler: *Sahâbe, Buhârî, Mâverâünnehir, Câmiu’s-Sâhîh, Fetih, Tebliğ.*

* Din Hizmetleri Uzmanı, Diyanet İşleri Başkanlığı

MAVERÂÜNNEHİR MUHADDİSLERİNDEN TİRMİZÎ’NİN İLEL İLMİNDEKİ KONUMU: EL-İLELÜ’L-KEBÎR ADLI ESERİ ÖZELİNDE

Doç. Dr. Ömer Faruk AKPINAR*

Hadis ilimlerinin özel ihtisas gerektiren alt dallarından biri olan İlelü’l-hadis, ancak belli bir yetkinliğe ulaşmış, belirli bir birikim ve değerlendirme yeteneği bulunan uzmanların ilgilendiği bir alandır. Hadislerin doğru bir şekilde nakledilmesi amacıyla matuf olan bu ilim dalı, “sadece ehli tarafından bilinen ve rivayetin sıhhatini olumsuz yönde etkileyen gizli kusur” şeklinde tanımlanan illeti konu edinir. Ancak ilk asırlarda telif edilen ilel eserlerinde rivayetlerdeki her türlü kusur ele alınmaktadır. Bununla birlikte özellikle sikaların rivayetlerinde bulunan illetlerin ancak belli bir yetkinliği bulunan, birikim ve anlayış sahibi kimseler tarafından ancak fark edilebileceği de bir gerçektir. Hafız muhaddisler arasında sınırlı sayıda ismin temayüz ettiği bu alanın öncü isimlerinden biri de Tirmizî’dir. O, hem sünen türü eserinde rivayetlerin illetlerine dair açıklamalar yapmış, eserinde ilele özel bir başlık açmış, hem de hocalarıyla yaptığı müzakereler neticesinde bu alanda müstakil bir eser telif etmiştir. Bu çalışma, telif ettiği Sünen’i Kütüb-i Sitte içerisine dahil edilen Tirmizî’nin ilel ilmindeki yerinin tespitini hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda onun illet kelimesini ve türevlerini kullanımı, ilele dair müzakerede bulunduğu isimler, hocalarıyla farklı düşündüğü hususlar ele alınarak kendisinin ta’lil metodunun izi sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: *Hadis, Tirmizî, İlelü’l-hadis, Muhalefet, Teferrüd.*

* Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

الفكر السياسي في بلاد ما وراء النهر؛ الفارابي نموذجاً

Dr. İsam Abdul MOLA*

الفكر الإسلامي منذ مراحل تاريخية مبكرة، وقدمت إنجازات كبيرة تصب في تطور الحضارة الإسلامية. لقد ولدت من رحم هذه المنطقة الحيوية مدارس في الفكر، والفلسفة، وكذلك السياسة، واشتهر من علمائها الكثير، وإذا ذكر المعلم الأول أرسطو، تبادر إلى الذهن مباشرة من دون أي استئذان المعلم الثاني الشارح لفكره؛ ألا وهو الإمام محمد الفارابي (ت 950/هـ 339م)، حيث ولد في هذه المنطقة؛ ما وراء النهر، وقد شهدت هذه البقعة الجغرافية تفاعلاً حيوياً بين الثقافات والأديان المختلفة؛ وذلك بسبب موقعها الجيوسياسي على خط العبور لطريق الحرير. قد خلد التاريخ منطقة "ما وراء النهر" من خلال بصمات علمائها في الحضارة الإسلامية، ومن أشهرهم هذا العالم الإسلامي التركي المولد، فقد تفاعل الفارابي مع المنجزات الحضارية العالمية واستفاد وأفاد بنفس الوقت عندما قدم فكره الخاص من معين ثقافته الإسلامية. لقد برز كمفكر وفيلسوف في مجالات معرفية متنوعة، وقدم رؤى متفرّدة، ومن أهم إسهاماته العلمية تلك طروحاته الفكرية السياسية التي وصل إليها بالاستفادة من ثقافات أجنبية وأفدة بعد أن طعمها بثقافته الإسلامية الأصيلة. قد صنّف أربعة كتب صرفة في المجال السياسي، وبقية كتبه الفلسفية الأخرى لا تخلو من إشارات سياسية أيضاً، يعكس كل هذا التأليف الخصب سعة اهتمامه بالظاهرة السياسية.

لقد عاش الفارابي في القرن الرابع الهجري، القرن الذي شهد تصدّعات ليست بالقليلة في الدولة الإسلامية، وهذا ما جعله يربط عضويًا بين السياسة والأخلاق؛ إذ جعل غاية السياسة المدنية السعي إلى توفير الكمال الأخلاقي؛ أي: السعادة، للأفراد، والجماعة، وبالتالي سعادة الدولة جمعاء. ما ملامح التفكير السياسي عند الفارابي الذي يُعدّ أشهر عالم من علماء بلاد ما وراء النهر؟ وما أثر المرجعية الإسلامية في تشكيل تلك الملامح؟ هذا هي أسئلة البحث الرئيسية للمشاركة في مؤتمر شعبان ولي الدولي في دورته السابعة "ما وراء النهر"، كلية الإلهيات، جامعة قسطنطيني.

الكلمات المفتاحية: ما وراء النهر، فاراب، الفارابي، الفكر السياسي، المدينة الفاضلة.

* أستاذ مشارك في المقاصد والسياسة الشرعية

MÂVERÂÜNNEHİR'DE BİLİM VE FELSEFE TARTIŞMALARI (İBN SİNA – BİRUNİ TARTIŞMASI ÖRNEĞİ)

Prof. Dr. İsmail ERDOĞAN* -Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR†

İslam tarihinde çeşitli dönemlerde farklı alanlarda çok sayıda tartışmanın yaşandığı bilinmektedir. Eldeki verilere göre bu tartışmalardan ilki, mantıkçı Ebû Bişr Mettâ el-Mantıkî ile gramerci ve fıkıhçı Ebû Sâid es-Sîrâfî (Seyrâfî) arasında; “mantığın mı yoksa dilin mi üstün olduğu” şeklinde yapılmış olan tartışmadır. “Bağdat Tartışması” olarak tarihe geçen bu tartışma, vezir İbn el-Furât'ın huzurunda 932 yılında yapılmış ve Ebû Hayyân et-Tevhîdî tarafından kayda geçirilmiştir. Diğer önemli bir tartışma ise Endülüs'ün iki önemli filozofu Batalyevsî ile İbn Bâcce arasında yaşanmıştır. XII. asırda Zaragoza'da gerçekleştiği için tarihe “Zaragoza Tartışması” olarak geçen bu tartışma ise sadece dil ilmi (gramer) ile ilgilidir. Tarihi süreç içerisinde bu iki tartışma arasında Mâverâünnehir bölgesinde de önemli bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışma, Harezmsah emiri Ali b. Me'mun'un sarayında İbn Sina ile Biruni arasında tahminen 1007 yılında meydana gelmiştir. Önce sözlü olarak gerçekleşen bu tartışma, daha sonra yazışmalara dökülmek suretiyle kayda geçmiştir. Felsefe, fizik ve astronomi başta olmak üzere birçok bilimsel konuların ele alındığı bu tartışma, sadece Türk-İslam dünyası için değil düşünce ve bilim tarihi açısından da son derece önemli bir tartışma olarak kabul edilebilir.

Bu bildirimizde söz konusu tartışma ile ilgili dağınık bir vaziyette bulunan bilgileri bir araya getirmek suretiyle bu büyük tartışmayı aydınlatmayı hedefliyoruz. Ancak böyle bir çalışmanın birtakım güçlükleri beraberinde getireceğinin de farkındayız. Şöyle ki her ne kadar İbn Sina, Biruni ile aralarında soru ve cevap şeklinde geçen tartışmaları kayda geçirmiş veya kayda aldirmiş olsa da bu metinlerin orijinali elimizde bulunmamaktadır. Ulaşabildiğimiz kaynaklar ise bu tartışma ile ilgili değişik zamanlarda kaleme alınmış olan metinlerdir. Bu metinlerde Biruni'nin İbn Sina'ya yönelttiği sorular ve İbn Sina'nın bu sorulara vermiş olduğu cevaplar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Çalışmamızda bu ve benzeri sorunlar ele alınmak suretiyle bir sonuca varılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İbn Sina, Biruni, Tartışma, Felsefe, Bilim, Düşünce.*

* Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı.

† Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı.

ORTAÇAĞ MAVERAÜNNEHİR BİLGELİĞİNDEN MODERN MUTLULUĞA: KUTADGU BİLİĞ’DE DUYGUSAL REFAHIN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ*

Bu bildiriye, Yusuf Has Hacib’in 11. yüzyılda kaleme aldığı Kutadgu Bilig eserinde işlenen duygusal temaları günümüzün pozitif psikoloji teorileriyle harmanlayarak incelemek amaçlanmaktadır. Kutadgu Bilig, 11. yüzyıl Orta Asya Türk toplumunun değerlerini ve düşünce yapısını yansıtan bir eserdir. Eserde, ideal yönetim ve adalet kavramları, ahlaki ve etik değerler, insan doğası ve davranışları gibi temalar ön plana çıkar. Bu yüzden eser daha çok siyaset, sosyoloji gibi alanların ilgisini çekmiştir. Ancak eser insan psikolojisine dair zengin detaylar sunmaktadır. Kutadgu Bilig’in çağını aşan öğretileri ve bunların insan psikolojisi üzerindeki etkilerini tahlil etmek, tarihi bir metnin bugün bile nasıl rehberlik edebileceğini ortaya koymak Kültürlerarası psikolojiye önemli bir katkı sunacaktır.

Bu öngörüden hareketle çalışmada Kutadgu Bilig’de bireysel mutluluğun önemli parçası olan duygular teması modern pozitif psikoloji prizmasından anlaşılmasına çalışılacaktır. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig’deki duygusal temaların modern pozitif psikoloji açısından analizi için kapsamlı bir doküman analizi yöntemi benimsenmiştir. Kutadgu Bilig’in Türkçe’ye çevrilmiş tam metni, analiz için temel doküman olarak kullanılmıştır. Analiz sürecinde hazır kod, kategori veya temalar kullanılmamıştır. Tümevarım yaklaşımı benimsenerek kodlama yapılmış ve kodlar arasında ilişkiler kurularak kavramsal yapılara ulaşılmıştır. Bu süreç, metindeki duygusal ifadelerin ve karakterlerin psikolojik analizlerinin derinlemesine incelenmesini sağlamıştır. Kodlanmış veriler, pozitif psikoloji teorileriyle ilişkilendirilerek analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Kutadgu Bilig’de yer alan duygusal ifadelerin ve öğütlerin, modern psikolojik kavramlarla nasıl örtüştüğünü ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, antik bir eserin modern psikoloji ile diyalog kurarak nasıl yeni anlamlar üretebileceğini göstermekte ve kültürlerarası psikoloji alanına katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Pozitif psikoloji, Kutadgu Bilig, Pozitif duygular, Negatif duygular.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı.

RUHTA BÜTÜNLÜK PEŞİNDE: MAVERAÜNNEHİR GELENEĞİNE ÖZEL BİR ATIFLA SUFİ UYGULAMLARININ POZİTİF PSİKOLOJİK İŞLEVİ

Prof. Dr. Üzeyir OK*

Uzun bir geçmişe sahip ve toplumların teveccühünü kazanmış tasavvuf mensubiyeti ve uygulamalarının psikolojik bakımdan toplumsal ve bireysel işlevlerinin belirlenmesi ve açıklanması gerekir. Bu çalışmada özellikle maveraünnehir geleneğinde gözlenen tasavvufi pratiklerin psikolojik değeri ve fonksiyonları konusunda eleştirel bir değerlendirme yapılacaktır. Önce, tasavvufi deneyimlerin niteliğine ve özelliklerine değinilecek ve bu deneyimlerin psikolojik açıklamalarına yer verilecektir. Ardından, daha özeldir bu psikolojik işlevlerden özellikle ruhun (psyche) Allah, evren, insanlık alanlarındaki bütünlüğü algısının akıl (rasyonel ve matematik) estetik (şiiir sanat) merhamet (muhabbet ve aşk) örneklerinde nasıl geliştiği örneklendirilecektir. Sonuçta bu alanlardaki bütünlüşmelerin özellikle ruh sağlığı alanında pratik yaşama yansımaları değerlendirilecektir.

Bu çerçevede (a) dostluk, kardeşlik, ediplilik (ahlakilik) aracılığı ile diğer insanlarla bütünlüşme, (b) merhamet aracılığı ile hayvanlarla ve tabiatla bütünlüşme; ve (c) sohbet, zikir ve duygudaşlık aracılığı ile yakın sosyal çevreyle bütünlüşme; (d) çalışıp çabalama sonrası tevazu, tevekkül ve var olanla yetinme aracılığı ile dayanıklılıkta bütünlüşme; (e) tesbihat, tevbe ve zikirler aracılığı ile (kısaca içte/ruhta temizlik yaparak) doğallık ve safiyenelikle iç bütünlüşme; (e) bütün bunların toplamı olarak Allah-dünya-ahiret düşüncesi dengesiyle varoluşla bütünlüşme üzerinde durulacaktır. Çalışma tasavvufun insanın ruh sağlığına olumlu etkisinin yanında ruh sağlığına zarar verebilecek yönleri üzerinde de duracaktır.

Anahtar Kelimeler: Ruhi bütünlük, Tasavvuf, Pozitif psikoloji, Ruh sağlığı.

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı

KUTADGU BİLİG PENCERESİNDEN TÜRK İSLAM KÜLTÜRÜNDE MERHAMET KAVRAMI

Dr. Öğr. Üyesi Erhan Salih FİDAN*

Kutadgu Bilig, Mâverâünnehir’de asırlarca hüküm süren Karahanlılar Devleti’nde (840-1212) saray teşkilatının baş mevkisi olan hâciblik görevinde bulunmuş Balasagunlu Yûsuf tarafından 1069-70 yıllarında yazımı tamamlanmış, Türk İslam kültürünün en eski metinlerinden birisidir. Miladî 10. asrın ikinci yarısından itibaren geniş kitleler hâlinde İslâm dinini kabul eden Türk topluluklarının, İslâm öncesi Türk kültürü ile İslâm kültür ve medeniyetinin bir sentezini ortaya koyarak oluşturduğu Türk İslâm kültürünün ilk ve en önemli eserlerinden birisi olan Kutadgu Bilig, Türk İslâm kültürünün teşekkül, tekâmül ve değişim evrelerini gösteren mühim bir kaynaktır. Kutadgu Bilig, mutluluk veren bilgi anlamına gelen ismiyle, idare edenlerle idare edilenlerin münasebetlerini düzenlerken çizdiği ahlâkî sınırlarla birey ve toplum nezdinde dünya-ahiret dengesini kurma amacına da hizmet etmekte ve toplumsal bütünleşmeye ciddi katkılar sunmaktadır. Ayrıca muhtevasıyla Türk devlet teşkilâtının felsefesini ve ahlâkî temellerini de gelecek asırlara taşımak gibi çok mühim bir vazifeyi asırlardır yerine getirmiş bir edebî metindir.

Kişinin hür iradesiyle ve imkânları ölçüsünde, başka varlıkların ihtiyaçlarını karşılama yolundaki gayretini ifade eden merhamet, Kutadgu Bilig’de de hedeflenen toplumsal düzen içerisinde birlikte yaşama kültürünü besleyen en önemli unsurlardan biridir. İslâm düşüncesi açısından baktığımızda ise merhamet çok geniş bir çerçeveye oturtulmuştur. Gerek Kur’ân-ı Kerîm’de vurgulanan Yüce Allah’ın kullarına rahmeti ve Hz. Muhammed’in ümmetine merhameti, gerekse “Merhamet etmeyene merhamet edilmez” gibi hadis-i şerîfler göstermektedir ki İslam dini açısından merhamet, insanı da aşarak tüm canlıları kapsamak hedefindedir. Hatta gittikçe genişleyen bir çerçeve ile canlı cansız tüm mevcudatı kapsayan bir merhamet anlayışının ortaya konulması, yaşatma ve imar etme hedeflerini güden İslâm medeniyetinin de temellerini atmıştır. Bu manada evlât sevgisi, ana babaya itaat, yoksullara, hastalara, kimsesizlere, yaşlılara, sakatlara, yetimlere, hayvanlara ve tüm canlılara yardım etme gibi erdemlerin yanında iyiliği emir-kötülükten sakındırma dahi zulmün karşısında konumlandırılan bir merhamet duygusunun yansıması olarak görülmektedir.

Bu çalışmada Kutadgu Bilig’de Türk devlet geleneği aynasına yansıyan karşılıklı haklar ve vazifeler odağındaki merhamet anlayışı ele alınacaktır. Devleti mahveden hususlar olarak görevi ihmal ve insanlara zulüm gösterilirken, hakanın temsil ettiği “töre” kavramı, devleti ayakta tutmak için adalet, fayda, eşitlik ve evrensellik vasıflarını taşımalıdır. Bu noktada bir güneşe benzetilen âdil ve faydalı törenin, tüm insanlığı kuşatma hedefi de merhamet dairesini genişletmek maksatlı bir ilke olarak dikkat çekmektedir. Hakeza hakanın temel vazifesi ekonomik istikrar, âdil kanun ve asayiş gibi merhamet zemininde toplumsal düzeni ifade eden ilkelerdir. Tüm bu hususlar, Kutadgu Bilig’de fert ve toplum psikolojisine akseden “merhamet” fikrini incelenmeye değer kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türk İslam Edebiyatı, Kutadgu Bilig, Mâverâünnehir, Merhamet, Toplum, Devlet.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Sanatları ve Tarihi, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı

MAVERÂÜNNEHİR'DEN ANADOLU'YA MÂTÜRÎDÎ KELÂMININ İNTİKALİ: EKMELEDDİN EL-BÂBERTÎ'NİN EL-UMDE ŞERHİ

Onur AKSAN*

Birçok medeniyete beşik olan Anadolu Türk ilim anlayışının en canlı yaşandığı önemli bir coğrafyadır. Hanefîliğin ve Mâtürîdîliğin orijini her ne kadar farklı coğrafyalar olsa da bu anlayışlar yetkin ilim adamlarınca Anadolu'ya taşınarak yeni açılımlarla zenginleştirilmiş ve bir medeniyet halini almıştır. Mâverâünnehir ilim anlayışını Anadolu'ya taşıyan âlimlerden biri de Ekmelüddin el-Bâbertî'dir. Bâbertî İslam ilim tarihinde adından çokça söz ettirmiş; özellikle geride bıraktığı eserleriyle akademik çalışmalara konu olmuş ender kalemlerden biridir. Bunun nedeni kendisinin seleflerinden almış olduğu ilmi kültürü yaşadığı çağın temel dinamiklerini de başarılı bir şekilde analiz edip hesaba katarak sonraki nesillere ustaca aktarmasıdır.

Kanaatimizce Bâbertî, bu aktarımlarının merkezine şerh çalışmalarını koymakta; kendine ait te'lif türü eserlerini de bu çabasının birer tamamlayıcısı olarak kullanmaktadır. Kendisinin dil, mantık, tefsir, hadis ve akaid/kelam üzerinde oldukça kapsamlı bir güncelleme çabasının olduğu görülmektedir. Bildirimizde Bâbertî'nin bu minval üzere kaleme aldığını düşündüğümüz Maveraünnehir bölgesinin önemli âlimlerinden Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin el-'Umde fi'l-Akaîd adlı eserine yazmış olduğu Şerhu'l-'Umde adlı şerh çalışmasını inceledik. Araştırmamızın sonucunda Bâbertî'nin takınmış olduğu bu tavrın söz konusu şerhinde de kelama dair klasik ibareleri mantık ilminden faydalanarak akli anlamda sistemli (rasyonel) bir dile çevirmesi şeklinde oldukça belirgin ve etkin olduğunu tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: *Kelâm, Maveraünnehir, Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Ekmelüddin el-Bâbertî, Şerh.*

* Doktora Öğrencisi

MÂTÜRÎDÎ’NİN BİR YORUM İLKESİ: BÜTÜN MAHLUKAT BİR ARAYA GELSE O’NUN GİBİSİNİ YAPMAYA GÜÇ YETİREMEZ

Doç Dr. Şükrü MADEN*

Mâverâünnehir, Sâmânîler döneminde pek çok açıdan öne çıkmış bir coğrafya olmuştur. Bölgenin bu dönemde kazandığı siyasi istikrar ilmî, kültürel ve ekonomik gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu elverişli ortamda bilhassa Semerkant’ta önemli bilim adamları yetişmiştir. Kelâm, tefsir ve fıkıh alanlarındaki otoritesiyle öne çıkan İmâm Mâtürîdî (ö. 333/944) bunlardan biridir. Mâtürîdî’nin Te’vilâtu’l-Kur’ân adlı eseri hem kendisinden önceki üç asrın birikimini geleceğe taşıması hem de yorumsal gücüyle tefsir literatürünün en önemli eserlerindedir. Şüphesiz, Mâtürîdî’nin bu tefsiri pek çok açıdan temayüz eder. Eserin dikkat çeken taraflarından biri ise müfessirin çok sayıda âyeti “Bütün Mahlukat Bir Araya Gelse O’nun Gibisini Yapmaya Güç Yetiremez” ve benzeri bir tabir ile ifadelendirdiği bir ilkeye istinaden yorumlamasıdır. Ayrıca tefsirdeki bu olgunun Allah’ın kudreti bağlamında Kelam-Tefsir ilişkisini de gündeme getirdiği söylenebilir. Bu münasebetle çalışmamızda Te’vilâtu’l-Kur’ân’da söz konusu ilkeye dayalı olarak yapılan yorumlar incelenecektir. Mâtürîdî’nin bu ilkesine dair yapılacak analizlerle onun metodolojisinin ayrıntılarının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kudret, Mâtürîdî, Te’vilâtu’l-Kur’ân.*

* Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı.

EBÛ ŞEKÛR ES-SÂLİMÎ'NİN KELAM DÜŞÜNCESİNDE AKLIN YERİ VE HÛSÛN KUBUHUN BELİRLENMESİNDEKİ ROLÜ

Öğr. Gör. Dr. Mahmut Yusuf MAHİTAPOĞLU*

Ehl-i Sünnet kelâmının iki okulundan biri olan Mâtûrîdiliğin tarihi seyri açısından Maveraünnehir'in önemli bir yeri bulunmaktadır. Bölgenin önemli simalarından Ebû Şekûr es-Sâlimî hicri 5.yüzyılda yaşamış, Hanefi-Mâturîdî geleneğın en seçkin eserlerinden et-Temhîd fi beyâni't-tevhîd adlı eserini telif etmiştir. Sâlimî kelam ekolleri arasında büyük tartışmalara neden olan aklın mahiyeti konusunu geniş bir çerçevede değerlendirerek aklın tanımına ve ona taalluk eden tartışmalara değinmiş, aklın tanımını yaparak, onun herkeste aynı derecede bulunmadığına kanaat getirmiştir. Akıl Sâlimî'ye göre, kulun imanla mükellef olması için önemli bir unsurdur. Bununla beraber kulun tam anlamıyla mükellifiyeti peygamber gönderilmesi sonucunda oluşur. Onun hüsün ve kubuhun belirlenmesinde de benzeri bir yol izlediği görülmektedir. Akıl her ne kadar hüsün ve kubuhun bazı çeşitlerini belirlemede bir öneme sahip ise de nihayetinde nasların bu anlamda akıldan daha önde geldiği düşüncesi onun akla bakışını yansıtır. Sâlimî'nin akıl hakkındaki görüşlerinin onun mensubu olduğu mezhebin çizgisini devam niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Kelâm, Maveraünnehir, Ebû Şekûr es-Sâlimî, Akıl, Hüsün Kubuh.*

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı

EBÜ'L-MUÎN EN-NESEFÎ'DE ÂLEM TASAVVURU

Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ*

Maturidilik, zamansal çerçeve olarak, ancak V./XI. yüzyılın sonlarında başta Ebü'l-Muîn en-Nesefî ve Maveraünnehir'in önde gelen diğer alimlerinin katkılarıyla bütün hatlarıyla belirginleşmeye başlamıştır. Bunlar, Maturidi'yi kurucuları olarak kabul etmişler ve bu ekolü İslam coğrafyasının pek çok yerinde saygın hale getirmişlerdir. Bu bağlamda geride bıraktığı kelimelere dair eserlerine baktığımızda, Ebu'l-Muin en-Nesefi'nin, İslam'da dini ve felsefi tefekkürün gelişmesinde büyük rolü olmuştur. Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî (ö. 508/1115) Mâtürîdî'nin kurduğu Sünnî kelâm mezhebini geliştiren âlimdir. Nesefî ailesi içerisinde yer alan Ebü'l-Muîn en-Nesefî özel olarak Maturidiyye ekolünde genel olarak kelâm tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Nesefî, alem anlayışını, tabiatçılığa karşı atomcu dünya görüşü üzerinden ortaya koymuştur. Alemin yapısı ve yapıtaşlarını cisimler, cevherler/ayınlar ve arazlar vasıtasıyla izah etmiştir. Cisimler hâdis olan cevherler (cüz-i lâ yetecezzâ, a'yân) ve arazlardan meydana gelir. Bu sebeple evren ustukussât, anâsır ve tabî' adı verilen temel maddeleriyle birlikte hâdistir. Tabiat alanında geçerli olan âdet-i ilâhiyye teorisidir. Bununla birlikte ilâhî kudret karşısında ilâcın hastaya fayda vermediğini ve zehrin insanı etkilemediğini söylemek de mümkündür. Çünkü ilâç içen hastanın iyileşmesi Allah'ın şifa vermeyi buna bağlaması sebebiyledir. Gözün bir nesneyi görmesi veya görmemesi dahil olmak üzere evrendeki bütün olaylar Allah'ın kudret ve iradesi dahilinde vuku bulur. Bundan dolayı varlık ve olaylar arasında zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisi yoktur. Nesefî, evrende tabiat kanunlarının zorunsuzluğu fikrini savunur. Allah'ın varlık ve olayları zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisi vasıtasıyla yarattığını ileri sürmek O'na zorunluluk isnat etmek anlamına gelir. Kelâmda âdet teorisi, tabîî ilişkilerin zorunsuzluğu fikri üzerine oturur. Kelâm literatüründe imkân/cevaz doktrini olarak adlandırılan bu düşüncüyü ilk kelamcılara kadar götürmek mümkündür. Bu ilke, kelâm ilminin dayandığı ana konulardandır ve kelamcılara göre âlem bu tecviz üzere sürekliliğini sağlar. İslâm kelâmcıları ve Nesefî, âlemde art arda gelen olayların düzenliliğinin Allah'ın mucizevî fiiliyle ihla edilebileceğine inanmış kişiler olarak her zaman değil, fakat sık sık vuku bulan hadiseleri gösteren âdet kavramında mucizelerle bozulabilen olayların düzenliliği ve sürekliliğine dair bir ifade bulmuşlardır. Aslında kelamcılar âdet kelimesini zorunluluk atfettikleri tabiat karşısında bilinçli olarak kullanmışlardır.

Nesefî, alemin işleyişini izah ederken, bir yandan yoktan yaratma, bir yandan imkan kavramı üzerinden yaratmanın sürekliliğini savunur. O, Allah'ın dünyayı yoktan yarattığını kabul etmektedir. Allah alemi yoktan yaratmıştır görüşü kelamcılar tarafından temellendirilirken, atom, yer kaplama (tahayyüz) ve boşluk (halâ) kavramlarından kalkılarak yokluk kavramına ulaşılmaktadır. Kelamcılar duyulur dünyadan aşkın aleme, atom ve boşluk kavramları ile geçmektedirler. Âlemin temeli olan atomlar yoktan meydana getirildikleri için, bir bütün olarak alem de yoktan yaratılmıştır. Yani alem, ezeli olmayıp, hem cüzleriyle hem de bütünüyle yoktan yaratılmıştır. Başta Nesefî olmak üzere kelamcılar Allah'ın fiilde bulunmak zorunda olan tabî' bir fail olarak nitelendirilmesine karşı çıkmışlardır. Allah, herhangi bir fiil yapmadan da var olabilir. Bir başka deyişle O'nun varlığı zorunlu olarak fiilde bulunmasını gerektirmez. Çünkü Allah hürdür, fâil-i muhtârdır, fiilini seçen ve farklı fiiller işleme gücüne sahip olandır ve istediği zaman fiilde bulunma niteliğine sahiptir. Maveraünnehir bölgesinde yaşayan Müteahhirîn dönemi Mâtürîdî kelamcısı olarak Ebü'l-Muîn en-Nesefî, İslam düşüncesinde teizmin alem tasavvuru ve Allah-alem ilişkisinin izah ve gelişimine büyük

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelâm Ana Bilim Dalı.

katkıları sunmuş ve kelâmî düşünce sisteminde imkan kavramına yer vererek bu yönde yeni bir açılım getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Âlem, Ayn, Cevher, Araz, Cisim, Âdet, Halâ, Yoktan Yaratma, Ezelîlik, Sürekli Yaratma, Zorunsuzluk, Nedenselliğin Reddi.*

İBN SÎNÂ’NIN EL-İŞÂRÂT VE’T-TENBİHÂT ADLI ESERİNDEKİ “SELÂMÂN VE EBSÂL” SEMBOLİZMİ VE İBN KEMMÛNE’NİN YORUMU

Prof. Dr. Fatma Zehra PATTABANOĞLU*

Doğu’da felsefi ve temsili hikâye yazma geleneğinin temeli olan Selâmân ü Ebsâl’den esinlenip bu tarzda hikâye yazan, bundan eserlerinde söz eden ilk kişi İbn Sînâ’dır. Filozof el-İşârât ve’t-tenbîhât adlı eserinin dokuzuncu bölümünde Selâmân ve Ebsâl sembolizmine dikkat çekmektedir. Mezkûr eserin dokuzuncu bölümü ariflerin (velilerin) makamları ve onların mutluluk derecelerindeki yükselişlerinin keyfiyetini açıklama ve bunlar için gerekli olan haller ve ahlaklarının anlatılması hakkındadır. Bölümün hemen başında İbn Sînâ Selâmân ve Ebsâl sembolizmine vurgu yaparak Selâmân’ın felsefe ile ilgilenen kişi için bir örnek, Ebsâl’in ise tasavvuf ehlerinden olan kişinin marifetteki derecesi için bir örnek olduğunu söyler. 13. yüzyıl filozoflarından İbn Kemmûne bu esere yazdığı şerhte mezkûr hikâyeyi anlatır ve hikâyedeki kahramanların aklın hangi derecelerine karşılık geldiğini araştırır. Bu bildiride İbn Kemmûne’nin Selâmân ve Ebsâl sembolizmini nasıl anlayıp yorumladığı ele alınacaktır. Ayrıca bu sembolizmin felsefe ve tasavvuf ilimleri açısından önemi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Selâmân ve Ebsâl, el-İşârât ve’t-Tenbihât, İbn Sînâ, İbn Kemmûne, Sembolizm.*

* Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türk İslam Düşüncesi Tarihi Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİR KELÂMCILARINDAN ŞÜCÂ‘UDDÎN ET-TÛRKİSTÂNÎ (ÖL. 1333) VE KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Ömer FİDANBOY*

Mâverâünnehir, İslâm düşünce tarihinde ortaya koyduğu bilimsel ve kültürel mîrâs ile anılan ve yetiştirdiği ilim adamlarıyla tanınan birçok medeniyete zemin teşkil etmiş önemli bir bölgedir. Burada yetişen ilim adamları araştırmacıların dikkatinden kaçmamış, onlarla ilgili çalışmalar günümüze kadar süregelmiştir. Makalede bölgenin yetiştirdiği çok yönlü âlimlerinden biri olan Türkistânî ve kelâmî görüşleri ele alınmıştır. Türkistânî hakkında hak ettiği şekilde çalışmaların yapılmamış olması dikkatlerimizi o yöne çekmiştir. Böylece onun ilim dünyasına sunduğu katkıların daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. O, iyi bir usûl, kelâm, fıkıh ve nahiv âlimi olmakla birlikte aynı zamanda güzel ahlakı ve titiz araştırmacılığıyla tanınan önemli isimlerdendir. Sosyal ve siyasal istikrarsızlığın hâkim olduğu çalkantılı bir döneme denk gelmesine rağmen henüz küçük yaşlarda ilme olan ilgisiyle dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Kaynaklarda Hanefî-Mâtürîdî doktrini benimsediği ifade edilmektedir. Nitekim kaleme aldığı eserler, konulara yaklaşımı ve referans aldığı kaynaklar bunu teyit etmektedir. Çalışmanın Türkistânî ve kelâmî görüşleri üzerine ileri yapılacak araştırmalara önayak olması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kelâm, Mâverâünnehir, Türkistânî.*

* Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİRLİ BİR KELAMCI OLARAK İMAM MÂTÜRÎDÎ’NİN RIZIK ANLAYIŞI

Arş. Gör. Sema PERK* -Doç. Dr. Ahmet ÇELİK†

Rızık meselesi, kelam ilminin kaza-kader perspektifinde ele alınan önemli bir konudur. Ecel başlığı ile birlikte kelam kitaplarında sistematize bir şekilde bulunmaktadır. Bu konunun belirlenmesinde mütekellimlerin Allah’ın isim, sıfat ve fiillerine bakışı son derece önemlidir. Mâverâünnehir bölgesi de birçok felsefi ve kelami ekole kaynak teşkil eden bir yerdir. Burada bulunan Mu‘tezili, Kerramî, Matûrîdî mütekellimler rızık tanımını ve nelerin rızık olduğu gibi, genelde daha çok bir Tanrı tasavvuru barındıran fikirler ortaya koymuşlardır. Ebu Hanife geleneğini savunan İmam Mâtürîdî, rızık çerçevesinde devrindeki bu akımlara karşı diğer kelami görüşlerine paralel olarak belli bir duruş sergilemiştir. Ona göre rızık faydayı da bünyesinde barındıran geniş kapsamlı bir anlamı ihtiva eder. İmtihan ilkesi de onun rızık bakışını şekillendiren temel bir noktada durmaktadır. Bu tebliğde Mâverâünnehir bölgesi Ehl-i Sünnet anlayışını temsil etmesi açısından İmam Mâtürîdî’nin rızık bakışı geniş bir perspektifle değerlendirmeye alınacaktır. Böylece bölgenin genel karakteristik dini hüviyetinin anlaşılmasına katkı sunulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimer: *Mâverâünnehir, Kelam Ekolleri, İmam Mâtürîdî, Rızık, İmtihan.*

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Bölümü Kelam Ana Bilim Dalı.

† Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı

SADRUŞŞERİA'NIN ŞERHU TA'DİLİ'L-ULUM ADLI ESERİ BAĞLAMINDA ALLAH'IN HAKİKATİNİ BİLMENİN İMKÂNI

Doç. Dr. Rıza KORKMAZGÖZ*

İnsanların Allah'ın varlığı, hakikati ve sıfatları hakkında ne kadar bilgi sahibi olabileceği konusu hicri ikinci asırdan itibaren kelamcılar ve felsefeciler arasında tartışılmalıdır. Bu bağlamda kimileri Kuran'da Allah'a nispet edilen antropomorfik ifadeleri hakikat olarak anlayıp teşbih ve tescim görüşünü benimserken, kimileri de Allah'ın cisim olmadığı ve cismani hiçbir nitelik taşımadığı gerekçesiyle Allah'ın varlığının ve hakikatinin ne duyular ne de akıl tarafından hiçbir şekilde bilinmeyeceğini iddia etmişlerdir. İşte teşbih ve mutlak aşkınlık arasında nasıl bir tutum geliştirileceği meselesi Razi'nin ifadesiyle "heybetli bir durak"tır. Bu mesele çerçevesinde şu soruların cevabı aranmıştır: Allah'ın varlığından ayrı bir mahiyeti/hakikati var mıdır? Şayet varsa bu hakikat bilinebilir mi? Allah için varlık-mahiyet ayrımı yapılabilir mi? Allah hakkında konuşmak ne kadar mümkündür? Allah'ın hakikatinin bilinmezliği iddiası agnostik veya sofist bir pozisyon değil midir? Zat ve sıfatlar arasındaki ilişki nasıldır? Kıyamette ruyetullah nasıl gerçekleşecektir? Hanefi-Matüridi ekolünün önde gelen temsilcilerinden olan Sadruşşeria'nın (ö. 747/1346) bu meseleye yaklaşımı yenilikler barındırmaktadır. Sadruşşeria yöntemi gereği tüm eserlerinde önceki bilgi birikimini aktarmakla yetinmeyip eleştirel bir üslup kullanmakta ve yeni bakış açıları geliştirmektedir. Şerhu ta'dilî'l-ulûm adlı kitabında, eserin ismine uygun olacak şekilde geleneksel anlama tarzlarını eleştiri süzgecinden geçirmekte, özellikle kelam bölümünde, bu tebliğe konu olan Allah'ın hakikatinin bilinmesi meselesinde dikkate değer görüşler ortaya koymaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse ona göre Allah'ın hakikati ve sıfatları akılla idrak edilemez. Çünkü aklın idrak sahası, ister bedihîler isterse nazari bilgiler söz konusu olsun, duyusalara dayanmaktadır. Allah duyusal bir varlık olmadığı için akıl tarafından bilinmesi söz konusu olamaz. Bununla birlikte Allah'ın bazı kutsi ruhlara hakikatini ve sıfatlarını bildirip onları rızıklandırması da mümkündür. Buna göre tasavvufa ve mutasavvıflara karşı muhabbeti olduğu bilinen Sadruşşeria'nın marifetullah için ilham ve keşfe kapı araladığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Kelam, Sadruşşeria, Allah'ın Hakikati, Akıl, Mahiyet, Vücut.*

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı.

EBÛ’L-BEREKÂT EN-NESEFÎ (Ö. 710/1310)’NİN ŞİA ELEŞTİRİSİ

Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ* -Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR†

Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Ebû'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310) Mâverâünnehir bölgesinde yetişen Hanefî-Mâtürîdî geleneğe mensup bir ilim adamıdır. Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin yetiştiği Nesef şehrinin içinde bulunduğu Soğd bölgesi Mâverâünnehir'in merkezi konumunda olup bu coğrafyanın en önemli tarım ve ticaret merkezidir. Bugünkü adıyla “Karşı” diye anılan Nesef'in yanısıra Buhara, Semerkant, Pezde, Hocend, Kiş, Ahsikes, Raşt, Maymurğ, Kasâniye, Bebusiye, Baykent, Cermeniyeye gibi önemli ilim ve kültür merkezleri de bu bölgede yer alır. Mâtürîdî kelâmının otantik eserlerinin çoğunun bu bölgede yaşayan kelâm âlimleri tarafından yazıldığı bilinmektedir. Bu önemli âlimlerden biri de Ebû'l-Berekât en-Nesefî'dir. Onun fıkıh usulüne dair yazdığı eserlerin yanısıra kelâma dair yazdığı el-'Umde'si ve onun şerhi olan el-İ'timâd fi'l-i'tikâd'ı onun olduğu kadar bölgedeki Hanefîlerin itikâdî anlayışını da yansıtan önemli eserlerdir. Nesefî, eserlerinde Mülhide, Dehriyye, Seneviyye, Şia, Müşebbihe, Mücessime, Mu'tezile, Hariciler, Sümeniyye, Mürcie, Neccâriyye, Mukanna'iyye, Behşemiyye, Hanâbile, Şia, Sofestâiyye, Kerrâmiyye, Eflâkiyye, Tabiiyyûn, Bâtiniyye, Rafiziyye, Zeydiyye, İsmailiyye, Râvendiyye ve İbâdiyye gibi fırkaları ismen zikrederek eleştirir ve onların görüşlerinin yanlışlığını ortaya koymaya çalışır. Bu fırkalar arasında Şia varlığını ve iddiasını devam ettiren ve kendini Ehl-i sünnet'in karşısında konumlandıran bir fırkadır. Bu sebeple Nesefî'nin Şia eleştirilerini konu edinen bildirimiz onun eleştirilerinin imamet konusunda yoğunlaştığını göstermektedir. Nesefî'nin eserlerinde yaptığı Şia eleştirisi imamette gaybet, beklenenin imameti, imamın gayba vukûfiyeti, imamette masumiyet, imamın zamanının en faziletli olması gerekirken gerekmediği gibi konularda yoğunlaşmaktadır. Bu durum başka bölgelerde yaşayan Hanefî kelâmcılarının tavırlarıyla paralellik arz etmektedir. Buradan hareketle Mâverâünnehir bölgesindeki Şia telakkisinin diğer Hanefî ilim çevreleriyle paralellik gösterdiğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: *Kelam, Ebû'l-Berekât en-Nesefî, Ehl-i sünnet, Şia, Eleştiri.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı.

† Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi Ana Bilim Dalı.

MAVERAÜNNEHİR BÖLGESİ MÜFESSİRLERİNİN EMANET AYETİNE YAKLAŞIMI

Dr. Öğr. Üyesi Şeyma ALTAY*

Maveraünnehir bölgesi çeşitli İslamî ilimler alanlarında birçok alimin yetiştiği velud bir coğrafyadır. Bu bölgede tefsir ilmine büyük katkılar yapmış meşhur müfessirler de yaşamıştır. Bildiride bu meşhur müfessirlerden olan Taberî (310/923), Mâtürîdî (333/944), Semerkandî (373/983) ve Zemahşerî'nin (533/1144) “emanet ayeti” olarak isimlendirilen Ahzâb sûresi 72. ayete yaklaşımı ele alınacaktır. Söz konusu ayette “emanet”in gökyüzüne, yeryüzüne ve dağlara arz edildiği ancak bu cansız varlıkların emaneti yüklenmekten kaçındıkları, insanın ise yüklendiği ifade edilmiştir. Müfessirler Ahzâb 72. ayetin tefsiri bağlamında; emanetin ne anlama geldiği, arz, haml, ibâ ve işfâk fiillerinin mahiyeti, insan ile kastedilenin kim olduğu, emaneti yüklenen insanın zalim ve cahil olarak nitelendirilmesinin sebepleri ve ayetin üslubunun mecâz ya da hakikî olması konularında çeşitli yorumlar yapmıştır. Çalışmada Maveraünnehir bölgesinin bu meşhur müfessirlerinin emanet ayetine yaklaşımı analiz edilecek ve argümanları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Maveraünnehir, Ahzâb Sûresi, Emanet Ayeti.*

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.

İMAM MÂTÜRİDÎ’DE TANRI VE ZORUNLULUK -VUCÛB ALELLAH ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER-

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN*

Mâtüridî kelim sisteminin, Ebu Hanife’nin kelim görüşlerine dayanarak ortaya çıkıp gelişmiş olduğu yaygın ve yerleşik bir düşüncedir. Kendisinin bizzat yazdığı ve sonrakilere bıraktığı eserlerin bir ya da iki metinle sınırlı kaldığı Ebu Hanife’nin mirasından bir düşünce sistemi çıkarma ya da çıkarsamanın imkânı üzerinde durmak gerekmektedir. Kelim konularla ilgili bazı temel konulardaki tutum ve görüşleri sonradan yazıya dökülecek şekilde ancak yaygın olarak aktarılan Ebu Hanife’nin bir kelim sistemi için referans sayılabilmesi de yeniden ele alınması gerekir. İmanın tanımı, iman-amel ilişkisi, büyük günah işleyen kimsenin durumu, tekfir başvurmanın zararları, rivayetlerin delil sayılması, önceki nesillerin uygulamaları gibi konulardaki görüşleri bir doğrultu ve genel çerçeve çizmiştir. Ondan bir asır sonra iktidarın kontrolünün dışında bir bölge olan Mâverünnehir’de yaşayan Mâtüridî’nin, sayılan kelim konulardaki görüşlerini vurgulaması Ebu Hanife’nin mirasının canlandırılması olarak algılandı. Ancak bu ‘algı’nın zamanla oluştuğu söylenebilir. Çünkü Ebu Hanife’yi bir fakih gören keskin görüşlü Buhara hanefileri gibi çevreler, onun adının kelim ile anılmasına daima karşı çıktılar. Mâtüridî Ebu Hanife’nin saygınlığını kullanmakla kalmıyor, onun üzerinde Mürcie’ye meşruiyet kazandırmaya çalışıyordu. Bu çalışmada Ebu Hanife ile Mâtüridî kelamı arasındaki teolojik ilişkiler ele alınacak ve daha özel bir konu olarak da Mâtüridî kelim sisteminde Mutezile ile ayrışma konusu olan ‘vucûb alellah’ problemi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ebu Hanife, Mâtüridî, Kelim, Fâil-İ Muhtâr, Vucûb Alellah.*

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelim Ana Bilim Dalı.

DEİZM VE AHİRET İNANCI

Hatice MEMİŞ*

Peygamberlik, vahiy, ahiret inancı farklı şekilde de olsa Tanrı tasavvurundan sonra bütün ilahi dinlerin ortak esaslarındandır. Tarih boyunca İlahi dinlere karşı Tanrı varlığı tartışılmıştır. Tartışmaya konu olan bu alan filozoflar tarafından ele alınmış farklı eleştiriler ortaya atılmıştır. Bu eleştiriler farklı Tanrı yokluğu tartışmasından ayrılarak dini argümanların yokluğu, bu öncüllerin kabul edilemezliği şeklindeki bir tartışmaya dönüşmüştür. Felsefe düşünce tarihinde oluşan inançla ilgili akımlardan birisi de akılcı yönüyle dikkat çeken deizmdir. Yıllarca Tanrının yokluğu fikrini rasyonel manada da olsa Tanrının varlığı kabul ederek yeni bir çığır açmış inkârcı akımlardandır. Dini olguları kabul etmemek onların olmadığı anlamına gelmemektedir. Kendi düşünce ve ahlaki sistemini oluşturan deizm Tanrıyla ilgili olan düşüncesini ahiret ve bağlamında kabul etmediği adalet düşüncesiyle ilişkilendirmesi bir eksiklik barındırmaktadır. Deizm son halini alıncaya dek taraftar topladığı çevrelerce farklı şekil ve içeriklere bürünmüştür. Bu bildiride Deizm düşüncesi, Deizmin çeşitleri ve deizmin bazı taraflarınca kabul görmeyen ahiret ve adalet bağlamında deizmle bağlantısı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Deizm, Adalet, Ahiret, Vahiy, Aydınlanma.*

* Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

BERZAH ÂLEMİNDE RUH'UN AHVALLERİ: MÜELLİFİ MEÇHUL BİR RİSÂLENİN TAHKİKİ VE TAHLİLİ

Dr. Öğr. Üyesi Orazsahet ORAZOV* -Dr. Öğr. Üyesi Ufuk DAĞLIOĞLU†

Bazı yaklaşımların aksine farklı inanç disiplinlere mensup kimseler insanın beden ve ruhtan teşekkül ettiğini kabul etmektedirler. İslâm inanç sisteminde de insan beden ve ruhtan müteşekkil olup, ruh insanın özü, asıl unsuru olarak görülmekte, en azından "elest bezmi"nden beri Allah'ın muradı gereği sonsuza uzanan bir varlığa sahip olduğu belirtilmektedir. Ancak insan, Yaratıcının ifade buyurduğu gibi (İsra, 17/85), kendisinin asıl unsuru olan ruhu hakkında çok az malumata sahip iken, gerek dünya hayatındaki ruh-beden birlikteliği, gerekse birbirlerinden ayrılmaları sonucu ruhun ahvalini anlama çabası içinde olmuştur. Bu bağlamda yapılan çalışmalardan birisi müellifi meçhul bir risale olup, daha yazma halinde bulunan üç nüshadan ikisi Türkmenistan Aşkabat El Yazmaları Enstitüsünde, diğeri ise Özbekistan İmam Buhari Uluslararası İlmî Tetkik Merkezi'nde kayıtlı bir risâledir. Araştırdığımız kadarıyla Türkiye'deki kütüphanelerde risalenin herhangi bir nüshasına rastlanılmamıştır. Dolayısıyla risalenin Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde kaleme alındığı ihtimali söz konusudur. Eserde, insanın vefatından sonra ruhun kabir/berzah âlemindeki ahvallerinden söz edilmektedir. Nitekim kabir içindeki geçirdiği bozulma evrelerine göre ruhun bedeniyle olan irtibatı; Münker Nekir, Kirâmen Kâtibîn meleklerinin kabirdeki muameleleri; ruhun hayatta olan akrabalarını ziyaret etmesi; berzah âleminde üstünlük derecelerine göre mümin kulların ruhlarının mükâfatlandırılmaları, günahkâr müminlerin, kâfir ve münafık olanların ise azaba uğratılmaları hakkında dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmada risâle ile ilgili yazma eser olması hasebiyle teknik bilgiler yanında içerik ve serdedilen bilgilerin dayandırıldığı hadislerin sıhhati hakkında bilgiler verilirken, eserin tahkikli metnine de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Akaid, Kabir, Berzah, Ruh, Beden, Melek, Yazma Eser, Tahkik.*

* Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

† Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

EBU'L-LEYS ES-SEMERKANDÎ, TEFSİRİ VE İSRAİLİYÂT ÜZERİNE

Dr. Öğr. Üyesi Ali BİNOL*

İlahi vahyin son halkası Kur'an-ı Kerim, tesis ettiği din ise ilk insan ve ilk peygamberden bu güne her iki dünyanın saadetini amaçlayan İslam'dır. Bir hayat nizamı olan dinin doğru anlaşılabilmesi, onun ilk kaynağı olan Kur'an'ın doğru anlaşılmasına bağlıdır. Kur'an, mesajı anlaşılсын ve hükümleri uygulansın için kolaylaştırılmıştır. İlkelerinin hayata aktarılması bağlamında beyanı da Hz. Peygamber'e havale edilmiştir. Kur'an başta Hz. Peygamber olmak üzere, sahabe, tabiin ve tebeu tabiîn tarafından tefsir edilmiş, bu bilgiler kesintisiz şekilde sonraki nesillere ulaştırılmıştır. Öncelikle büyük ölçüde rivayete dayanan tefsir ilmi, zamanla dirayete dayalı tefsirlere de sahne olmuştur. Horasan ve Mâverâunnehr bölgelerinde yaşamış olan Ebu'l-Leys es-Semerkindî, rivayet metoduna dayalı olarak yazmış olduğu tefsiriyle ün kazanmıştır. Ne var ki bu eser, içinde barındırdığı bazı İsraili bilgiler sebebiyle eleştirilere de konu olmuştur. Bu çalışma, eserde yer alan İsrailiyat bilgilerinin Kur'an'a hizmet edip etmediğini tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kur'an, Tefsir, Ebu'l-Leys es-Semerkindî, Mâveraunnehr, İsrâiliyât.*

* Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı.

MAVERAÜNNEHİR MÜTEKELLİMLERİNE GÖRE FETRET EHLİNİN DURUMU

Arş. Gör. Dr. Meryem ÖZDEMİR KARDAŞ*

Fetret Ehli ifadesi, iki peygamber arasında davetin kesintiye uğraması durumunda, kendilerine vahyin ulaşmadığı kimseleri tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Kaynaklarda daha dar ve belirgin anlamda Hz. İsa ve Hz. Muhammed arasında kalan insanların kast edildiği görülür. “Vahyin ulaşmadığı kimseler”in ahirette durumunun ne olacağı meselesi kelâm alimlerinin üzerinde görüş belirttikleri kritik konulardan biridir. Günümüzde bir tanrı tasavvuru olarak deizmin, görüşlerini temellendirmede sıklıkla vahyin tarihsel ve mekânsal açıdan sınırlı olduğu iddiasına başvurmaları ve böylelikle vahyin epistemolojik konumunu sarsmada bu argümana sarılmaları Fetret ehlinin durumunun tekrar incelenmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü bu mesele bir yönüyle Allah’ın adaletini gündeme getirmesi nedeniyle doğrudan Tanrı tasavvuru ile ilgili iken diğer yönüyle akıl-vahiy arasında vahyin otoritesi ve konumunun ne olacağıyla ilgilidir. Bu nedenle akıl- vahiy arasında dengeli bir görüşe sahip olan ve Allah’ın hikmet sahibi oluşundan hareket eden Maverâünnehir mütekkimlerinin bu konudaki görüşlerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Biz de bu çalışmada fetret ehlinin durumuna dair Maturidi ve Ebu’l Muin en-Neseî’nin yorumları üzerinden bir değerlendirme yapmayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: *Kelâm, Maverâünnehir, Maturidi, Neseî, Fetret Ehli.*

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİ KELAMCILARININ KAZA VE KADER ANLAYIŞI (MÂTÜRÎDÎ, PEZDEVÎ, EBU’L-MÛİN EN-NESEFÎ VE NUREDDÎN ES-SÂBÛNÎ ÖZELİNDE)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKDENİZ*

Mâverâünnehir bölgesinde ortaya çıkıp İslam kelamının önemli ekollerinden biri haline gelen Mâtürîdîye mezhebinin en fazla ilgi gösterdiği konulardan biri, kaza ve kader meselesidir. Söz gelimi Mâtürîdîye mezhebinin kurucusu Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî es-Semerkindî (ö.333) kelam alanında kaleme aldığı muhallem eseri Kitâbü’t-tevhîd’de en kapsamlı işlediği konu kaza ve kader bahisleridir. Onun, söz konusu eserinde kader tartışmalarına neredeyse kitabının dörtte birini ayırmış olması bu ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır. Bu ilginin arka planında bütün kelamî düşüncesine yön veren hikmet eksenli ulûhiyyet tasavvurunun etkili olduğu düşünülmektedir. Mâtürîdî’nin kelamî yöntemini benimseyen diğer Mâverâünnehir kelimcileri de kaza ve kader tartışmalarına yakın ilgi göstermişlerdir. Onlar bu konuyu ilahi sıfatlar bahsinin yanı sıra hikmet ve sefeh, insanın fiilleri, hidayet ve dalalet, rızık, ecel gibi farklı başlıklar altında tekrar tekrar işlemişlerdir. Onların kaza ve kader hakkındaki görüşleri sentezci bir görünüme sahip olup, akıl ile nakli uzlaştırıcı bir mahiyet arz etmektedir. Bizler bu bildiride Mâverâünnehir bölgesi kelimcilerinin kaza ve kader anlayışlarını ortaya koymaya gayret edeceğiz. Bunu yaparken onların bu konu hakkındaki özgün taraflarını ortaya koymaya çalışacak ve diğer ekollerle karşılaştırmalı bir şekilde analiz edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Kelam, Kader, Mâverâünnehir, Mâtürîdî.*

* Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı.

ÜMMÜ'L-KİTÂB'DAKİ GNOSTİK UNSURLAR

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KOÇAK *

19. yüzyılın başlarında Pamir dağlarının eteklerinde Rus oryantalistler Ümmü'l-Kitâb adlı bir eser bulurlar. İslam kültürünün erken dönemine ait olduğu düşünülen bu eser daha çok Şîî Gulât çevreleri ile irtibatlandırılmaya çalışılmıştır. Çünkü içerisinde yoğun bir şekilde Gnostik unsurlar barındırmaktadır. Şîî Gulât'ın Gnostikler ile olan irtibatını doktora çalışmamızda delilleri ile birlikte ortaya koymaya çalıştık. Bu yoğun irtibat kendisini Mezhepler Tarihi kaynak eserlerinde ve Ümmü'l-Kitâb gibi metinlerde göstermektedir. Gnostik bir metin olan Ümmü'l-Kitâb'ın ismi Arapça ancak içeriği Farsça olarak kaleme alınmıştır. Aslının Arapça olduğu düşünülen ancak Farsça tercümesi günümüze kadar ulaşan bu metin Şîîlerin beşinci imamı olan Muhammed Bâkır'ı konu edinmektedir. Eserin baş taraflarında kitap hakkında genel bilgiler verilmiş, ilerleyen kısımlarda ise talebelerinin ona farklı konular hakkında sorular sorduğu onun da Gnostik içerikli cevaplar vermesi şeklinde yazılmıştır. Hem Ümmü'l-Kitâb'ın giriş kısmında hem de Muhammed Bâkır ile soru cevap kısmındaki Gnostik unsurları Gnostiklerin kaynak eserlerine referans verilerek bu bağın ispatını ortaya koymaya çalışacağız. Bu doğrultuda tebliğimiz, Ümmü'l-Kitâb ile Gnostik düşünce arasındaki ilişkiyi konu edinmektedir. Amacımız Gnostik düşüncenin Ümmü'l-Kitâb'daki yansımalarını ortaya koyarak bu düşüncenin erken dönem Müslüman düşünürlerin zihin dünyasını nasıl bir düzeyde etkilediğini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *İslam Mezhepleri Tarihi, Gnostik, Ümmü'l-Kitâb, Gulât, Mâverâünnehir.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİRLİ HANEFÎ-MATÜRİDÎ ÂLİMLERİN KERAMET ANLAYIŞI

Prof. Dr. Ahmet AK*

Keramet konusunda İslam âlimlerinin farklı görüşleri mevcuttur. Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî âlimlere göre kerâmet, kısa zamanda uzak mesafelere gitmek, ihtiyaç anında yiyecek, içecek ve elbiselerin zuhur etmesi, su üstünde yürümek, cansız varlıklar ve hayvanlarla konuşmak gibi hârikulâde olayların Allah’ın veli kullarında zuhur etmesidir. Onlara göre keramet, naklen sabit, aklen caizdir. Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî âlimler, Nihâvend’de bulunan İslam ordusunun komutanı Hz. Sariye’nin 500 fersahlık uzakta olmasına rağmen Hz. Ömer’in “Ey sâriye, dağa dikkat et, dağa!” sözünü işitmesini keramete örnek gösterirler. Ayrıca İmam Mâtürîdî gibi salih kimselerin de keramet gösterdiklerini naklederler. Ancak onlara göre kerâmet fiilinin fâili, mûcizede olduğu gibi Allah’tır. Ayrıca kerâmete mazhar olan veli, kendisine keramet verildiğini bazen bilir; bazen bilemez. Bütün bunlarla birlikte Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî âlimler, aslında velilerin keramet göstermeye hevesli olmadıklarını hatta kerametlerini gizlemeye çalıştıklarını belirtirler. Aslında İslam’da keramet göstermekten ziyade istikamet üzere olunması gerektiğine dikkat çekerler. Bu tebliğde, Mâverâünnehirli Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin keramet ile ilgili görüşleri ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *İslam, Maverâünehir, Hanefî-Mâtürîdî âlimler ve Keramet.*

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

إسماعيلية ما وراء النهر نظرات في كتاب الافتخار للداعي الإسماعيلي أبي يعقوب السجستاني (ت. القرن الرابع الهجري)

Doç. Dr. Rami İbrahim MAHMUT*

ليس من الخطأ القول بأن الإسماعيلية تعتبر هي الأساس الأول التي انطلق منه الفكر الباطني؛ الذي انتشر في فروع الفكر الإسلامي بكافة نواحيه، كالتصوف والكلام والفلسفة وغيرها، وقد قسّم مؤرخو الحركة الإسماعيلية في القرن الثالث والرابع الهجريين الدعاة الإسماعيليين إلى مدرستين أساسيتين، الأولى هي المدرسة الفارسية التي يمثلها أبو يعقوب السجستاني وحميد الدين الكرمانى وغيرهما، والثانية المدرسة العربية التي تمثلت في القاضي النعمان وجعفر بن حوشب وغيرهما.

يمكن القول بأن الحركة الإسماعيلية قد نشطت مع صعود نجم الدولة الفاطمية في شمال إفريقيا، وكانت لهذه الدعوة أصداء قوية في بلاد ما وراء النهر، فانطلق الدعاة الإسماعيليون يدعون للمذهب ويبدلون جهدهم في جذب أكبر عدد من المستجيبين للدعوة، وقد ألف علي أفجو حول دعوة ما وراء النهر عملاً مستقلاً تحت عنوان "Horosan-Maveraünnehir'de İsmaililik"، كما ركزت في عملي حول الإسماعيلية حول آراء الفرقة الإسماعيلية في أطروحتي للدكتوراه والمطبوعة بعنوان "Fatımiler Döneminde "Siyasî Ve İdeolojik Bir Yapılanma: Kelamî Açıdan İsmailî İnanç" Sistemi إلى كثير من البحث والدراسة سواء من الناحية التاريخية أو من الناحية العقيدية الفلسفية.

إن هناك عقبات تعترض الباحث حينما يتجه نحو دراسة فرقة الإسماعيلية؛ من بينها دراسة المصادر الإسماعيلية، فالمصادر الإسماعيلية هي قليلة إذا قارناها مع مصادر الفرق الأخرى الإسلامية كالسنة أو الشيعة، إضافة إلى هذا فإن لغة هذه المصادر تحتاج إلى كثير من عناء البحث.

سيركز عرضنا على أبي يعقوب السجستاني، وهو أحد الدعاة الإسماعيلية الكبار، ومن حسن الحظ أن عدداً من مؤلفاته وصلت إلينا، وبالتالي نستطيع أن ندرس أفكاره بشكل واضح ودقيق، ومن بين تلك المؤلفات كتاب الافتخار، وكتاب الينابيع الذي به صبغة فلسفية عميقة إن صح التعبير. سينقسم عرضنا إلى عدة نقاط؛ حياة أبي يعقوب السجستاني، مؤلفاته، التي من بينها كتاب الافتخار، ثم كتاب الينابيع الذي به معلومات مهمة تخص فكر الرجل ومن بينها مقارنته فكرة الصليب عند النصارى به عند فكر الإسماعيلية، وكشف المحجوب وغيرها.

أما النقطة الأخيرة في البحث فسينناول كتاب الافتخار، ويتميز هذا الكتاب عن غيره في أن الكثير من اللغة التي استعملها السجستاني هي لغة تهكمية، فهي ينتقد أهل السنة كثيراً في اعتقاداتهم ويسخر منهم بينما يفخر بمذهبهم الإسماعيلي، سيليقي العرض الضوء على الكثير من الاعتقادات التي ذكرها المؤلف، ويتبع كل ذلك نتيجة العرض.

الكلمات المفتاحية : الإسماعيلية-ما وراء النهر-أبو يعقوب السجستاني-المدرسة الفارسية-كتاب الينابيع-كتاب الافتخار.

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı.

EBU MANSUR MATURİDÎ VE ABDULLAH YUSUF ALİ'NİN CİHAD AYETLERİNE YAKLAŞIMI: MUKAYESELİ BİR İNCELEME

Doç. Dr. Harun ŞAHİN*

Bu bildiride Ebu Mansur Matüridi ve çağdaş müfessirlerden Abdullah Yusuf Ali'nin cihad ayetlerine yaklaşımı karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bir klasik dönem âlimi ile çağdaş bir araştırmacının aynı probleme nasıl yaklaştıklarını ve nasıl yorum yaptıklarını ortaya koymanın dönem ve ortam farklılığı halinde görüşlerde nasıl bir farklılık olacağını anlamak açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Günümüz dünyasında cihad kavramının bilhassa önyargı ile bakan Batı tarafından terör ile özdeşleştirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Müslümanlar tarafından "İslam'ın bir barış dini olduğu" açıklamaları da Batıdaki İslam karşıtı söylemler karşısında maalesef pek etkili olamamaktadır. Batılıların cihad ile ilgili ayetleri özellikle metinsel ve tarihsel bağlamlarından koparıp popülist gündelik olaylara indirgeyerek sunmaları, kendi adlarına İslam'ı karalamak için yeterli fırsatlar doğurmuştur. Sahip oldukları medya ve iletişim aygıtlarının kendilerine sağlamış oldukları gücü de kullanarak bu negatif etkiyi artırmaktadırlar. Burada bize düşen görev, genelde İslam'daki cihad anlayışını ilmî ve sağlıklı bir şekilde ortaya koymaktır. Bu bağlamda konuyu iki müfessir ve tefsirini esas alarak mukayeseli bir incelemeye tabi tutacağız. Bunlardan birisi Maveraunnehir'de Ebû Mansur el-Mâturîdî (ö. 944) nin *Te'vilâtü'l-Şur'ân*' adlı tefsirini ve diğer Abdullah Yusuf Ali (ö. 1953) tarafından İngilizce yazılan "The Meaning of the Holy Qur'an" adlı Meal / Tefsiri ile mukayeseli bir inceleme yapacağız. Bu sayede cihad ayetlerine hem dönemsel, hem de bölgesel farklılıklar bağlamında bakmanın sunacağı neticeleri de görmüş olacağız. Abdullah Yusuf Ali bu tefsiri yazdığında Hindistan henüz İngiliz işgali / sömürgesi (1858-1947) altında bulunuyordu. Bu "işgal altında olma" halet-i ruhiyesinin, söz konusu meal ve tefsiri nasıl etkilediği de tesbit edilmeye çalışılacaktır. Araştırma, öncelikle bu iki âlimin tefsirlerinin ve gerektiğçe diğer tefsirler ve ilmî araştırmaların incelenip yorumlanması suretiyle yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Cihad, Mâturîdî, Te'vilâtü'l-Şur'ân, Abdullah Yusuf Ali.*

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kalam Ana Bilim Dalı.

TEFSİRDE AKILCI EĞİLİMİN OLUŞMASINDA MÂVERÂÜNNEHİR HAVZASININ ROLÜ

Mustafa KILIÇASLAN*

Tarihte İslam’ın ilim ve medeniyet merkezlerinden biri olan Mâverâünnehir, özellikle tefsir faaliyetleri bakımından zengin bir birikime sahip olmuştur. Çok önemli tefsir alimlerinin yetişmesi ve tefsir tarihinde mümtaz bir konuma sahip olması Mâverâünnehir’i merkezi bir yere oturtmaktadır. Mâverâünnehir tefsir havzasında yetişen tefsir alimleri hem kendi dönemlerinde hem de sonraki asırlarda Müslümanların Kur’an’ı anlama çabalarında önemli bir yere sahip olmuştur. Mâverâünnehir coğrafyasında yetişen müfessirlerin tefsir kitapları yıllarca medreselerde okutulmuş ve bu eserlere şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Özellikle meşhur hadis ravilerinin eserlerindeki “Tefsîru’l-Kur’ân” bölümleri Mâverâünnehir bölgesindeki ilk tefsir faaliyetleri olarak görülebilir. Mâverâünnehir’in sahip olduğu sosyo-kültürel arka plan Kur’an’ı yorumlama gayretlerine etki etmiş ve Ehl-i Re’y’in ön plana çıkmasını sağlamıştır. Özellikle Mâtürîdî ve Zemahşerî ile zirveye çıkan tefsirde akılcı eğilimin Mâverâünnehir’deki tefsir çalışmalarıyla irtibatı söz konusu coğrafyanın önemini göstermektedir. Biz bu çalışmamızda Mâverâünnehir’deki tefsir faaliyetlerini, bu çalışmaların boyutlarını, tefsiri tarihi açısından önemini, tefsir sahasına yapmış oldukları katkılarını tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kur’an, Mâverâünnehir, Mâtürîdî, Ehl-i Re’y.*

* MEB

SADRÜŞŞERÎA’DA İYİ VE KÖTÜNÜN AKLİLİĞİ SORUNU

Prof. Dr. Metin ÖZDEMİR*

Bu tebliğimizde Buhara’da pek çok âlim yetiştiren bir aileye mensup olan ve mantık, kelâm ve astronomi konularına eleştirel bir tarzda yaklaşan önemli bir Hanefî fakihî ve kelâm âlimi Sadrüşşerîa es-Sânî’de (ö. 747/1346) iyi ve kötünün aklılığı sorununu ele alacağız. İyi ve kötünün aklılığı sorunu / husun-kubuh meselesi, kelâm ilminin en çok tartışılan konularından birisidir. Bu konuda özellikle Mu’tezilîler, Eş’arîler ve Mâtürîdîler farklı bir yaklaşım sergilemektedirler. Hanefî-Mâtürîdî gelenek içerisinde felsefî terminolojiyi kullanarak kelâm yapan ender âlimlerden birisi olan Sadrüşşerîa es-Sânî, Şerhu Ta‘dîlî-l-‘ulûm adlı eserinde, iyi ve kötünün aklılığı / husun-kubuh konusunda, tenzih anlayışlarının merkezinde yer alan, ilahî irade ve kudretin mutlaklığı, dolayısıyla hiçbir surette sınırlandırılmasının mümkün olmadığı prensibinden hareketle “Allah’ın fiilleri, peygamberleri ebedî olarak cehenneme atsa bile çirkin olarak nitelendirilemez” diyen Eş’arîlere çok ciddi eleştiriler yöneltir. Bu bağlamda Sadrüşşerîa es-Sânî, insanın tabiatına uygun olan fiillerin iyi, uygun olmayanların kötü; ilim gibi yetkinlik / kemal ifade eden niteliklerin iyi, cehalet gibi eksiklik ifade eden niteliklerin ise kötü olması konusunda tüm akıl sahiplerinin ittifak ettiğine, bununla birlikte dünyada övülen ve yerilen, ahirette ise sevap ve ceza gerektiren fiiller hakkında ihtilaf bulunduğu dikkat çeker. O, bu konuda, öncelikle Eş’arîlere yönelttiği eleştirilerin aklî ve felsefî temellerini ortaya koyar. Ardından da kendi tezinin naklî dayanaklarına referansta bulunur. Onu hem Eş’arîlerden hem de Ebu’l-Mu‘în en-Nesefî (ö. 508/1115) gibi Mâtürîdî geleneğe mensup kelimcilerden ayıran en önemli yönü, iyi ve kötünün aklılığı konusundaki tezini, nübüvvetin ispatı meselesiyle ilişkilendirerek temellendirmeye çalışmasıdır. Bu husus, onun Mâtürîdîler içerisinde de orijinal bir tarafının bulunduğunu açıkça göstermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse bu tebliğin amacı, hem iyi ve kötünün aklılığı gibi son derece tartışmalı olan bir konuda, Buhara Hanefîleri arasında yer alan Sadrüşşerîa es-Sânî’nin kendisine özgü yaklaşımını ortaya koymak hem de onun eleştirel yaklaşımı ve yöntemi hakkında bir fikir vermektir.

Anahtar Kelimeler: *Sadrüşşerîa-İyi-Kötü.*

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Ana Bilim Dalı.

MUKATİL BİN HAYYAN VE TEFSİR İLMİNE KATKILARI

Dr. Öğr. Üyesi Beşir ÇELİK*

Hicri 3. Asırda, Maveraünnehir bölgesinde yetişen önemli âlimlerden biri Mukatil bin Hayyan’dır. Ebu Hayyan’ın künyesi ve nisbeleriyle birlikte tam ismi, Ebu Bistam en-Nebti, el-Belhi el-Horasani el-Harraz’dır. Mukatil b. Hayyan’ın ne zaman ve nerede doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz döneminde Basra’da doğduğu, Basra’nın zeki ve takvalı gençlerden biri olduğu söylenmiştir. Belh halkının isteği üzerine, Belh’e vali olarak gelmiş, valilik yaptığı dönemde Belh halkına huzurlu bir hayat sunmuştur. Ebû Müslim Horasanî zamanında Horasan’dan/Belh’ten bugünkü Afganistan’ın başkenti olan Kabile kaçmak zorunda kalan Mukâtil b. Hayyân, henüz İslam’a girmemiş buradaki halkı Allah’ın dinine davet ederek İslam’a girmelerine vesile olmuştur. Hayatı hakkında bilgi verilen kaynaklarda ondan vera ve takva sahibi bir zat olarak söz edilir. İmam Zehebi (ö. 748/1348) onun abid, sünnette bağlı, çok değerli bir âlim olduğunu kaydetmektedir. Sahabeden tefsir alıp almadığı tam bilinmemekle beraber Mücahid b. Cebr, Hasan Basri ve Şehr b. Havşeb gibi gibi tabiinin büyüklerinden tefsir rivayetinde bulunmuştur. Şa’bi Dehhak gibi dönemin önemli âlimlerden ders alan Mukatil, İbrahim b. Ethem ve İbn Mübarek gibi değerli şahsiyetlere de hocalık yapmıştır. Kendisinden sonra yaşamış olan İbn Ebi Hatem, Sa’lebi, İbn Kesir, Kurtubî, Beğavi ve Suyuti gibi önemli müfessirler eserlerinde isminden söz etmişler ve onun rivayetlerine yer vermişlerdir. Tefsirlerin yanı sıra Hadis ve Fıkıh eserlerinde de ismi sıkça zikredilmiştir. Mukatil bin Hayyan’ın aynı bölgede yetişmiş ve aynı ismi taşıyan ünlü müfessir Mukatil b. Süleyman (ö.150)’in ölümünden bir süre önce vefat ettiği söylenmektedir. Bildiride bu alimin hayatı ve tefsir ilmindeki yeri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Mukatil Bin Hayyan, Maveraünnehir, Tefsir İlmî, Rivayetler.*

* Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı.

MAVERAÜNNEHİR FIKIH BİRİKİMİNE FETVA LİTERATÜRÜNDEN İKİ ÖRNEK: FETAVA KADIHAN VE EL-FETÂVA'S-SİRÂCIYYE

Dr. Öğr. Üyesi Kamil YAŞAROĞLU*

Maveraünnehir bölgesinin en doğu tarafında yer alan ve günümüzde Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan devletlerinin sınırları içerisinde kalan Fergana vadisinde Hanefî fıkıh alimlerinin yetiştiği Özkent (Özcend), Oş, Hucend ve Merginan gibi önemli şehirler öne çıkmaktadır. Özkentli meşhur Hanefî âlimi Kadîhân'ın (ö. 542/1196) Fetâvâ Kâdîhân isimli eseri, Hanefî fikhını ve bölgenin özelliklerini yansıtmaya açısından dikkat çekmektedir. Hanefî mezhebinin görüşlerini ihtiva eden en yaygın kaynaklardan biri olan eser Osmanlı şeyhülislâm ve müftülerinin de fetvalarını verirken görüşlerine dayanak olarak kullandıkları kitapların başında gelmektedir. Kadîhân'ın eseri o bölgede halkın yönelttiği sorulara verilen fetvaları içermesi ve tercih edilen örfleri açıklaması, bölge tarihi ve fikhî açısından önemlidir. Kırgızistan sınırları içinde yer alan Oş şehrine mensup Sirâcüddîn Alî b. Osmân el-Ûşî'nin (ö. 575/1179) el-Fetâva's-Sirâciyye adlı eseri Hanefî fikhî açısından önemlidir. el-Ûşî'nin eseri Hanefî mezhebindeki "nevâzil"/"fetvâ" literatürünün dikkat çeken çalışmalarından biri olup kendisinden sonraki eserlere referans kaynağı olmuştur. Ûşî, kendisinden önce kaleme alınmış fetva literatüründeki çeşitli nevâzil meselelerini aktarmış ve kendi yaşadığı dönemde ortaya çıkan yeni meseleler üzerinde durmuştur. Kendi fetvalarını önceki âlimlerin fetvalarıyla karşılaştırırken Hanefî mezhebinin kurucusu Ebu Hanîfe'nin ve onun öğrencileri Ebu Yusuf, İmam Muhammed ve Hasan b. Ziyad'ın görüşlerine atıfta bulunmuştur. Ayrıca İmam Şafî ve İmam Malik'in görüşlerini de eleştirmiştir. Tebliğde fetva literatürü ve Maveraünnehir fıkıh birikimine kısaca değinildikten sonra Fetâvâ Kâdîhân ve el-Fetâva's-Sirâciyye isimli eserlerin müellifleri hakkında bilgi verilecek ve adı geçen kitaplar muhteva, sistematik ve kaynaklar açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Maveraünnehir, Fetva, Hanefî Mezhebi, Kâdîhân, Fetâvâ Kâdîhân, Ûşî, el-Fetâva's-Sirâciyye.*

* Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk - Kazak Üniversitesi (Kazakistan)

MAVERAÜNNEHİR VAKIAT GELENEĞİ VE SADRUŞŞEHİD'İN EL-VAKIAT'I

Dr. Öğr. Üyesi Fatih OKUMUŞ*

Müftinin prensip olarak bağlayıcı olmayan ancak doktrinde müessir görüş beyanı demekolan fetva İslam Hukukunun dinamizmini sağlayan müesseselerin başında gelir. Fetvalar genellikle kişiye veya vak'aya özgü çözümler olmakla birlikte mümkün mertebe stilize edilerek ve soyutlanarak kaleme alınırlar. Hanefi fikhî nevazil adı verilen fikhın güncel hayattaki çözümleri konusunda pek zengindir. Çalışmamızda Hanefi nevazil geleneği içerisinde Maverâünnehir bölgesinde vakıat adı verilen fetva mecmualarının bir envanteri çıkarılacak, özellikle Burhanüleimme Sadruşşehid'in (v. 536 / 1141) Vakıat'ı tanıtılacaktır. Pek rağbet gören bu eser müellifin yeğeni Burhaneddin el-Buhari (v. 616 / 1219) tarafından yeniden tertip edilmiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde pek çok yazması bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İslam Hukuku, Maverâünnehir, Sadruşşehid, Vakıat, Nevazil, Fetva.*

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

EBU'L-USR EL-PEZDEVÎ (Ö. 482/1089) VE EBU'L-YÜSR EL-PEZDEVÎ'NİN (Ö. 493/1110) USÛL ESERLERİNDE KUR'ÂN/EL-KİTÂB ANLAYIŞI -TEFSİR VE FIKIH USÛLÜ İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA-

Arş. Gör. Halil İbrahim GÖRGÜN*

Ebu'l-Usr el-Pezdevî ve Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî Mâverâünnehir ehlinden olup, Hanefî düşüncesi için önemli kabul edilen ve kardeş olan iki alimdir. Ebu'l-Usr, Fahrülislam olarak tanımlanırken kardeşi Ebu'l-Yüsr ise Sadrülislam olarak nitelenmiştir. Ebu'l-Usr'un Usûlü'l-Pezdevî adlı eseri Kenzü'l-vusûl olarak da bilinmektedir. Ebu'l-Yüsr'ün abisinin eserine nispetle daha kısa olarak ele aldığı Usûlü'l-Pezdevî'si ise Marifetü'l-hüceci'ş-şeriyye olarak kaydedilmiştir. Kenzü'l-vusûl daha geniş ve sistematik bir eserken Marifetü'l-hücec ise muhtasar bir eser görünümündedir. Bu çalışmada Mâverâünnehir alimlerinden olan ve Hanefî usulüne dair yazılan eserler arasında önemli görülen iki zatın fıkıh usûlü eserlerini inceledik. Fıkıhın şer'i kaynakları içerisinde ilk sırada yer alan Kitâb/Kur'ân, tabîi olarak bu alimlerin de yer verdiği bir başlık olmuştur. Usul alimlerinin kullanımında Kitâb ile, tevâtür olarak ulaşılmış, okunması ibadet olan ilahî kelâm anlaşılmaktadır. Bu çalışmada kardeş olan bu alimlerin edille-i şer'iyyenin esasları arasında olan Kitâb/Kur'ân anlayışına yaklaşımlarını ortaya koymaya çalıştık. Ayetleri hangi bağlamda kullandıklarını tespit ederek, onların ayetler hakkında yaptıkları yorumların tefsir ilmine katkısına işaret ettik. Bu çerçevede çalışmamızın, fıkıh usulünün tefsir ilmine katkısı olduğunu kabul eden bir düşünce üzerine inşa edildiğini söylemeliyiz. Ayrıca günümüz tefsir araştırmalarında usûl eserlerinde yer alan görüşlerden bigâne kalmaması gerektiğidir. Ebu'l-Usr'a göre kitâbullah tevhid-sıfat ilminin esaslarının dayandığı bir temele haizdir. Kenzü'l-vusûl eserinin giriş kısmında Kur'ân'ın mahluk olmadığı vurgusu Mutezili alimlerle aralarında bulunan dönemdeki tartışmayı göstermesi açısından önemlidir. Onun tanımına göre "Kitâb: Peygambere indirilmiş, Mushaflarda yazılmış tevâtür olarak peygamberden nakledilmiş Kur'ân'dır.". Kur'ân'ın nazım ve mana olarak birlikte değerlendirildiğini ancak mananın evleviyyet arz ettiğini söylemiştir. Hanefî mezhebinin kurucu alimlerine referansla Kur'ân'ın mahluk olduğu iddiasında bulunanları küfürle nitelemiştir. Fikhî meselelerde ihticâc açısından kitâb ve sünneti bir değerlendirmiş, kavramların ilişkisine dair vurgusu kardeşiyle benzeşen yönü olmuştur. Fıkıhı geniş bir anlam sahasına yerleştiren Pezdevî kardeşler fıkıh ilminin bugünkü anlamda düşündüğümüzden daha geniş bir anlamı olduğunu vurgulamışlardır. Nitekim Bakara-2/269 ayetindeki hikmet lafzı, dini anlamak/fıkıh olarak değerlendirilmiş, kitâbullahın anlamak da fıkıhın bir parçası kılınmıştır. Kur'ân'ı haber kategorisi içerisinde konumlandıran Ebu'l-Yüsr bilgiye ulaşmanın temelleri arasında konuya dikkat çekmiştir. Dolayısıyla haber olmak bakımından meşhur ve mütevatir Kur'ân ve sünnetin bilgi değerini göstermektedir. Ayrıca Ebu'l-Yüsr nassın tayin ettiği illete daha fazla ihtimam gösterdiğini söyleyebiliriz. Ebu'l-Yüsr'a göre Kur'ân hüccet olur ve ahkamı beyan ifade eden mu'ciz bir kelimedir. Kur'ân sübut açısından kat'î olsa da manaya delaletlerinde farklılıklar barındırmaktadır. Kitâb bölümü özelinde yaptığımız araştırmada ayetleri her iki müellifin de kullandığını söyleyebiliriz. Ancak ayetleri görüşlerinin izahı olmasının yanı sıra, muhalif düşüncelerin delilleri olarak da eserlerine almışlardır. Lafızların kelime anlamını tayin hususunda da ayetlere işaret etmişlerdir. Ayrıca ayetleri dilsel çıkarımlar ve meşhur rivayetlerle desteklenmiş asılları dikkate alan bir sistem içerisinde zikretmişlerdir. Pezdevî kardeşlerinin usûl eserleri özelinde ele aldığımız kitâb bölümleri: Vahiy anlayışı, nassların bütünlüğü ve Kur'ân'ın hücciyeti açısından önem arz etmektedir. Bu noktada ayetlere değinerek yaptıkları te'viller/yorumlar ve edille-i şer'iyyenin birlikte değerlendirilmesi düşüncesi tefsir ilmiyle iştigal eden kimselerin istifade etmesi gereken şeyler olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir İlmi, Usûlü Fıkıh, Kitâb, Tevâtür, Ebu'l-Usr el-Pezdevî, Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı.

EL-HÎDÂYE’NİN MUAMELAT BÖLÜMÜNDE MÂLİKİ MEZHEBİNE YAPILAN ATIFLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Esra YAĞMUR*

Mâverâünnehir tarih boyunca siyasi ve kültürel anlamda önemli bir bölge olarak kabul edilmiştir. Araplar ve Türkler savaşlar neticesinde karşı karşıya gelmiş daha sonra Türklerin İslamiyet’i benimsemesi ile önemli bir bölge haline gelmiştir. Bu bölgede ekseriyetle Hânefi mezhebi kabul görmüştür. Ali bin Ebi Bekr el-Merğînânî bölgenin yetiştirmiş olduğu en önemli alimlerden biridir. Birçok eseri bulunmakla beraber en önemli olanı el-Hîdâye’dir. Hânefi Mezhebine tabi medreselerde ve el-Ezher üniversitesinde günümüzde ders kitabı olarak okutulmaktadır. Bu eserin İslam hukuku ve Hanefi Mezhebinde önemli olması mezhebi derinlemesine inceleyen bir eser olmanın yanı sıra klasik fıkıh kitaplarından farklı olarak karşılaştırmalı fıkıh tarzında yazılmasıdır. Mâlîk’i mezhebine de bazı meselelerde atıfta bulunmuş ancak bazılarının hatalı olduğu tespit edilmiştir. Çalışmamızda el-Hîdâye’nin muamelat bölümünde hatalı aktarımlarını tespit etmeye çalıştık. Toplam yapılan atıf elli bir bunların on dördü hatalı olduğu tespit edilmiştir. Bu hatalı aktarımların Mâlîk’i mezhep kaynaklarında tahlili ve tahkiki yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Fıkıh, Muamelat, İmâm Mâlik, Merğînânî, el-Hîdâye.*

* Doktora Öğrencisi

NESEFÎ’NİN EL-MEDARİK’İNDE MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH OLGUSU

Doç. Dr. Arslan KARAOĞLAN* - Murat KAPAN†

Maveraünnehir bölgesi, İslami ilimlerin gelişmesinde ve yayılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim tefsir, hadis, fıkıh, kelim, tasavvuf gibi İslami ilimlerin, İslam dünyasına ulaşmasında büyük bir köprü vazifesi görmüştür. Söz konusu İslami ilimler içerisinde tefsir bu coğrafyada neşvü nema bulmuş ayrıca birçok ulemanın yetişmesini önayak olmuştur. Bu bölgede tefsir havzasında yetişen müfessirler ve onların telif ettikleri eserleri yıllarca medreselerde okutulmuş, bu eserlere şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. Bu bağlamda temel tefsir kaynaklarından biri olan Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö.710/1310), Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl adlı eseri anılmaya değerdir. Burada Nesefî'nin muhkem-müteşâbih konusunu gerek Kur'ân'da gerekse Ulumu'l-Kur'ân'da nasıl ele aldığını ortaya koyacağız. Bu çalışmada öncelikle muhkem müteşâbih olgusunun tarihi serencamı ve önemi üzerinde durulacak daha sonra Kur'ân'ı Kerim'de, Âl-i İmrân 7. âyeti özelinde ve yeri geldikçe tefsirdeki diğer yerlerde gözönünde bulundurularak müfessir Nesefî'nin muhkem müteşâbih anlayışını saptamayı hedefliyoruz. Müfessirimiz muhkem ve müteşâbih konusunda yapılan açıklamalara yeterince yer vermiştir. Verilen bu tanımlardan sonra Nesefî kendi kanaatlarını ortaya koyarak bir tanımlama yapmıştır. Müteşâbihin içini farklı şekillerde doldurmuştur. Nesefî müteşâbihin yorumlanacağını savunmuştur. Bir başka ifadeyle Nesefî müteşâbih âyetlerin, muhkem âyetlere hamledilerek anlaşılabilirliğini savunmaktadır. Müteşâbih kategorisinde yer alan âyetleri makul bir seviyede yorumlamıştır. Buna göre Nesefî'nin yetiştiği coğrafyanın etkisiyle maveraünnehirin yorumlama yolunu tercih ettiğini ve dinin anlaşılmasında yorumun gücünü uygulamalarıyla ortaya koyduğunu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Muhkem-Müteşâbih, Nesefî, Maveraünnehir, Yorum.*

* Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı.

† Diyanet İşleri Başkanlığı

BİR MÂVERÂÜNNEHİR TARİHİ OLARAK BÂBÜRNÂME'DE MEZHEBİ TASAVVURLAR

Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER*

Bâbürnâme, eski Türk edebiyatında örneğine rastlanamayan nâdir otobiyografi nevinde bir hatırat, coğrafya ve tevsiki belgeli olan unik bir eser olarak bilinmektedir. Eserin en önemli yönü ise Babürlü Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Zahîrüddîn Muhammed Bâbür (ö. 937/1530) tarafından bir otobiyografik çalışma olarak yazılmış olmasıdır. Bâbürnâme hükümdarın bizzat kendi tasvirini yaptığı bir otobiyografi eseri olmakla birlikte, şiir ve şu'ârâ, edebi tasvirler, coğrafya, hanedanlıklar ve ulemanın sergüzeşti hayatı gibi pek çok yönden değerlendirilmesi gerekli bir ilimler ansiklopedisi hüviyetini taşımaktadır.

Bâbürnâme'nin ilk bakışta bir biyografik tarih kitabı olmasının yanı sıra ona orijinallik katan diğer bir unsur da eserin ilk fasıllarından itibaren Timurlular devri için kültürden ekonomiye kadar her yönden en münbit sayılan Mâverâünnehir tarihi olarak görülmesidir. Öte taraftan İslam düşünce geleneğinde sıkça görülebilecek Siyâsetnâme tarzında kaleme alınmış bu eser kendi çağının çok ilerisinde ortaya çıkmış siyasi ve sosyo-ekonomik tarih araştırmalarına da kaynaklık etmiştir. Soy şeceresi bakımından da Türk İslam geleneğinin önde gelen şahsiyetlerinden birisi ve devlet adamı Bâbür'ün yaşadığı dönemin en güvenilir referanslarından birisi sayılan Bâbürnâme'nin analizi ve değerlendirilmesi Türk İslam tarihi ve kültürümüze yüksek seviyede katkılar sağlayacağı bir vakıdır. Biz bu bildirimizde Bâbürnâme muhtevasında mezhep tasavvurlarına dair müellifin bir tarihi bir vesika hükmünde kaleme aldığı tasvirlerini ve verdiği yalın bilgileri değerlendirmeye çalışacağız. Eserde dikkat çekilen dinî ve mezhebi anlayış ve algıları Muhammed Bâbür'ün yer yer siyasetnâme tarzında yaptığı açıklamaların günümüz bilim dünyasına olan yansımalarını tedkik etmeye gayret edeceğiz. Ayrıca müellifin ilmi şahsiyetine vurgu yapan, sosyo-kültürel değerlendirmelerine de yer vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Bâbürnâme, Din, Mezhep, Sünnet.*

* Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı.

ÖMER NESEFÎ'NİN İLMÎ ŞAHSİYETİ, ET-TEYSÎR Fİ'T-Tefsîr ADLI ESERİ VE ÖZELLİKLERİ

Doç. Dr. Abdulkadir KARAKUŞ*

Mâverâünnehir bölgesinin önemli âlimlerinden Necmeddin Ömer en-Nesefî (öl. 537/1142), Karahanlılar döneminde yaşamış, İslâmî ilimler sahasında kendini yetiştirmiş ve tefsir, hadis, kelim ve fıkıh gibi alanlarda dönemin önde gelenleri arasına girmiştir. Akâidü'n-Nesefî adlı eseri çok bilinen bir kitap olsa da, et-Teysîr fî't-tefsîr isimli tefsiri de bir o kadar önemli ve meşhurdur. 15 cilt halinde yayımlanmış olan tefsiri, hem ele aldığı konular hem de içerik itibarıyla oldukça kabul görmüş ve asırlardır bu sahada çalışan ulema tarafından rağbet edilen bir eser haline gelmiştir. Söz konusu tefsir, Zemahşerî ve İbn Atıyye gibi müfessirlerin eserleriyle önemli benzerlikler taşımaktadır. Fakat Nesefî, kelimî konularda Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ından ve işârî yorumlarda da Kuşeyrî'nin Letâifü'l-İşârât'ından oldukça çok faydalanmıştır. Böylece tefsirinde, hem akılcı ekolün temsilcisi olan Hanefî-Mâtürîdî geleneği öne çıkarmış hem de bu geleneği tasavvufu buluşturmuştur. Müfessir, Fâtiha ve Bakara hariç tüm surelerin tefsirine, Allah'ın güzel isimlerinden olan Rahmân ve Rahîm ifadelerine surede geçen birtakım ifadeleri ekleyerek kafiyeli bir girişle başlar. Sonra da surenin Mekkî ya da Medenîliği, ayet, kelime ve harf sayısı ile ilgili bilgiler verir. Surenin faziletine dair rivayetlere yer verdikten sonra ayetler ve sureler arası münasebete temas ederek ayetlerin tefsirine başlar. Tefsirde, ayetleri, diğer ayetler ve Hz. Peygamber'in açıklamalarıyla tefsir etmeyi önemser. Sahabe ve tabîin kavillerine yer verir. Ayrıca kıraat farklılıkları ve sebep-i nüzulle ilgili rivayetleri aktarır. Bu sempozyumda tebliğ sunmamız uygun görülürse 5 ve 6. asırda, Mâverâünnehir bölgesinde yaşayarak dinî ilimler sahasında önemli eserlere imza atmış ve bereketli çalışmaların öncüsü olmuş Nesefî'nin ilmî kişiliği, tefsiri ve tefsirinin önemli özellikleri tefsirinden örneklerle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kur'an, Ömer Nesefî, Et-Teysîr Fî't-Tefsîr, Tefsir Metodu.*

* Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı.

NECMEDDÎN EN-NESEFÎ'NİN (Ö. 537/1142) “BAHRU ‘ULÛMÎ’T-Tefsîr” ADLI ESERİ

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Şerif KAHRAMAN*

Hicrî VI/Miladi XII. asır ulemâsından Necmeddîn en-Nesefî fıkıh, tefsir, hadis, kelâm ve tabakat alanlarında eserler telif etmiş çok yönlü bir âlimdir. Daha çok kelam alanında yazmış olduğu Akâidü'n-Nesefî isimli eseriyle tanınan müellifin tefsir alanında da et-Teysîr fî ‘ilmi’t-tefsîr adında bir eseri olduğu bilinmektedir. Nesefî'nin tefsire dair başka eserleri de olmakla birlikte gerek tabakat kitaplarında gerekse müfessir üzerine yapılan biyografi çalışmalarında bahsi geçmeyen bir tefsir çalışması daha bulunmaktadır. Üç yüz yetmiş dokuz varaktan müteşekkil Bahru ‘ulûmi’t-tefsîr ‘alâ naḥvi rusûmi’t-Tezkîr isimli eser sadece Fâtiha sûresinin tefsirinden ibaret hacimli bir çalışmadır. Nesefî'nin, bu esere et-Teysîr adlı tefsirinde atıfta bulunmuş olması söz konusu çalışmanın ona aidiyetini ortaya koyan bir husustur. Ayrıca başta Diyârbekrî (ö. 990/1582) olmak üzere bazı müelliflerin Bahru ‘ulûmi’t-tefsîr’den alıntıda bulunması da eserin ona nispetini destekler mahiyettedir. Kanaatimizce bu nâdide eserin yegâne nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah Efendi Bölümü’nde bulunmaktadır. Ancak yazma eser kataloglarında hataen Bahru'l-Ulum fi't-Tefsir adıyla Alâaddîn es-Semerkandî'ye nispet edilmiş olması eserin gün yüzüne çıkarılmasını engellemiş olmalıdır. Çalışmamız Necmeddîn Ömer en-Nesefî'nin meçhul Fâtiha tefsiri Bahru ‘ulûmi’t-tefsîr ‘alâ naḥvi rusûmi’t-Tezkîr’inin ilim dünyasına tanıtılmasını amaçlamaktadır. Müstakil sûre tefsiri olan ilgili eserin nüsha özellikleri ve muhteva analizi bildiri sınırları içerisinde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir; Fâtiha Sûresi, Necmeddîn en-Nesefî, Bahru ‘Ulûmi’t-Tefsîr; Yazma Eser.*

* Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı.

HORASAN VE MAVERAÜNNEHİR'DE YETİŞMİŞ BİR ÂLİM OLARAK MUHAMMED B. KERRÂM VE KERRÂMÎ DİN VİZYONU

Prof. Dr. Hüseyin DOĞAN*

İslâm düşüncesinde, özellikle de Horasan ve Maverâünnehir başta olmak üzere Orta Asya ile Kuzey Afrika'da dinî, mezhebî ve siyasî anlamda adını tarihe yazdıran hareketlerden birisi Muhammed b. Kerrâm'ın kurucusu olduğu Kerrâmiyye'dir. Bu hareket, itikat ve hukuk görüşlerini kendilerine ana kaynak olarak seçtikleri Ebû Hanîfe'nin Kûfe okulundan almış olup, zamanla daha sistematik ve örgütlü bir yapıya bürünerek insanlara temel öğretisini takdim etmiştir. Muhammed b. Kerrâm, Ebû Hanîfe'den devşirmiş olduğu itikat ve hukuk görüşlerini tasavvufî ve mistik tarzda yeniden yorumlayarak hicrî III. yüzyılda Horasan ve Maverâünnehir bölgesinin başat mezhebi haline gelmiş ve özellikle de Gazneliler dönemindeki dinî ve itikâdî çalışmaları sayesinde Gazneli Mahmûd'un takdirini kazanmıştır. İbn Kerrâm ve hareketi, Horasan ve Maverâünnehir'de o zamana kadar ezilen, dışlanan ve toplum dışı addedilip ötekileştirilen insanların (mevâli) hayat kaynağı ve ümit ışığı olmuştur. Muhammed b. Kerrâm ve arkadaşları, kabul ettikleri temel öğreti ile inanç ve düşüncelerini insanlara aktarırken oldukça yumuşak, sade ve sıcak bir üslûp kullanmaya özen göstermişler, bu sayede de pek çok insanın İslâm'la tanışmasının önünü açarak gayri müslim olanlardan ve Ehl-i Kitâp'tan dine katılanların sayısında artış sağlamışlardır.

Muhammed b. Kerrâm ve hareketi, Hz. Peygamber'den sonra İslâm toplumunda ilk defa medreseye benzer veya ona alternatif olacak biçimde yeni ve orijinal bir kuruluş olan "hankâhları" tesis ederek, eğitim ve öğretimin faaliyetlerinin daha organize ve örgütlü olmasının önünü açmışlardır. Böylece kendi dinî yöntemleri hatta irşâd çalışmaları için kendilerine farklı bir manevra alanı yaratmış oldular. Önceleri sohbet evi veya zikir meclisi olarak faaliyet gösteren bu oluşumlar, zamanla Kerrâmî din anlayışının ve Muhammed b. Kerrâm'ın kurumsallaştırdığı zühd ve teosofik öğretisinin temeli haline gelmişlerdir. Muhammed b. Kerrâm, benimsediği ve kabul ettiği temel din anlayışını, tesis edilen bu hankâhlarda zühtü bakışı ve yaşantısı ile harmanlayarak insanlara ve müridlerine servis etmiştir

. Bu kurumlardan esinlenen pek çok sûfi ve mürid, başta Orta Asya olmak üzere Kuzey Afrika ve Anadolu kapılarından geçerek İslâm Tasavvuf kültürünün şekillenmesinde önemli ölçüde etkili olmuşlardır. Hiç kuşkusuz 'Ahmed b. Harb, Yahyâ b. Mu'âz ve Mümşâd ed-Dineverî gibi büyük tasavvuf ve zühd erbabıyla teşriki mesai sağlayan Muhammed b. Kerrâm, İslâm tasavvuf hareketinin neşvu nema bulmasında tarikat silsilelerinin oluşumunda katkısı olmuş bir kişiliktir. Ancak üzülerek belirtmek gerekir ki, onun başta Nişabur, Sicistan ve Herat bölgesi olmak üzere Horasan ve Maverâünnehir topraklarının büyük bölümünde temelini atmış olduğu bu fikrî yapılanma, bir dönem sonra sadece bir Kelâm mezhebi olarak telakki edilmiştir.

Ne var ki Muhammed b. Kerrâm ve hareketinin Kelâm ve Mezhepler Tarihi sahalarındaki gündem konusu olacak yaklaşım biçimleri ve mistik eğilimleri, Tasavvuf alanında neredeyse hiç ele alınmamış ve hep ihmal edilmiştir. Çünkü onların İslâm kültür ve medeniyetine katkıları, sadece itikat ve hukuk alanında değil, İslâm düşüncesinin kemale ermesini sağlayan Tasavvufta daha fazla yoğunluk kazanmaktadır. İslâm düşüncesinde her alanda bu denli katkı ve etkisi olan Muhammed b. Kerrâm ve hareketi, sonradan iktidar olan siyasîler tarafından ve mezheplerce insanlara sapkın ve ehl-i bid'at olarak takdim edildiğinden sürekli bir kötüleme ve itibarsızlaştırma çabasına kurban edilmiştir. Geline

* Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

noktada Muhammed b. Kerrâm ve hareketini kötüleştiren tekfir edenler, insanlara sempatik gelebilecek ya da onların hepsini aynı akâid sahsında tutabilecek bir din yorumu geliştiremedikleri gibi, İslâm’ın bu ılımlı ve insancıl din anlayışını da geri plana iterek bir bakıma ihanet etmiş oldular.

Anahtar Kelimeler: *Ebû Hanîfe, Muhammed b. Kerrâm, Nişabur, Kerrâmiyye, Tasavvuf, Hankah.*

ŞÂFİ‘İLİĞİN MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDEKİ GELİŞİMİ

Doç. Dr. Davut EŞİT*

Şâfi‘îlik, mezhebin kurucu imamı olan Şâfi‘î’nin hayatının son yıllarını geçirdiği Mısır merkezli bir fikhî hareket olarak İslam dünyasının farklı bölgelerine yayılmıştır. Şâfi‘î, Mısır öncesi Hicaz ve Irak’ta fikhî faaliyetlerde bulunmuş ve bu bölgelerde Şâfi‘î’nin görüşlerini benimseyip takip eden bir fikhî çevre olmuştur. Ancak Şâfi‘î’nin görüşlerinin nihai olarak şekillendiği Mısır dönemi kavli-i cedid olarak da bilinmektedir. Şâfi‘î burada eserlerini yeniden kaleme almış ve bir çok öğrenci yetiştirmiştir. Şâfi‘î’nin görüşlerini öğrenmek isteyenler onun eserlerinin yeniden yazıldığı Mısır’a gelmek durumundaydılar. Erken dönemde İslam dünyasındaki bilgi ağı, belli bir ilim merkezine veya alanında otorite bir âlimin yayına gitmek, hadis rivayeti için yapılan rihle ve hac farızası için yapılan yolculuk gibi birçok faktör bulunmaktadır. Bu sebeplerden ötürü İslam dünyasının doğusundan batısını veya batısından doğusuna ilmi hareketlilik yaşanmıştır. Bu hareketlik sonucu Şâfi‘îlik Mısır dışında Irak bölgesine Mısır’ı geride bırakacak düzeyde güçlü bir şekilde yayılmıştır. Mâveraünnehir bölgesinden hadis rivayeti başta olmak farklı ilmî gayelerle Irak bölgesine giden el-Kâffâl eş-Şâfi‘î (öl. 365/976) burada Şâfi‘î fikhî ile karşılaşmıştır. Daha sonra memleketi Şâfi‘î’ye dönen el-Kâffâl Mâveraünnehir bölgesine Şâfi‘î mezhebinin yayılmasını sağlamıştır. el-Kâffâl eş-Şâfi‘î’nin dışında Buharalı Ebû Bekr Muhammed el-Evdenî (öl. 385/995), kendi asrında Mâveraünnehir’de tartışmasız olarak Şâfi‘îlerin imamı olarak kabul edilmektedir. Bu veriler Şâfi‘îliğin erken dönemde Mâveraünnehir’deki varlığını göstermektedir. Bu noktada araştırma erken dönemde Şâfi‘î mezhebinin Mâveraünnehir’deki izlerini sürmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Şâfi‘îlik, Mısır, Irak, Mâveraünnehir, Gelişim.*

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

HİLÂFİYYÂTA DAİR TÜRK DİLİNE ÇEVİRİLEN İLK MANZUM ESER ÖRNEĞİ OLARAK NESEFİNİN MANZUME Fİ’L-HİLÂF’I

Emine ŞAHİN*

Karahanlılar devrinin önde gelen Maveraünnehar âlimlerinden biri olan Ebû Hafs Necmettin Ömer en-Nesefî’nin (ö. 537/1142) kaleme aldığı, el-Manzume fi’l-hilafıyyât, Manzûme fi’l-hilâf, Manzûmetü’l-hilâfıyyât, Manzûmetü’n-Nesefî fi’l-hilâf, Nazmül-hilafıyyât ve el-Mü‘tekad fi’l-hilâf gibi isimlerle anılan eser fıkıh tarihinde hilafiyata dair ilk manzum eserlerden kabul edilmektedir. Bir giriş ve on bölümden ve 2666 beyitten oluşan bu eseri eski Hama hâkimi İbrahim b. Mustafa b. Alişîr el-Melifdevî eseri önce manzum olarak Türkçe’ye tercüme etmiş, sonra kısa açıklamalarla şerhetmiştir. el-Manzûme erken denilebilecek bir zamanda 731-732/1331-1332 yıllarında Oğuz Türkçesi’ne tercüme edilmiştir. Bu tercümede baş tarafından altı bölüm ve yedinci bölümünde 17 beyit eksiktir.

Anahtar Kelimeler: *Maveraünnehar, Manzum, Hilafiyat.*

* Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

BURHÂNEDDİN EL-BUHÂRÎ’YE GÖRE HÂKİMİN DELİLLERİ TERTİBİ (İFTÂ USULÜ)

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÇÖKLÜ*

Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin temelini oluşturan zihniyetin geliştiği yer olarak anılan Mâverâünnehir bölgesinde pek çok Hanefî hukukçu yetişmiştir. Bunlardan biri de Burhâneddin el-Buhârî’dir. Karahanlılar’ın hâkimiyetindeki Buhara’da birçok âlim yetiştiren Türkistan’lı Burhan ailesine mensup olan Burhâneddin el-Buhârî, Hanefî fihna dair çeşitli eserler kaleme almıştır. Bu araştırmada el-Muhîtü’l-Burhânî özelinde onun hâkimin hüküm verirken şer‘î delilleri hangi sıraya göre kullanacağına yönelik görüşleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda hâkimin taşıması gereken şartlar, şer‘î delillerle istidlâl yöntemi ve Hanefî mezhebi imamların görüşleriyle fetva verme usulü gibi konular açıklanmıştır. Burhâneddin el-Buhârî’nin ilmî şahsiyeti ve bazı konulardaki görüşleriyle ilgili çalışmalar yapılsa da yargılama hukukuna dair görüşleriyle ilgili bir çalışma bulunmamaktadır. Araştırmada önce Burhâneddin el-Buhârî’nin hayatından ve el-Muhîtü’l-Burhânî’nin değerinden kısaca söz edilmiştir. Daha sonra onun hâkimin delilleri tertip etme usulüne dair görüşleri açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Fıkıh, Kaza, Delil, Burhâneddin el-Buhârî.*

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili Ve Belagatı Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİR FAKİHLERİNDEN DEBÛSÎ'NİN FIKIH İLMİNE GETİRDİĞİ YENİLİKLER

Gürkan KARABABA *

Batı dillerinde Transoxania veya Transoxiana olarak bilinen Arapça kökenli bir kelime olan Mâverâünnehir, Türkçe'de nehrin ötesi/çay ardı manasına gelmektedir. Orta Asya'da, Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasında kalan tarihi bölgeye verilen bu isimle Semerkant ve Buhara gibi önemli kültür merkezlerinin de bulunduğu ve günümüzde Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın yer aldığı coğrafyadır. Bu coğrafyada yetişen birçok ilim adamının kelim, fıkıh, tefsir ve hadis gibi İslami ilimler başta olmak üzere İslam medeniyetine çeşitli katkıları olmuştur. Bu katkıların başında Semerkant ve Buhara merkezlerinde geliştirilen fıkıh ilmi gelmektedir. Bu tebliğde Semerkant'ın Debus köyünde doğan Debûsî (ö.430)'nin ortaya koyduğu metodolojiyle özelde Hanefî fikhına genelde ise fıkıh usulüne önemli katkılarda bulunduğu ve kendisinden önceki eserlerde konu edinilmeyen bazı bahisleri konu edindiği ileri sürülmektedir. Çalışmada müellifin kaleme aldığı eserlerin incelenmesi, alana yaptığı katkıların ortaya koyulması ve fukaha üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma Mâverâünnehir ilim havzasındaki Semerkant usul ekolünden olan Debûsî'nin eserlerini ve metodolojisini tanıtmaya, düşünce dünyasını ortaya koymasına, Hanefîliğin Mutezili etkiden kurtulma çabalarını göstermesi ve müellifin sonraki Hanefî ve diğer mezhep fakihleri üzerindeki etkisini saptamaya çalışması açısından önem arz etmektedir. Araştırmada başta veri toplama ve analiz etme yöntemleri ihtiyaç halinde ise diğer araştırma yöntem ve tekniklerinden faydalanılarak elde edilen sonuçlar metne yansıtılacaktır. Bu çalışmanın sonucunda, Debûsî'nin benimsemiş olduğu usul anlayışıyla önceki fukahanın metodlarına katkıda bulunarak onları geliştirdiği, kendisinden önceki usul eserlerinde konu edinilmeyen bazı bahisleri incelediği, Irak Hanefîliği ile bazı konularda ihtilaf ettiği, dörtlü taksim diye isimlendirilebilecek olan bir düşünce geliştirdiği, diğer mezhepleri eleştirdiği ve sonraki Hanefî fakihler üzerinde etkin olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Semerkant, Fıkıh, Hanefî, Debûsî.*

* İslami İlimler Üniversitesi, Lisansüstü Çalışmalar Enstitüsü (Ürdün), Doktora Öğrencisi

İLK FIKH-I EKBER ŞERHİ SEMERKAND'DA YAZILMIŞ OLABİLİR Mİ?

Doç. Dr. Kadir GÖMBEYAZ*

El-Fıkhü'l-ekber Ebû Hanîfe'ye nispet edilen akaid risalesinin adıdır. Aslında o, tek bir risale değil, biri öğrencisi Ebû Mutî, diğeri de oğlu Hammad tarafından nakledilen, benzer meseleleri olsa da birbirinden farklı iki risalenin ortak adıdır. Bu da iki metnin birbiriyle karıştırılmasına yol açmıştır. Bu nedenle Osmanlı âlimi Beyâzîzade'den itibaren, Ebû Mutî kanalıyla nakledilen metin el-Fıkhü'l-eb-sat, Hammad kanalıyla nakledilen ise el-Fıkhü'l-ekber olarak adlandırmıştır. Ebû Mutî kanalıyla nakledilen el-Fıkhü'l-eb-sat'ın başta -yanlışlıkla- Mâtürîdî olmak üzere çeşitli müelliflere nispet edilen ve 5./11. Veya 6./12. Yüzyılda yazıldığı bilinen bir şerhi bulunmaktadır. Hammâd rivayetli el-Fıkhü'l-ekber'in ise bilinen pek çok şerhi bulunmaktadır. Ancak el-Fıkhü'l-ekber'in şerhlerinin ortaya çıkışı, şu anki tespitlerimize göre geç denilebilecek bir döneme 9./15. yüzyıla tekabül etmektedir. Fatih dönemi âlimlerinden İlyâs b. İbrahim es-Sînobî (ö. 891/1486), 865/1460 yılında yazdığı Fıkh-ı Ekber şerhine kendisinden önce girişen kimsenin olmadığını ifade etmekteydi. Ancak şu anki bilgilerimiz Sinobî'nin şerhinden önce ancak yine aynı yüzyıla tekabül eden ve iki farklı coğrafyada yazılmış iki farklı şerhin daha olduğunu göstermektedir. Bunlardan biri Ahmed b. Seyfeddin en-Nesefî isimli hakkında henüz malumat bulunmayan bir müellif tarafından 845/1441'de Şam'da yazılmış, diğeri ise Semerkant'ta otuz yıldan fazla bölgenin yönetimini üstlenen Uluğ Bey'e armağan edilmiş ve Alaeddin Ali el-Buhârî isimli biri tarafından kaleme alınmıştır. Coğrafi uzaklık başta olmak üzere bazı durumlar, Sînobî'nin bu şerhlerden haberdar olmamasını anlaşılabilir kılmaktadır. Nesefî'nin şerhi henüz el yazma halinde olup Buhârî'nin şerhi ise yakınlarda (Şubat 2024) Taşkent'te bulunan iki elyazma nüshaya dayanılarak neşredilmiştir. Bu neşirle Fıkh-ı Ekber şerhlerine dair bilgilerimize hem yeni malumatlar eklenmiş hem de güncelleme yapma ihtiyacı doğmuştur. İşte bu bildiri yakın zamanda neşredilen ve şu an itibarıyla tespit edebildiğimiz en erken Fıkh-ı Ekber Şerhi olan bu metne odaklanacak ve onu çeşitli yönleriyle inceleyerek ilim dünyasına tanıtacaktır. Maveraünnehir bölgesinin en önemli şehri olan Semerkant'ta kaleme alınan bu şerhin müellifi olan Alaeddin Ali el-Buhârî'nin kim olduğu, muhakkikin iddia ettiği gibi bu kişinin aslında Teftâzânî'nin de öğrencisi olup Mısır'da İbn Teymiyye ve İbn Arabî düşmanlığı ile tanınan Alaeddin el-Buhârî olup olmadığı, metnin ilk Fıkh-ı Ekber şerhi olup olamayacağı gibi soruların cevaplarını arayacaktır. Ayrıca metnin muhteva analizini de yaparak bölge Hanefiliğinin özellikleri ve meselelerini de yakalamaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ebu Hanife, el-Fıkhü'l-ekber, Alaeddin el-Buhari, Uluğ Bey, Semerkant.*

* Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

KLASİK DÖNEM HANEFÎ FAKİHLERİNİN MÂVERÂÜNNEHİR'DE GELİŞEN TASAVVUF ANLAYIŞINA ETKİLERİ

Doç. Dr. Mustafa Salim GÜVEN*

Hicrî II. asrın ortalarından itibaren fıkhîta “mezheb” adıyla anılan farklı ekoller oluşmaya başlamıştır. Bu ekoller bazen birbirine zıt gibi gözükse de hükümler ortaya koymuş olsalar da gerçekte insanların değişik ihtiyaçlarına cevap verdikleri için birbirlerinin eksiklerini tamamlamışlardır. Bu sebeple de geniş kitlelere hitap etme imkânı bulmuşlardır. Yayıldıkları bölgelerde dînî, ictimâî, siyâsî ve kültürel pek çok etki meydana getirmişlerdir. Bu etkilerden biri de tasavvuf alanında gerçekleşmiştir. Fıkhî mezheplerin en önemlilerinden biri, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’ye (ö. 150/767) nispet edilen Hanefîlik’tir. Asıl adı Nu‘mân b. Sâbit olan İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin yaşadığı yıllarda İslâm dininin mânevî yönü ve derûnî boyutu daha çok “zühd”, “zâhid” ve “âbid” terimleriyle ifade ediliyordu. Hicrî ilk iki asırda henüz sûfî ve tasavvuf kavramları yaygınlaşmamıştı. Dînî amelî ve itikâdî boyutları da ilim bakımından kesin hatlarla birbirinden ayrılmış değildi. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe şahsî hayatında zühde önem veren ve devrinin zâhidleri arasında sayılan bir âlimdi. Onun yetiştirdiği talebelere bakıldığında da neredeyse tamamının zâhidâne bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Ayrıca ondan ders alanlar arasında bulunan Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778), Dâvûd et-Tâî (ö. 165/781), Abdullâh b. Mübârek (ö. 181/797), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) ve Şakîk-ı Belhî (ö. 194/810) gibi bazı şahısların da tasavvufun öncülerinden oldukları bilinmektedir. Genel olarak bakıldığında, mezheplerin görüşleri ile tasavvufî yaklaşım tarzları ve tarîkat usulleri arasındaki bağ, akademisyenlerce pek araştırılmamıştır. Özeldense Hanefî mezhebinin, yayıldığı yerlerde ve mensupları üzerinde belli bir tasavvufî çizginin oluşmasına zemin hazırlayıp hazırlamadığı konusu da hak ettiği ilgiyi görmemiştir. Hâlbuki İmâm Muhammed’in zühd anlayışı hakkında Serahsî’nin naklettiği bir olaya dikkatle bakılınca, Hâcegân geleneğindeki “Halvet der-encümen” prensibini besleyen kaynaklardan birinin mezheb bağı olduğu anlaşılmaktadır. Hâcegân geleneği; Hoca Yûsuf Hemedânî (ö. 535/1140), Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) ve Abdülhâlık Gucdüvânî (ö. 575/1179) silsilesi ile Nakşbendiyye’nin kurucusu Muhammed Bahâuddîn Nakşbend’e (ö. 791/1389) ulaşır. Burada ismi geçen zâtların tamamı Hanefî-Mâtürîdî muhitine mensup kişilerdir. Aynı şekilde Orta Asya zâhid ve sûfilerinin melâmet ve fütüvvet anlayışını benimsemelerindeki âmillerden birinin de yine Hanefî fakihleri ve onların görüşleri olduğu söylenebilir.

Bu bildirinin amacı, klasik dönem Hanefî fakihleri ve onların düşüncelerinin, Hanefîliğin yayıldığı Mâverâünnehir coğrafyasında yetişen sûfî ve tarîkat pirleri üzerinde bir etkisinin bulunup bulunmadığını tespit etmek ve mevzu ile daha detaylı ilgilenmek isteyen araştırmacılara ön bilgiler vermektir. Konu incelenirken, Ebû Hanîfe ve önde gelen talebesi İmâm Muhammed (ö. 189/805) başta olmak üzere Fahrulislâm Ebü'l-Usr Pezdevî (ö. 482/1089) ve Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl es-Serahsî (ö. 483/1090) gibi klasik dönem Hanefî fakihlerinden nakledilen örnek söz, davranış ve görüşler, tasavvufî yansımalarıyla birlikte ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Fıkıh, Hanefîlik, Zühd, Tasavvuf, Sûfiler.*

* Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

MAVERAÜNNEHİR TEFSİR MÜKTESEBATINDA MUTEZİLE ELEŞTİRİSİ

Doç. Dr. Muhammed Bahaeddin YÜKSEL*

Buhara, Semerkant, Tirmiz, Taşkent ve Fergana gibi şehirleri ihtiva eden Mâveraünnehir, batı ile doğu devletlerini birbirine bağlamış, büyük ipek yolu üzerinde bulunan ilim ve kültür merkezidir. İslam ile tanıştıktan sonra hızla Müslümanlığın yayıldığı bölge VIII. yüzyılın sonunda İslam hilafetine bağlanmıştır. Araplar Amu Derya (Ceyhun) ile Siri Derya (Seyhun) arasındaki bu vadiyi Mâveraünnehir olarak isimlendirmişlerdir. Bu isim orta çağda oldukça revaç bulmuş, gerek Arap ve İran yazarları tarafından ve gerekse bu topraklar üzerinde yaşayan Türkler tarafından yirminci yüzyıl başına kadar benimsenerek kullanılmıştır. İslam öncesi Mâveraünnehir’de Zertüştiliğin etkisi söz konusudur. Ancak özellikle İslam’ın bölgeye hâkim olmasıyla bu etki kaybolmuş ve halkın büyük bir teveccüh gösterdiği İslam, ehl-i sünnet anlayışı üzere seçkin alimlere ev sahipliği yapmış, ilim ve kültürde merkezi bir hüviyet kazanmıştır. Bölgeyi daha önce yurt edinen Türklerin, İslam’ı kabul etmeleri sonrasında ortaya koydukları Türk-İslam kültürü, bölgenin gelişmesi ve İslam tarihi açısından önemli bir rol oynamıştır. Bölge tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi dini ilimler yanında felsefe gibi aklî ilimler açısından da son derece yetkin alimlerin bağrında yetiştiği bir coğrafyadır. Bölgede yetişen alimler arasında örneğin İmam Maturîdî’nin (ö. 333/944) görüşlerinin, İslam aleminin büyük bir kesiminde takip edilen bir ekole dönüştüğünü görmekteyiz. Onun görüşlerini temsil eden Maturidilik ekolü, akıl ve naklin büyük ustalıklarla mecedildiği yaygın bir mezhep olmuştur. Öyle ki Mâveraünnehir kelamı denilince ilk akla gelen İmam Maturidî ve onun mezhebi olan maturidiliktir. Gerek İmam Maturidî ve gerekse ondan önceki imamlar, Mâveraünnehir bölgesini, ehl-i sünnet’in Hanefî ekolünün muhkem bir kalesi yapmışlardır. Ne var ki ehl-i sünnetin kalesi olan Mâveraünnehir, bir süredir Mutezilî görüşlerin etkisi altına girmiştir. Dolayısıyla Mâveraünnehir artık sünnî düşüncenin Mutezilî görüşlerle kıyasıya mücadelesine sahne olacaktır. İşte bu meydan okumaya karşı İmam Maturîdî’nin ipi göğüslediğine şahit oluyoruz. İmam Maturîdî yazdığı 14 eserinden beşini Mutezile görüşlerinin eleştirisine hasretmiştir. Bunlardan üçünü Bağdat Mutezile ekolünün başını çeken Ebu’l-Kasım el-Ka’bî’ye (Reddüh tehzîbî’l-cedel li’l-Ka’bî, Reddüh evâilî’l-edille li’l-Ka’bî, Reddüh vaîdî’l-fussâk li’l-Ka’bî), birisini Basra Mutezile ekolünün lideri Ebu Ömer Muhammed b. Ömer el-Bahilî’ye (ö. 300/913) (Reddüh’l-usûlî’l-hamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî) ve bir eserini de genel olarak Mutezilî düşüncenin eleştirisine (Beyânu vehmî’l-Mu’tezile) ayırmıştır.

İmam Maturîdî Mutezile’ye yönelik eleştirilerini sadece bir ekol olarak düşünceleri çerçevesinde değil, aynı zamanda temsilcileri açısından da eleştirmiş ve bu eleştirilerini muhteşem eseri Te’vilâtü’l-Kur’ân isimli eserinde dile getirmiştir. Büyük imam, tefsirinde Kur’an ayetlerinin genel olarak Mutezilî düşüncüyü nakzeder bir mahiyette olduğunu belirtmiş, eleştirileri kimi zaman yumuşak, kimi zaman ise tahkir seviyesinde şiddetli olmuştur. Eleştiri dozunun şiddet içerdiği kimi anlarında Hz. Musa’nın söz anlamayan halkının dahi Allah’ı Mutezile’den daha iyi anladıklarını; bir başka vesile ile de İblis’in dahi Allah’ı onlardan daha iyi tanıdığını belirtmiştir. Kitâbu’t-Tevhîd’de oldukça geniş yer verdiği Mutezile eleştirisinde onların, Mecusî, Dehrî, Zındık, Senevî, Müneccim ve Tabiatçı zihniyete sahip olanlara benzediklerini söyler. Eleştirilerini tekit etmek için de bir vesile ile Hz. Peygamberden nakledilen ve Mutezile’nin kastedildiği “Bu ümmetin mecusileri, Kaderiyye’dir” (Ebu Davud, "Sünnet", 16) rivayetini aktarır.

İmam Maturîdî’nin eserlerine baktığımızda eleştirdiği Mutezilî alimler arasında Hasan Basrî, İbrahim b. en-Nazzâm, Ebû Huzeyl el-Allâf, Ebu Ali el-Cubbâî, Cafer b. Harb, Ebu’l-Kâsım el-Ka’bî, İbnu’r-Râvendî, Ebu İsâ el-Verrâk, Ahmet b. Sehl Ebu Zeyd, Ömer el-Bâhilî, Ebu Bekir el-Asamm,

* Kayseri Üniversitesi, Develi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı.

Ömer el-Bâhilî gibi Mutezilî isimleri görmekteyiz. Eleştiri konusu olarak da tevhid, Allah’ın sıfatları, şefaat, ecel, salâh, Allah’ın görülmesi (Rü’yetu’llah), iman, amel-iman bütünlüğü, imanda istisna, kulların fiilleri, kudret ve istitâ’at, nübüvvet, büyük günah (mürtekib-i kebîre), Allah’ın fiillerinde zorunluluk meselesi gibi konular olduğunu görmekteyiz. İmam Maturîdî’nin bu eleştirileri Mutezile’nin Mâverâünnehir’de etkisinin yavaş yavaş azalmasına ve zamanla da ortadan kalmasına vesile olmuş ve Mâverâünnehir’in ehl-i sünnet ve Hanefî yorumunun muhkem bir kalesi olarak kalmasını sağlamıştır. Bu çalışmada, büyük imam Ebu Mansur el-Mâturîdî’nin Mâverâünnehir’de yayılmaya başlayan Mutezilî düşünceye yönelik söz konusu alanlarda yapmış olduğu eleştirisinde başvurduğu ayetleri anlama, bağlamına yönelik değerlendirme ve kullanma yöntemi açısından değerlendirilmesi ve tahlil edilmesi; yanı sıra Mâverâünnehir’de Mutezilî düşünceye yönelik başarılı mücadelede verilen cevabın tahlilini yapmayı amaçlamaktayız. Bunu tasviri ve tahlili bir yöntemle gerçekleştirmeyi hedeflemekteyiz. Kaynak olarak öncelikle İmam Maturîdî’nin eserleri başta olmak üzere çalışmanın teşekkül ve tekemmül etmesi için gerekli olan diğer eserlere başvurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tefsir, Kur'an, Maveraünnehir, Maturidi, Mutezile.*

HİCRİ VI. YÜZYILDA MÂVERÂÜNNEHİR'DE YAŞAMIŞ MUTEZİLÎ MÜFESSİRLER VE TEFSİRLERİNDE İ'TİZALÎ YORUMLAR

Zeynep URAL*

Mâverâünnehir bölgesinde yapılan tefsir hareketlerinde Mu'tezile ekolünün önemini ve etkisini belirlemek, eserlerdeki mu'tezilî görüşleri değerlendirmek amacıyla yapılan bu çalışma, daha önce bölgede mu'tezilî alimlerin tefsir faaliyetlerini gösteren hususî çalışmalar yapılmaması açısından önemlidir. Araştırmada konu hicri VI. yüzyılda yaşamış müfessirlerle sınırlandırılmıştır. Mâverâünnehir'de Mu'tezile'nin varlığı ile VI. yüzyılda bölgedeki mu'tezilî müfessirlerin hayatları ve tefsirleri veriler ışığında incelenmiştir. Bölgede Hicri II. yüzyıldan itibaren var olduğu anlaşılan Mu'tezile, hicri VI. yüzyılda Zemahşerî ve onun talebeleri olan Ali b. Muhammed el-İmrânî el-Hârizmî ve Ebu'l-Fazl el-Bakkâlî tarafından temsil edilmiştir. Zemahşerî dışındaki müfessirlerin tefsirlerine tam olarak ulaşılamamıştır. Döneme Zemahşerî nahiv ve belâgat kitaplarıyla özellikle tefsiriyle damgasını vurmuştur. Çalışmanın sonucunda görülmüştür ki Zemahşerî'nin tefsiri başta Nesefî, Beyzâvî gibi Ehl-i sünnetin önemli dirâyet tefsirleri olmak üzere birçok tefsiri etkilemiş, muarızları tarafından i'tizalî görüşleri eleştirilse de en çok okutulan ve istifade edilen tefsir olmuştur. Mu'tezile düşünce yapısını oluşturan temel esaslar, Keşşâf tefsirinde bazen açık bazen de dolaylı olarak gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Mu'tezile, Tefsir, Mâverâünnehir, Keşşâf, Zemahşerî.*

* Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Öğrencisi

MU‘TEZİLÎ ÂLİM CÂHIZ’IN GÖZÜNDEN MÂVERÂÜNNEHİR COĞRAFYASINDA “TÜRK KÜLTÜRÜ” PORTRESİ

Dr. Veysel ELİŞ*

Dokuzuncu yüzyılda Basra’da yaşayan dönemin entelektüel düşünürlerinden Amr b. Bahr el-Câhız (ö. 255/869) Horasan, Fergana, Merv gibi Mâverâünnehir coğrafyasında yaşayan Türklerin yaşayış tarzlarından ve kültürlerinden bahseder. Bu bağlamda özellikle Fedâilu’l-Etrak (Türklerin Faziletleri) ve Kitabu’l-Buhala (Cimriler Kitabı) eserlerinde Türk kültürüne dair bilgiler verir. Horasanlı ve Mervli insanların cimrilikleri üzerinden ironiler yapar. Bu hususta Sümâme b. Eşres, Ebû İshâk en-Nazzâm ve Ebû’l-Hüzeyl el-Allâf gibi Mu‘tezilî âlimlerin görüşlerini aktarır. Böylece Horasan ve Merv insanının bir portresini ortaya çıkarmaya çalışır. Öte yandan Câhız, Türklerin atları nasıl evcilleştirdiklerini ve Türk atlarının Arap atlarından farklarını ortaya koyar. Onların daha sabırlı ve dayanıklı olduklarını belirtir. Atların bu şekilde olmalarında Türk seyislerin onlara verdikleri eğitime değinir. Atların yavruyken terbiye edilme şekilleri, onlara seslenildiğinde verilen çağrıya nasıl tepki verdiklerini anlatır. Bahsedilen konulardan hareketle bu çalışmada, Câhız’ın eserleri bağlamında Mâverâünnehir coğrafyasındaki Türklerin kültürü, yaşam şekilleri, hayvanları nasıl evcilleştirdiklerine dair bilgiler ortaya koyulmaya ve tartışılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mu‘tezile, Câhız, Maveraünnehir, Horasan, Türk Kültürü.*

* İslam Düşünce Enstitüsü

MÂVERÂÜNNEHİR’DE BÂTİNÎLİK VE MÂVERÂÜNNEHİR ULEMASININ BÂTİNÎ FIRKALARLA MÜCADELEDESİ

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ*

Maveraünnehir ismi IX. (XV.) yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlanmıştır. Arapça metinlerde Mâverâü'l-Ceyhûn ya da Haytal, Batılı kaynaklarda ise "Transoxiana" olarak geçmektedir. Buhara ve Semerkand başta olmak üzere birçok tarihi ve kültürel merkezleri kapsamaktadır. Bu bölgede Hadis, kelam ve fıkıh başta olmak üzere tıp, matematik, fen ve sosyal bilimlerin her alanında en temel eserler yazılmış, fikirler geliştirilmiştir. İmam Mâtürîdî başta olmak üzere Semerkandîler, Nesefîler, Tirmizîler ve daha birçok benzerî künyelerle yüzlerce ilim adamı yetişmiştir. İslam kültür ve düşüncesine böylesine geniş ve önemli ölçüde katkı sağlayan coğrafyaya hemen bütün mezhepler ilgi duymuştur. Ehl-i Sünnet, Mürcie, Mu'tezile mezhebi başta olmak üzere Şiilik ve Hâricilik farklı kolları ile bölgede taraftar bulabilmiştir. Elbette bir tebliğde bütün bu mezheplerin faaliyetlerini söz konusu etmek mümkün değildir. Bu yüzden tebliğde öncelikle Mâverâünnehir’de taraftar bulup faaliyetler gerçekleştiren Bâtînî fırkalar söz konusu edilecek, sonrasında Mâverâünnehir ulemasının Bâtînîlik ile başarılı mücadelesi ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Bâtînîlik, Bâtînî Fırkalar, Mâverâünnehir, İslam mezhepleri, Ehl-i Sünnet.*

* İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

MAVERAÜNNEHR HANEFİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞMESİNE ETKİ EDEN UNSURLAR

Prof. Dr. Alparslan HANZADE*

Buhara, Semerkant, Şâş (Taşkent), Fergana, Nesef (Nahşeb), Tirmiz, Hârizm, Fârâb, gibi şehirleri içine alan Mâverâünnehir, özellikle Türklerin yaşadığı geniş bir alanı kapsar. Bu bölgenin Hanefi fıkhiyla tanışması İmam-i A’zam öğrencileri zamanına kadar gider. Öğrencilerinden bir kısmı onun itikadî ve fikhî görüşlerini Mâverâünnehir bölgesine taşır. Mezhebin burada yayılmasında ikinci büyük etki Ebû Süleyman el-Cüzcânî gibi hanefî alimlerin yetiştirdiği talebelerin bölgede kadılık gibi resmi görevler almasıdır. Bir diğer etken İmam Muhammed’in eserlerini sistemli olarak okutmalarıdır. Horasan ve Mâverâünnehir’de oluşturulan ders halkaları geniş kitleler tarafından kabul görmüş ve bu bölgelerde bulunan İsafahan, Rey, Nisâbûr, Buhara, Semerkant gibi şehirler birer ilim merkezi haline gelmiştir. Bu ilim merkezlerinde Hanefî düşüncüyü benimseyen pek çok öğrenci yetişmiştir. Mâverâünnehir’de bu ilmi eğitim faaliyetleri ve resmi görevlerin etkisine denk bir başka etken mezhep literatürüne yaptıkları katkıdır. Halk ile yöneticiler arasında halkın sesi olmaları da halk arasında mezhebin yayılmasına katkı sunmuştur. Biz de bu tebliğde Mâverâünnehir Hanefiliği tarihi hakkında bilgi verip bu değerlendirmeleri ayrıntısıyla vereceğiz ve Hanefiliğin sadece siyasi destekle ayakta durduğu iddialarına da cevap vermiş olacağız.

Anahtar Kelimeler: *Hanefilik, Fıkıh, Ebu Hanife, Meşâyih, Maveraiinnehr.*

* Kayseri Üniversitesi, Develi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

BİR MÜTEKELLİM OLARAK MUHAMMED B. KERRÂM VE MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Hatice POLAT *

Horasan-Mâverâünnehir bölgesinin yetiştirdiği önemli âlimlerden biri olan Muhammed b. Kerrâm aynı zamanda adıyla anılan ve itikâdî bir mezhep olan Kerrâmiyye ekolünün de kurucusudur. O, Ebû Hanife’nin düşünce yapısını Horasan’da devam ettirmeye çalışmış önemli bir âlimdir. Ayrıca mezhep mensupları tarafından bölgede kurulan hangahlar vasıtasıyla da bu düşünce yapısının geniş kitleler üzerinde yayılmasını sağlamıştır. Ancak o, özellikle Eş‘arî kökenli makâlât ve fırak literatüründe Allah hakkında tecsim ve teşbihte bulunmakla suçlanmış; bu nedenle de Mücessime içinde sınıflandırıldığı da olmuştur. Bununla birlikte iman tanımına getirdiği yorum, eleştirilen bir diğer husus olmuştur. Lakin kendisinin ve mezhebin yazılı kaynaklarının günümüze ulaşmaması nedeniyle bu ithamlara ihtiyatla yaklaşarak; dikkatlice ele almak gerekir. Bu yöndeki çalışma, Horasan-Mâverâünnehir bölgesinde ve Hindistan’da İslam’ın yayılmasında ciddi bir hizmeti bulunan bu fırkanın, doğru bir şekilde tanınması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Kelâm literatürüne kazandırdıkları “keyfûfiyye”, “haysûsiyye” gibi kavramlar ve bölgede tasavvufî düşüncenin yayılmasına katkısı bu konudaki araştırmanın önemini pekiştirmektedir. Bu nedenle çalışma Muhammed b. Kerrâm’ın hayatı ile ulûhiyyet ve iman teorileri bağlamında mezhepler Tarihi açısından önemini kapsayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mezhepler Tarihi, Muhammed b. Kerrâm, Kerrâmiyye, Mâverâünnehir, Ulûhiyyet, İman.*

* Çankırı Karatekin Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİ HANEFÎ-MÂTURÎDÎ ÂLİMLERİN HANBELÎLİK ALGISI

Dr. Öğr. Üyesi İsa KOÇ*

Mâverâünnehir bölgesi, mezhepsel açıdan incelenmesi gereken coğrafyaların başında gelmektedir. Buhara ve Semerkand şehirleri ile tanınan bölge, Sünnilik başta olmak üzere birçok mezhebe ev sahipliği yapmıştır. Bununla birlikte bölgede Hanefî-Mâturîdî damarın baskın olduğu bilinmektedir. Mâturîdîlik ile Hanbelîlik arasında özellikle erken dönemde yoğun bir etkileşimin olduğunu söylemek mümkün değildir. Buna rağmen "mezhepler arası etkileşim" bağlamında Mâverâünnehir bölgesindeki Mâturîdî âlimlerin eserlerinde Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere Hanbelî müellifler ve Hanbelîlik hakkındaki değerlendirmelerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede ilk asırlarda İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik ile irtibatlandırılan Hanefî yazarların eserlerinde Hanbelîlik mezhebiyle ilgili tespitlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Hanbelîlik algısı bağlamında Mâturîdî âlimlerin eserlerinde Ashab-ı hadis, Haşviyye ve Hanbelîlik kavramlarının hangi konu çerçevesinde kullanıldığı ve bu kavramlarla ilişkili yorumların ne şekilde yapıldığı çalışmanın temel konusu olarak belirlenmiştir. Buna bağlı olarak İmam Mâturîdî başta olmak üzere Ebu Seleme es-Semerkandî, Hakîm es es-Semerkandî, Pezdevî ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî gibi erken dönem Mâturîdî âlimlerin eserlerinde meselenin ele alınışı "Mâturîdîliğin Hanbelîlik algısı" çerçevesinde mevzu bahsedilmektedir. Mâverâünnehir'deki Mâturîdî düşüncenin gelişimi hakkında birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte Hanefî-Mâturîdî âlimlerin Hanbelîlik hakkındaki yaklaşımları daha önce araştırmalara konu edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Hanefîlik, Mâturîdîlik, Hanbelîlik, İmam Mâturîdî.*

* Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

ÖMER EN-NESEFİ'NİN METNÜ'L-AKAİD ŞERH VE HAŞİYELERİNDE İMAN-AMEL İLİŞKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Hakkı İNAL*

İslam'ın ilk döneminde en önemli tartışma konularından birisi imanın tanımı problemi olmuştur. Kime mümin denileceği meselesi aynı zamanda kimlerin İslam toplumuna mensup olduğu tartışması olduğu için literatürde konu farklı yönleriyle incelenmiştir. İmanın tanımı, iman-amel ilişkisi, imanın artıp eksilmesi meselesi, imanda istisna meselesi konunun kelam eserlerinde detaylıca ele alınan alt başlıklarını oluşturmaktadır. İlk dönem İslam Mezhepleri arasında Hariciler, Mutezile ve Ehl-i Hadis amelleri imandan bir cüz olarak gördükleri için onlar açısından amellerin ihmaline ile imanın eksilmesi; yerine getirilmesi ile de imanın artması söz konusudur. Buna mukabil önce Mürcie, Maturidiler ve Eşariler açısından ise amel imandan bir cüz olarak kabul edilmediği için imanda artma ya da eksilme söz konusu değildir. Onlar açısından amelleri yerine getirmenin ancak imanın kemalini etkilemesinden söz edilebilir. Tebliğde, Maturidi müellif, Ömer en-Nesefînin (v. 461/1068) yazdığı akaid metnine Eş'ari müellif et-Taftazaninin (v. 792/1390) yazdığı şerh ve bu şerhe yazılan bazı haşiyelerde konunun ele alınışı incelenecektir. Konu ele alınırken, Hindistanlı iki alim Ferhari ve Siyalkuti'nin şerh ve haşiyesi yanında Ramazan Efendi, Kestelli ve Hayali haşiyeleri esas alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Ömer Nesefî, Teftâzânî, Şerhu'l-Akâid, İman- Amel, Şerhu'l-Akâid Haşiyeleri.*

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA AKIL YÜRÜTME: HZ. İBRAHİM ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Enver BAYRAM*

Aklını kullanma, Kur'an'da üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Birçok ayette akla ve onu kullanmaya vurgu yapılmıştır. Zira insan; iyiyi kötüden, hakkı batıldan akıl yoluyla ayırır. Yine bilmediği şeyleri akılla öğrenir. Peygamberler, akıllarını en iyi kullanan kimselerdendir. İbrahim (a.s.) peygamber de Kur'an'da akıl yürütmesiyle zikredilmektedir. Zira o, putlara tapan ve Allah'a iman etmeyen kavmine akli deliller sunmuş ve böylece onları tevhide davet etmiştir. Bunun için o, kozmolojik ayetlere başvurmuş, kavminin Allah'a inanması için yıldız, ay ve güneşten deliller getirmiştir. Yine onların aklına hitap etmek için putlarını kırmış, putlarını kırdığı baltayı en büyük putun boynuna asmıştır. Ancak onlar, inanıp tasdik etmedikleri gibi, işi Hz. İbrahim'i ateşe atmaya kadar götürmüşlerdir. Çalışmamızda Hz. İbrahim'in, Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlama sadedinde kavmine sunmuş olduğu akli delilleri ve hususta izlemiş olduğu yöntemi Mâtürîdî'nin Te'vilât-ı Kur'an'ı bağlamında ele alıp incelemeye gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Kur'an, Hz. İbrahim, Akıl, Ayet, Mâtürîdî.*

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı.

KAFKASYA'DA MEDRESE GELENEĞİ VE MEDRESELERDE OKUTULAN KİTAPLAR

Doç. Dr. Ahmet NİYAZOV*

XIX. Asırda Kafkasya Türk-İslam medeniyeti ve özellikle de medrese geleneği bakımından hukuk, dil, mantık ve tasavvuf alanında yaşanan canlı bir dönemin edebî ürünleri ile zengindir. Zaman zaman Anadoludan beslenen bölgenin medrese geleneği burada yetişen alimlerin eserleri ile de bir hayli zenginleşmiştir. Şirvandan başlayarak Kafkasya'nın büyük bir kısmına yayılan medrese faaliyeti sistemli bir medrese geleneği ile kökleşmiş ilim-irfan (tasavvuf) harekâtına çevrildiği dönemlerde de bölgeye has bir takım özellikler geliştirmiş ve bunu sonraki dönemlere de tevarüs ettirmiştir. Kayda değer husustur ki, bu özellikler bölgenin sosyal sorunlarına karşı da pratik çözümler sunan tarzda gelişmiştir. Batılı müsteşriklerin de dikkatini çeken bu dönemin ilmi yapısı, eğitim düzeyi, medrese literatürü ve bölgede yetişmiş alimlerin araştırılması gerek bölge ve gerekse de Türk-İslam coğrafyası için önemlidir. Postsovyet mekanda arşivlerin yavaş-yavaş gün yüzüne çıkması ile bu değerlerin ilmi çevrelere tanıtılması mevcut bilinenleri tamamlayıcı unsur olması kadar, yeni bulgu ve bilgilerle bilim dünyasına katkı sağlayacağı da kesindir.

Anahtar Kelimeler: *Kafkasya, İslam, Medrese, Kitap, Alim, Gelenek, Arşiv.*

* Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü Temel İslam Bilimleri

MÂVERÂÜNNEHİR MEKTEPLERİ

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM*

Türkistan coğrafyasının İslâm'la tanışması Hz. Ömer döneminde İslâm ordularının Horasan bölgesine yönelmeleriyle başlamış, böylece bölge ve orada yaşayan insanlar İslâm'la ilk defa karşılaşmışlardır. Daha sonra Hz. Osman döneminde de devam eden fetih hareketleri, özellikle Hz. Muâviye döneminde bütün Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinin İslâm hâkimiyetine girmesiyle sonuçlanmıştır. Nihayetinde burası Müslümanlaşmış, İslâmiyetin hâkimiyetiyle ilim merkezleri ve havzaları oluşmuştur. İslâm düşüncesi ve medeniyetinin çok önemli ilim, irfan ve kültür havzalarından biri olan Mâverâünnehir havzası bu coğrafyadır. Mâverâünnehir havzası iki nehir arası bir havzadan, bir coğrafyadan öte, İslâm'ın ilim, irfan, kültür, hikmet, sanat ve İslâm medeniyetinin kök saldıği toprakların adı olmuştur. Mâverâünnehir deyince, İslâmî ilimlerin lider, kaynak, sembol isimlerini, hem dinî ve dünyevî ilimlerin geliştigi, pozitif ve sosyal ilimlerde temayüz etmiş, İslâm ve Batı âlemine asırlarca rehberlik eden kıymetli alimleri ve eserlerini görüyoruz. Coğrafi olarak Mâverâünnehir bölgesi Ceyhun nehrinin doğu tarafı olup, İslâm'dan önce Hayatıla ismiyle bilinmekle birlikte Mâverâünnehir adını İslâm'dan sonra almıştır. Coğrafi sınırlarını biraz daha açacak olursak klasik dönemde Mâverâünnehir bölgesi; merkezde Soğd (Buhârâ ve Semerkand), batıda Hârezm (sonraları Hîve), güneyde Çaganıyân-Huttal(ân), Amû-deryâ'nın yukarısında Bedehşân ve kuzeyde Fergâna-Şâş (Taşkent) olmaz üzere beş ana bölgeye ayrılır. Bu bölgede, önemli yerleşim merkezleri arasında Tirmiz, Nesef, Taşkent, Fergana, Buhara ve Semerkant başta olmak üzere pek çok şehir bulunmaktadır. Tarihi verilere ve kaynaklara baktığımızda İslâm'ın yayılmasında düşünce ve eserleriyle rolü olan ve İslâm dünyasında fıkıh, hadis, kelâm, tefsîr, tasavvuf gibi İslâmî İlimlerde meşhur olan pek çok bilginin bu coğrafyada yetiştiği ve bu ilimlerin gelişmesine çok emek ve gayret sarf ettiklerini görmek mümkündür. Bölgede zirve şahsiyetler ve çok değerli eserlerin çıkması genelde bölgeye ve İslâm'a, özelde İslâmî ilimlere çok önemli katkı sağlamış ve bu durum Mâverâünnehir bölgesini İslâmî ilimlerin ve mekteplerin merkezi konumuna yükseltmiştir. Tebliğimizde Mâverâünnehir havzasında yer alan Buhara, Semerkand Tirmiz gibi mektepler üzerinde durarak, bu mektepleri var eden, düşünce sistemleri, temsilcileri ve ortaya çıkan hasıla hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Mektep, Buhara, Semerkand, Tirmiz.*

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

FARABI'NİN EĞİTİM ANLAYIŞINDA DİNİN YERİ

Arş. Gör. Ramazan ERTEN*

Mâverâünnehir bölgesinin önemli düşünürlerinden olan Farabi; arkasında müzikten felsefeye, eğitimden siyasete kadar pek çok alana yönelik düşünsel bir miras bırakmıştır. Farabi'nin geride bıraktığı bu düşünsel miras, onun kendi döneminde Farab'ta, sonraki dönemlerde de sadece İslam dünyası değil bütün insanlık tarafından benimsenmesine sebep olmuştur. Farabi birçok yönüyle araştırılmaya değer bir kişiliktir. Bu yönlerden belki de en önemlisi onun eğitimci kimliği ve eğitime yaklaşımıdır. Farabi'nin kendisine atfedilen iki eser ile birlikte kaleme aldığı toplamda 24 eser bulunmaktadır. Fakat Farabi'nin özel olarak eğitim konusunu ele aldığı bir eserinin olmadığı görülmektedir. Buna karşın Farabi eserlerinin çoğunda kendi eğitim felsefesi ve düşüncesi hakkında bizlere pasajlar sunmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı Farabi'nin eserlerinde eğitim ve din eğitimine bakışının ortaya konmasıdır. Araştırma nitel araştırma yaklaşımının durum deseninde gerçekleştirilmiştir. Araştırma verilerinin toplanması ve analizinde doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada incelenen eserler Farabi'nin kaleme almış olduğu; İhsa'ul-Ulum, Meratibu'l-Ulum, Risale fi'l-Akl, el-Medinetü'l-Fazıla ve es-Siyasetü'l-Medeniyye isimli 5 adet kitaptır. Araştırma sonuçlarına bakıldığında Farabi'nin ilimler sıralamasına göre bireyin öğrenmesi gereken ilimler; dil ilmi, mantık ilmi, talimi ilimler, tabii ilimler ve medeni ilimlerdir. Din eğitimi ile ilgilendiren bölümler ise tabii yani ilahiyat ilimleri ve medeni yani fıkıh ve kalam ilmi içerisinde yer almaktadır. Farabi'nin çok net bir çizgi ile olmasa da din eğitimi ile genel eğitimi birbirinden ayırdığı görülmüştür. Daha açık bir ifade ile öngördüğü eğitim programı listesinde dini ilimlerin daha sonraki sıralarda yer aldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Din Eğitimi, Farabi, Eğitim Felsefesi, Mâverâünnehir.*

* Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Ana Bilim Dalı.

MS. 7. YÜZYILDAN ÖNCE MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDE YAŞAMIŞ DİNLERİN KRONOLOJİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Cabir OSMANLI *

Mâverâünnehir, günümüzde Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan devletlerinin sınırları içerisinde yer alan Amu Derya (Ceyhun) ve Sır Derya (Seyhun) nehirleri arasında bulunması sebebiyle "nehirin öte tarafında bulunan bölge" olarak da tarif edilen, çoğunlukla Türk topluluklarının yaşadığı bir bölgedir. Bu araştırmada, coğrafi ve tarihî olarak öne çıktığı gibi İslam ilim geleneği ve tarihinde de önemli bir merkez sayılan Mâverâünnehir bölgesinin İslam'dan önceki dinî temayüllerinden bahsedilecektir. Bölgede, MS 7. Yüzyıldaki Müslüman fetihlerinden ve bu bölgede yaşayanların çoğunun Müslümanlaşmasından önce çeşitli dinlerin görüldüğü ve benimsendiği bilinmektedir. Bu araştırmada, İslam tarihinden önce bu coğrafyada yaşayan başta Türkler olmak üzere pek çok milletçe benimsenen çeşitli dinî düşüncelerin tarihî süreçleri, yayılma aşamaları ve bu coğrafyalara etkileri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Bilindiği üzere Mâverâünnehir bölgesi Hz. Peygamberin vefatından sonra halifeler döneminde yani miladi 7. yüzyılda ve daha sonra Emeviler döneminde çeşitli dinlere ev sahipliği yapmıştır. Mâverâünnehir'de İslamiyet'ten önce Türklerin ve diğer halkların benimsedikleri Gök Tengri, Mecusilik, Budizm, Maniheizm ve Hıristiyanlık gibi çeşitli dinler bu bölgelerde yayılmıştır. Bahsi geçen dinlerin Mâverâünnehir bölgesine ne zaman, nereden ve hangi şekillerde geldiği ve yayıldıkları araştırmamızın esas kısmını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Gök Tengri, Mecusilik, Budizm, Maniheizm, Hıristiyanlık.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Bölümü Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı.

KARŞI MİHNE DÖNEMİNDE HANEFİLERİN BAĞDAT'TAN MAVERAÜNNEHR'E GEÇİŞİ

Prof. Dr. Mehmet BİRSİN* - Ayşegül KAYNAR†

Hanefî mezhebi oluşum süreci Kûfe olsa da ilk yazılı metinlerinin ortaya çıkığı şehir Abbasi Başkenti olan Bağdat'tır. Ebu Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin eserleri bunun ilk örnekleridir. Hanefî Mezhebinin usul müktesebatının da ilk bize ulaşan metni Cessâs'a ait olup Bağdat kaynaklıdır. Hanefî hukukçuların Halife Harun er-Reşîd dönemi ve sonrasında Abbasi devletinin başşehri dâhil olmak üzere bütün önemli yerleşim merkezlerinde kâdı olarak görev yaptıkları da bilinmektedir. Ebu Hanîfe'nin önemli bir öğrencisi olan Ebu Yusuf'un Kâdi'l-Kudât olduğu dönemde önemli merkezlere atanan Hanefî kadıları sayesinde Hanefî mezhebi en yaygın mezhep konumuna ulaşmıştır. Hanefî fakihlerinin itikadi mezheplerle ilişkisi farklılık gösterse de Birinci Mihne olarak adlandırdığımız dönemde (833-848) Bağdat başta olmak üzere Irak'taki Hanefîlerin büyük bir kısmının itikatta Mu'tezile'nin görüşlerine yakınlık gösterdikleri ifade edilir. İtikadi ve fihki mezhepler arasında farklı kombinezonların ortaya çıktığı bu dönemde Ehl-i Re'yyi fikhini temsil eden Hanefîler ile Mutezile arasında bir yakınlığın olması mümkün kabul edilebilir. Hanefîlerin kadılık makamlarında bulunması da bu geçişkenliklere zemin hazırlamış olabilir. Bu sebeple siyasi bir nitelik arz eden Birinci Mihne, Ahmet b. Hanbel'in sembol haline geldiği muhalefetin Abbasi hükümdarları tarafından merkeze çekilmesiyle son bulduğunda, Hanefîler de hesap sorulan tarafta yer aldılar. İkinci veya Karşı Mihne olarak adlandırdığımız dönem siyasi olarak 851-870 tarihleri ile sınırlandırılabilir de kültürel etkileri hakkında bunu söylemek daha güçtür. İşte bu çalışmada Karşı Mihne döneminde Hanefî fakihlerin karşılaştıkları zorluklar, sebepleri, boyutları ve Badat'tan ayrılış rotaları gösterilmeye çalışılacak ve özellikle Maveraünnehir rotası üzerinde durulacaktır. Maveraünnehir'e ilk giden Hanefî hukukçular tespit edilecek, bu tercihin sebepleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bölgeye yerleştikten sonra Hanefî fakihlerin itikadi tercihleri ve ekolleşmeleri izlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Hanefîler, Birinci Mihne, İkinci Mihne, Karşı Mihne, Bağdat, Maveraünnehir.*

* İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

† İslam Hukuku Bilim Uzmanı

EBÛ MANSÛR EL-MÂTÛRÎDÎ'NİN TEFRİKA VE İHTİLAF KONULU AYETLERE YAKLAŞIMI

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Alimoğlu SÛRMELİ *

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtûrîdî es-Semerkindî (ö. 333/944), Mâverâünnehir bölgesinde yetişmiş önemli bir mütekellimdir. Ehl-i Sünnet bünyesinde teşekkül eden kelim ekollerinden Maturidiliğin kurucusu olarak kabul edilen Mâtûrîdî, Samaniler döneminde yaşamış olup kaynaklarda kendisine pek çok eser nispet edilmektedir. Ancak bu eserlerden sadece iki tanesi günümüze ulaşabilmiştir. Mâtûrîdî'nin kelami görüşleri ile tefsir anlayışını yansıtan Kitâbu't-tevhîd ve Te'vilât adlı eserleri, sözüne etmiş olduğumuz eserlerdir. Te'vilât bir tefsir kaynağı olmasının yanında eserden, Mâtûrîdî'nin kelim anlayışını ve diğer mezheplere yönelik yaklaşım ve eleştirilerini de tespit etmek mümkündür. Çünkü o, ayetleri tefsir ederken ilgili konularda hem kendi kelamî görüşlerini serdetmiş hem de muhalif olan mezheplerin o husustaki görüşlerini eleştirmiştir. Bu bildiriye, Mâtûrîdî'nin Te'vilât adlı eserinde tefrika ve ihtilaf ile ilgili ayetleri yorumlayışından hareketle İslam bünyesinde ortaya çıkan muhtelif mezheplere yaklaşımı konu edinilecektir. Tefrika ve ihtilafın Kur'an'da pek çok türevi bulunmakta olup Mâtûrîdî'nin ilgili ayetleri yorumlarken zaman zaman cemaat vurgusunda bulunduğu ve konu ile ilgili çeşitli hadisler kullandığı görülmektedir. Cemaatten bir karış bile ayrılanın İslam halkasını boynundan çıkarmış olacağı vb. hadis rivayetlerini, ayetleri tefsir ederken kullanan Mâtûrîdî'nin cemaate yüklediği anlamın tespitinin yapılması da ayrıca önemlidir. Tebliğimizde, İslam mezheplerinin hangi görüşlerinin Mâtûrîdî tarafından ihtilaf ve tefrika kapsamında ele alındığı, bu konuda Mâtûrîdî'nin temel ölçütünün ne olduğu, Mâtûrîdî tarafından cemaatin açık veya örtük; doğrudan veya dolaylı olarak Ehl-i sünnet olarak yorumlanıp yorumlanmadığı gibi hususları aydınlatmaya gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: *İslam Mezhepleri Tarihi, Mâverâünnehir, Mâtûrîdî, Tefrika, İhtilaf.*

* Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

MÂTÜRÎDÎ GELENEĞİN KAYIP HALKASI EBÜ’L-HASEN ER-RÜSTÜFAĞNÎ VE EL-FEVAİD ADLI ESERİ

Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT *

Mâtürîdiyye ekolünün erken dönem Mâverâünnehir mütekellimlerinden biri olan Ebü’l-Hasen Ali b. Saîd er-Rüstüfağnî’nin (ö. 345/956) tabakat kaynaklarında mühim bir Hanefî-Mâtürîdî âlimi olduğuna vurgu yapılır. Bununla birlikte onun hayatı, yaşadığı çevre, faydalandığı âlimler, öğrencileri ya da etkilediği âlimler konusunda yeterince bilgi verilmediği görülür. Özellikle de eserlerinin ismen zikredildiği, ancak bu eserlerin mevcudiyetinin tespit edilemediğine dikkat çekilir. Süleymaniye Kütüphanesi’nde yaptığımız çalışmalar sırasında Rüstüfağnî’ye ait eserlerden bölümler içeren ve onun görüşlerini fetvalar şeklinde veren bazı nüshalara ulaşabildik ve iki risalesinin neşrini gerçekleştirdik (Bulut, Halil İbrahim- Aslan, Ali. El-Fetâvâ ve’l-müteferrikât mine’l-Fevâid. İstanbul: İlim Kapısı Yayınları, 2022). Hem bu neşrin bir tanıtımını, hem de buradaki bilgilerden hareketle Rüstüfağnî’nin özellikle kelâma ve İslam mezheplerine dair görüşlerini ortaya koymanın faydalı olacağı kanaatindeyim.

Anahtar Kelimeler: *Matüridiyye, Rüstüfağnî, el-Fevaid.*

* İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

MAVERÂÜNNEHİR'DEN ANADOLU'YA UZANAN BİR MÂTÜRÎDÎ KLASİĞİ: EMÂLÎ KASİDESİ VE ETKİLERİ

Doç. Dr. Mehmet SEVER*

Mâtürîdîlik, Semerkant bölgesi Hanefilerinden İmâm Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) geliştirdiği itikadî anlayış olup, Fıkhu'l-Ekber merkezli Hanefî akâid anlayışını zamanla kelimî bir sisteme dönüştürmesi ile bu ismi almıştır. İmâm Mâtürîdî'nin görüşleri, eserlerinin birçoğunun kendi dönemi sonrasına intikal edemeyişinden dolayı daha çok öğrencileri üzerinden aktarılmıştır. Bu bağlamda Ebu'l-Mu'in en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) eserleri ve bu eserleri özetleyen öğrencilerini görüşleri mezhebin seyrini etkilemiştir. Bu noktada Ebû Muhammed (Ebû'l-Hasen) Sirâcüddîn Alî b. Osmân b. Muhammed b. Süleymân et-Teymî eş-Şehîdî el-Fergânî el-Ûşî (ö. 575/1179)'nin el-Ğaşîdetü'l-lâmiyye veya Bed'ü'l-emâlî ismiyle anılan eseri çok önemlidir. el-Ûşî, fakih, müderris ve kadı olarak döneminde resmi görevler üstlenmiştir. Bu görevlerin yanı sıra telif çalışmalarına devam etmiştir. Fıkıh ve hadis alanlarında eser telif etmiş olmasına rağmen daha çok Mâtürîdî akâidine dair yazmış olduğu kaside ile şöhret bulmuştur. Emâlî kasidesi, yazıldığı dönemden itibaren medrese çevrelerinde temel kelimî metinlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Memlûkler ve Osmanlı dönemlerinde eser üzerine birçok şerh yazılmıştır. Modernleşme dönemi Osmanlı coğrafyasında Türkçe nesir ve manzum tercüme yapılmış; Cumhuriyet sonrası itikadî ve kelimî eserlerde kullanılan temel kaynaklardan bir olan özelliğini devam ettirmiştir. Klasik usul medrese müfredatında hala okutulan ve ezberlenen metin günümüz Ehl-i sünnet anlayışının şekillenmesinde etkili olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mâtürîdîlik, Emâlî, Metin, Ehl-i sünnet, Mâtürîdî Gelenek.*

* Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı.

İSLÂM TARİHÇİLİĞİ BAĞLAMINDA TÂRÎH-İ BUHÂRA’DA ANEKDOT KULLANIMI

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KAYA ÜNAL *

Ebû Bekr Muhammed b. Ca‘fer en-Narşahî’nin 332/943-944 senesinde Arapça olarak kaleme aldığı Târîh-i Buhâra’yı Ebû Nasr el-Kubâvî 522/1128 senesinde Farsçaya çevirerek Sâ mânî hükümdarı Nuh b. Nasr’a sunmuştur. Bu kitap günümüze Kubâvî’nin tercümesini gözden geçiren Muhammed b. Zufer’in 574/1178-79 senesinde yazdığı versiyonuyla ulaşmıştır. Ayrıca bu süreçte kitaba başka metinlerden de eklemeler yapılmıştır. Bu sayede kitap erken dönemde kaleme alınmış bir şehir tarihi olmanın ötesine geçmiş, Buhâra’yla ilgili bilgilerin üç asra yakın bir süre boyunca derlenmesi ile vücuda geldiğinden kaynaklık değeri artmıştır. Târîh-i Buhâra şehrin kuruluşundan itibaren gelişim süreci, İslâm fetihleri sonrasında yaşanan değişimler, coğrafi, mimarî ve kültürel yapı gibi çok çeşitli konularda oldukça geniş malumat aktarması sebebiyle bölgeyle ilgili çalışmalarda kullanılan temel kaynaklardan birini teşkil etmektedir. Târîh-i Buhâra’da tarihî hadiseler anlatılırken sıklıkla anekdotlara yer verilmekte, bu kayıtlarda Mescid-i Cami’nin yıkılması, şehirde büyük bir yangın çıkması gibi afetler ya da hükümdarların başından geçen ilginç olaylar benzeri pek çok konu aktarılmaktadır. Bu açıdan anekdot kullanımı şehir tarihinin geniş bilgi birikimini kaydetmek için bir yazım metodu olarak kullanılmış gözükmektedir. Bu tebliğ, Târîh-i Buhâra’daki anekdot kullanım üslubunu bir tarihyazımı metodu olarak incelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *İslam Tarihi, İslam Tarihçiliği, Narşahî, Târîh-i Buhâra, Anekdot.*

* Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Sanatları ve Tarihi Bölümü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı.

TÂRÎH-İ BUHÂRA’YA GÖRE BUHÂRA ŞEHRİNİN İSLAM ÖNCESİ TARİHİ

Arş. Gör. Abdulkerim DİK *

Buhâra, Mâverâünnehir bölgesinin siyasi, kültürel ve ilmi açıdan en önemli şehirlerinin başında gelmektedir. Şehir, ticaret yolları üzerinde bulunması, su kaynaklarına yakın olması, bereketli topraklara sahip olması gibi saikler sebebiyle tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İslâm öncesi dönemde ise Buhara, bölgenin siyasi, ekonomik ve kültürel merkezlerinden biri olarak ön plana çıkmış ve Yunanlar, Soğdlar, Persler gibi çeşitli medeniyetlerin hakimiyeti altına girmiştir. Şehrin İslâm öncesi tarihinin bilinmesi, bölgenin tarihi, ilmi ve kültürel gelişimini anlamak için önemlidir. Ebû Bekr Muhammed b. Ca‘fer en-Nerşahî’nin (ö. 348/959) kaleme aldığı Târîh-i Buhâra adlı eser, medeniyetimizde şehir ve bölge tarihçiliği alanında yazılan ilk eserlerdendir. Eser, Buhâra ve çevresinin İslâm öncesi ve sonrası tarihi, bölgenin siyasi, ekonomik, kültürel, coğrafi ve dini yapısı hakkında çok kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada Buhâra ve çevresinin İslâm hakimiyeti öncesindeki tarihi Târîh-i Buhâra adlı eser kaynaklığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Buhâra, en-Nerşahî, İslâm Öncesi.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Sanatları ve Tarihi Bölümü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı.

التعددية الثقافية في بلاد ما وراء النهر من خلال رحلة ابن بطوطة

Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ* -Mashhour Al Habazi Srour†

التعددية الثقافية في بلاد ما وراء النهر من خلال رحلة ابن بطوطة." يتناول هذا البحث دراسة مظاهر التعددية الثقافية في بلاد ما وراء النهر كما رأها الرحالة المغربي محمد بن عبد الله الطنجي المعروف بابن بطوطة عندما زارها في الثلث الأول من القرن الثامن الهجري الموافق للثلث الأول من القرن الرابع عشر الميلادي.

سأدرس في هذا البحث أشكالاً عديدة من التعددية الثقافية في تلك البلاد كما سردها ابن بطوطة، ففي الجانب الاجتماعي، ذكر فئات المجتمع وتمازجها بعضها ببعض، وعاداتها وتقاليدها، ومذاهبها الدينية، كما وصف معاملة السلاطين والأمراء والعامّة له، كما حدث عندما زار السلطان "علاء الدين طرمشيرين"، وعن عمله في القضاء، وطريقة الزواج عندهم، وغيرها من العادات. وتحدثت عن الحياة السياسية في تلك البلاد، والواقع الاقتصادي، وعلاقة السلاطين بفئات المجتمع. كما تحدثت عن بعض وسائل الترفيه والترفيه في بلاد ما وراء النهر مثل: مباريات الفروسية، والرماية، وغيرهما. وتحدثت عن جانب من حياة المرأة في تلك البلاد؛ استشارتها في الزواج، والميراث، والعمل، والسياسة والحرب وغيرها من الأمور. ولم ينس ابن بطوطة ذكر كثير من العجائب والغرائب التي شاهدها بأمّ عينه في مجالات الحياة المختلفة، وفي طبيعة البلاد وما فيها من أنواع الحياة ممّا يدخل في أدب العجائب والغرائب "الفانتاستك". وتتبع أهمية دراسة هذا الموضوع في رحلة ابن بطوطة من صدق المعلومات التي أوردها، إذ هو عالم في الدين، ومارس مهنة القضاء وإرشاد الناس، وهو لم يذكر إلا ما شاهده أو رواه له رجال ثقافت.

الكلمات المفتاحية: رحلة ابن بطوطة، بلاد ما وراء النهر، التعددية الثقافية

* Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

† Al-Quds University

الخوارزمي أصله وانتمائه

Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ- *Muhammed Bekr El-Buci†

تخليص بحث في الخوارزمي أصله وانتمائه هو أبو عبدالله ، محمد بن موسى الخوارزمي ، ولد في ناحية خوارزم ما وراء النهر (ما بعد النهرين) ، وقد تقلبت خوارزم عبر التاريخ بين ممالك وحدود سياسية متعددة ، عاش بين عامي (780-850) هناك خلاف بسيط في تاريخ ولادته ولأنه شخصية علمية فذة فقد تنازعته بعض الأمم، الكل ينسبه إليه وكلهم على حق ، لأن الإنسان الفاضل لا أب له ، بينما الإنسان الناجح له ألف أب وأستاذ ، لهذا اختلف الباحثون في تأصيل جنسية وانتماء الخوارزمي، هل هو عربي ؟ هل هو فارسي ؟ هل هو تركي ؟ هل هو روسي ضمن الاتحاد السوفيتي ؟ نحاول هنا ملخصين بعض الآراء في هذا الاتجاه:

- 1- مولده في خوارزم التي كانت يوما في حاضنة الاتحاد السوفيتي في القرن العشرين لهذا أصدر الاتحاد السوفيتي طابعا بريديا عليه صورة الخوارزمي عام 1983 وذلك بمناسبة مرور 1200 سنة على مولد العالم الروسي الخوارزمي.
- 2- يرى آخرون أنه فارسي المولد واللغة حيث كانت خوارزم في حاضنة بلاد فارس الكبرى، وتعلم الفارسية في طفولته وأتقنها قراءة وكتابة ، فهو فارسي الأصل والولادة واللغة.
- 3 يرى العرب أنه عربي اللغة والمنشأ والحياة والمؤلفات ، حين انتقل في صباه إلى بغداد وتعلم العربية قراءة وكتابة ، عاش الحياة العربية بكل تفاصيلها وفيها تزوج بغدادية وأنجب منها ولدا ، كان أبوه يمتلك حقولا واسعة هناك ، هو عربي المناخ الثقافي والعلمي ، وكان مقربا من خليفة المسلمين هارون الرشيد وقد عينه مشرفا على ترجمة كتب الرياضيات ، بل كان أحد المؤسسين لدار الحكمة ، ثم في كنف الخليفة العربي المأمون بن هارون الرشيد ، وقد تبناه المأمون وعينه كبيرا لخزائن الكتب والترجمة في دار الحكمة التي أسسها هارون الرشيد ، وهي مكتبة ، ومركز أبحاث، ودار ترجمة للكتب الأجنبية ، كتب الخوارزمي مؤلفاته باللغة العربية ، وعاش أولاده وأحفاده في بغداد يتكلمون العربية.
- 4- يعده بعض الباحثين أنه تركي الأصل لأن شاهات خوارزم أو الخوارزمشاهات هي سلالة تركية مسلمة سنية حنفية المذهب ، كان لها حكم كبير على أجزاء واسعة من وسط آسيا وغربي إيران في القرون الحادي عشر إلى الثالث عشر ، حين استقلوا عن السلاجقة في القرن الحادي عشر لهذا فهو تركي الأصل والعشيرة واللغة أيضا فقد تعلم التركية من والديه.
- 5- نحن هنا في ملخصنا هذا نرى أنه عالم مسلم عاش في كنف الخليفة العربي العباسي وفي كنف الثقافة العربية العباسية وترعرع فيها وكتب مؤلفاته وأبحاثه وأفكاره بالعربية فهو عربي الروح واللغة والمؤلفات مثل غيره من العلماء المسلمين : أبو بكر الرازي ، والمسعودي ، والحسن بن الهيثم، وجابر بن حيان التوحيدي ، وأبو النصر الفارابي ، وموسى بن شاكر ، والحراني البتاني .. الخ كلهم عاشوا في كنف البيئة العلمية العربية لغة وثقافة وإبداعا وتأليفا واستقرارا ومعيشة في كنف الدولة العربية العباسية ، أما عن نفسه فلم يتطرق إلى هذا الموضوع على حد علمنا ، لأنه لم يكن يتخيل أن بعض الأمم سوف تتنازع عليه ، فقد طغت النزعة الإسلامية على روح عصره.
- 6- تفتخر الحضارة العربية باختراعات الخوارزمي وتعدّها من إنجازات البيئة العلمية العربية في العصر العباسي وهو العصر الذهبي للحضارة العربية والعالمية.

-اختراع الخوارزمي الأرقام العربية التي يستخدمها الغرب الآن بعد أن نسبوها إليهم(1.2.3.4.5) كما أنه وضع الأرقام الهندية (١.٢.٣.٤....) التي يستخدمها العرب الآن بعد أن نسبوها إليهم. كذلك اخترع الرقم (صفر) وأضافه إلى الأعداد حيث يفتخر العرب أنهم اخترعوا هذا الرقم الصفر الذي أفاد البشرية. كذلك تفتخر الحضارة العربية أنها اخترعت الإسطرلاب لرصد المسافات بين الكواكب والنجوم وتحديد ساعات الليل والنهار.

-يفتخرون أيضا باختراع،المزولة ، لتحديد أوقات الصلاة وهي تعتمد على الشمس وانحرافها عن الأفق. كل هذا من اختراعات الخوارزمي ابن الثقافة العربية والبيئة العلمية العربية العباسية. المراجع:

-مقالة حمزة العميرة عن حياة الخوارزمي، الشبكة العنكبوتية جوجل (Global Harld) صحيفة غلوبال هاريد بتاريخ 29 . 8 . 2017 - مقالة خالد وليد محمود عن الخوارزمي ، جريدة الوطن ، السعودية . 21 . 4 . 2021 . مقدم من : الأستاذ الدكتور / محمد بكر البوجي ، جامعة الأزهر ، غزة ، فلسطين من الأستاذ الدكتور / سيف الله قورقماز ، جامعة آهي أوران ، فيرشهير

الكلمات المفتاحية: الخوارزمي، انتماء الخوارزمي ، ما وراء النهر ، العلوم

* Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

†

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ İNCİL-İ ŞERİF'İN DİNİ SÖZ VARLIĞI

Dr. Muhammed KARASU*

Bu çalışmada Çağatay Türkçesi'ne çevrilmiş İncil-i Şerîf adlı eserin dinî söz varlığı incelenmiştir. İncil-i Şerîf, Osmanlı Türkçesi dışında tarihî bir Türk yazı diline çevrilen ilk İncil'dir. Bu çalışmayla Çağatay Türkçesi eserleri derlemine katkıda bulunmak, eserdeki dinî söz varlığına ve XIX. yüzyılda Mâverâünnehir başta olmak üzere Ulu Türkistan'daki misyonerlik faaliyetlerine ilgi çekmek amaçlanmıştır. Çalışma eserin tanıtımı ve dinî söz varlığıyla sınırlı tutulmuş, çevriyazılı metin ve dil incelemesi başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

Arap harfli Türkçe İncil çevirilerinin tarihi XVII. yüzyıla değin dayanmaktadır. Batı Türkleri arasında Osmanlı Türkçesi ile yapılmış çevirileri, Doğu Türkleri arasında Çağatay Türkçesi ile yapılmış çeviriler izlemektedir. Bugünkü Özbekistan ve Doğu Türkistan devletleri sınırları içinde hız kazanan çeviriler, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında gerçekleştirilmiştir. İncil-i Şerîf, İngiliz İncil Derneğinin desteğiyle Rus şarkiyatçı Nikolai Ostroumov başkanlığındaki takım tarafından Çağatay Türkçesi'ne çevrilmiş ve 1891 yılında Leipzig'de basılmıştır. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna bölümlerinden oluşan eser 359 sayfadır.

Anahtar Kelimeler: *İncil-i Şerîf, Türkçe İncil Çevirisi, Çağatay Türkçesi, Dinî Söz Varlığı.*

* Kastamonu Üniversitesi, Türk Dili Başkanlığı

BUHARA’NIN İSLAMLAŞMA SÜRECİ VE ÖNEMİ

Doç. Dr. Yunus AKYÜREK *

Yaklaşık 2500 yıllık geçmişi olan Buhara, Maveraünnehir Bölgesi’nin en kadim şehridir. İslâm Medeniyeti belleğinde Doğu’nun Kubbetü’l-İslâm’ı, Çölün Çiçeği, Fâhire ve Hadis Yurdu olarak bilinmektedir. Maveraünnehir’in geçmişten günümüze dinî merkezi olagelen bu şehir ayrıca Semerkand ile birlikte bölgenin başlıca ilmî ve kültürel merkezi olma vasfını taşımaktadır. Buhara’nın İslâmlaşması kolay olmamıştır. Şehri fetheden ve İslâm dininin burada yerleşmesi için büyük gayret sarf eden kişi Emevîlerin Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim olmuştur. Emevîler döneminde çeşitli sebeplerden ötürü Buhara’da İslâmiyet halk tarafından yeterince benimsenmemişse de Abbasîler dönemine gelindiğinde artık burada İslâm’ın genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Abbasîlere bağlı bir hanedan olan Sâmânîler dönemine gelindiğinde ise Buharalı âlimler Seyhun Nehri’nin kuzeyindeki Türk boylarının tebliğinde ve İslâm’ı benimsemelerinde kilit rol oynamışlardır. Öyle ki Karahanlıların, Büyük Selçukluların, Gaznelilerin ve hatta İdil-Bulgar Türklerinin İslâm’ı tanıyıp kabul etmelerinde Buharalı din bilginlerinin rolü olduğu söylenebilir. Bütün bunlardan Buhara’nın genel İslâm tarihinde ve bilhassa Türk-İslâm tarihinde mümtaz bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İslâm Tarihi, Maveraünnehir, Buhara, Kuteybe b. Müslim, Hadis.*

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİR’DE TİCARET YOLLARI

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇAVUŞOĞLU*

Mâverâünnehir, Seyhun ve Ceyhun Irmakları arasında yer alan, Buhara, Semerkant, Fergana, Tirmiz, Taşkent, Hârizm ve Hucent gibi önemli şehirleri bünyesinde barındıran ve ticarî anlamda tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan bir bölgedir. İslâm fetihleri ile birlikte bölge Horasan’a bağlanmıştır. Sâ mânîler zamanında ilmî açıdan zirveye çıkan bölge, ticarî anlamda da ikbal dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Doğu Batı eksenli ticarî seferlere Kuzey Güney eksenli seferler de büyük katkı sunmuştur. İskandinav ülkelerinde bulunan Sâ mânîler’e ait sikkeler bunu ispatlamaktadır. Bölgenin Doğu ile Batı arasındaki yoğun ticarî ilişkide önemli bir kavşak noktasında bulunması, Mâverâünnehir’de ticarî anlamda mamur ve refah seviyesi yüksek şehirlerin kurulmasına sebep olmuştur. Doğu ile Batı arasındaki ilk temasların milattan önceki asırlara rastladığı bilinmektedir. Zaman içerisinde bu temasların kurulduğu yol güzergâhları belirgin hale gelmiştir. Bu yollardan biri olan Buhara ve Fergana üzerinden Çin’in içlerine geleneksel İpek Yolu’yla ulaşıyordu. Elde edilen ürünler, yine bu yol üzerinden tekrar Anadolu ve Akdeniz’e oradan da Avrupa’ya ulaşabiliyordu. Bir diğer güzergâh, yine Avrupa’dan başlıyor, Kazakistan ve Özbekistan topraklarından geçiyordu. Tüm bu ticarî hareketlilik bölge insanına ekonomik refah sunmuştur. Kara yolunda ticaret kervanları hiçbir zaman eksik olmamakla birlikte Semerkant ve Horasan halkı, Çin’e gitmek için zaman zaman uzun mesafe ve zahmetine rağmen Basra Körfezi’nden gemilere binmiş, deniz yolunu kara yoluna tercih etmiştir. İnsanların bu davranış biçimiyle ticaret, deniz yoluna kaymış zamanla kara ticaret yolunun, dolayısıyla da Mâverâünnehir’in önemini yitirmesine sebep olmuştur. Bu tebliğin amacı Mâverâünnehir’deki ticarî aktiviteyi, yol güzergâhlarını ve ticarete söz konusu olan emtiayı incelemektir.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Ticaret, İpek Yolu.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı.

ALMAN ORYANTALİST WILFERD MADELUNG'E GÖRE MAVERAÜNNEHİR'DE MÜRCİE VE HANEFİLİĞİN YAYILMASI VE ANADOLU'YA GEÇİŞİ

Öğr. Gör. Dr. Şenol ÇAKMAK*

Mezheplerin ortaya çıkışı, gelişim süreci ve farklı coğrafyalara geçişi gibi konular Müslüman İslâm tarihçileri ve mezhepler tarihi araştırmacıları yanında oryantalist tarihçi ve araştırmacıların da üzerinde çalışmalar yaptıkları konulardandır. Özellikle erken dönem İslâm düşünce ekollerinden Mürcie'nin dört büyük İslâm fıkıh mezhebinden birisi olan Hanefiliğin gelişim sürecindeki rolü ve Mürcie düşüncesinin ve Hanefiliğin Maverâünnehir coğrafyasında yayılması, İslâm mezhepleri ile ilgili araştırmacılar yapan bazı oryantalistlerin münhasıran yaptıkları araştırmalara konu olmuştur. Hz. Muhammed'den sonra hilafet müessesinin oluşumu; Şia'nın kollarından Fatımîler, Karmatîler, Zeydiler, İsmailîler ve Haricîlerden İbadiler gibi İslâm bünyesinde ortaya çıkan birçok itikâdî ve siyasî nitelikli mezhepler hakkında araştırmalar yapmış olan Alman oryantalist Wilferd Madelung, Mürcie ve Hanefilik mezhepleri üzerinde de araştırmaları olan Batılı araştırmacılardan birisidir. Bu bildiride akademik kariyeri süresince çalışmalarını İslâm'ın erken döneminde ve genel olarak Ortaçağda dinî, entelektüel ve siyasi hareketler üzerine yoğunlaştıran Madelung'un eserlerinde Maverâünnehir'de Mürcie ve Hanefiliğin yayılması ve Anadolu'ya geçiş süreci hakkında verdiği bilgiler ele alınacaktır. Madelung'un ilgili konu hakkındaki makalelerinde sunduğu bilgiler ve düşünceler doküman analizi yapılmak suretiyle tespit edilerek tasvirî yöntemle aktarılacaktır. İslâm ve İran araştırmaları alanına yaptığı katkılar dolayısıyla İran Devleti tarafından kendisine ödül de verilmiş olan Madelung'un bir Batılı gözüyle Hanefiliğin Maverâünnehir'de yayılımı ve Anadolu'ya geçiş süreci hakkında sunduğu bilgilerin büyük çoğunluğu Hanefilik mensubu olan Türkiye toplumu ve Hanefilik mezhebinin Anadolu'da yayılışının tarihsel sürecini açıklama bağlamında faydalı olabileceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Wilferd Madelung, Oryantalist, Hanefilik, Mürcie, Maverâünnehir, Anadolu.*

* Fırat Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu / Yabancı Diller Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİR BELÂGAT ÇALIŞMALARINA TEFTÂZÂNÎ’NİN KATKISI

Dr. Öğr. Üyesi Turan BAHŞI*

Mâverâünnehir, İslam tarihinde başta bilim olmak üzere kültür ve felsefe alanlarında pek çok çalışmanın başarıyla gerçekleştirildiği bir coğrafyadır. Bölgede sistematik bir şekilde araştırılan ve öğretimi üzerinde titizlikle durulan ilmî disiplinlerden biri de belâgat’tır. Bu tebliğde Mâverâünnehir bölgesindeki ilmî çalışmalar için önemli bir otorite kabul edilen Sa‘düddîn Teftâzânî’nin (ö. 792/1390) söz konusu coğrafyada yürütülen belâgat faaliyetlerine katkısı ele alınacaktır. Araştırmada öncelikle Mâverâünnehir bölgesi belâgat çalışmalarının temayüz ettiği karakteristik özellikler üzerinde durulacak ardından bu gelenek içerisinde Teftâzânî’nin konumu bu alanda kaleme aldığı eserler üzerinden tespit edilecektir. Teftâzânî’nin Mâverâünnehir belâgat çalışmalarına iki yönlü katkı sunduğu; bunlardan ilkinin belâgatın teorik yönüyle, diğèrinin ise pratik yönüyle ilgili olduğu öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Belâgat, Mâverâünnehir, Teftâzânî.*

* Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı.

جهود الصوفية في شرح الحديث في منطقة ما وراء النهر، الكلاباذي نموذجاً

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed SIDDIK*

تبقى منطقة ما وراء النهر منطقة مهمة في تاريخ العلوم الإسلامية، ونقطة حضارية مهمة في التاريخ الإسلامي، وذلك لما امتازت به من احتضانها للعديد من التيارات الفكرية، وهذا انعكس بشكل واضح على نتاج علمائها، حيث نستطيع رؤية تمازج العلوم في مؤلفاتهم، ويبرز علم الحديث والتصوف في هذا التمازج بشكل واضح. حيث أنه من الملاحظ أن مما امتاز به صوفية ما وراء النهر اهتمامهم الخاص بالحديث وعلومه وروايته بل وبشرحه، وهذا ما نجده عند الحكيم الترمذي في نواذر الأصول وعند الكلاباذي في معاني الأخبار وعند غيرهما.

وهذه الورقة تهدف لدراسة حالة من هذه الحالات، وهي جهود الكلاباذي في شرح الحديث من خلال كتابه معاني الأخبار. والسبب الذي دفعنا لاختيار الكلاباذي كونه عالماً مبرزاً في جانبي التصوف والحديث. والسؤال الذي ينطلق من البحث هو: كيف أثرت صوفية الكلاباذي صاحب التعرف لمذهب أهل التصوف على شرحه للحديث، وكيف استطاع أن يوظف الحديث لخدمة آرائه في التصوف.

ويكتسب البحث أهمية من عدة زوايا فالعالم العربي يفتقر إلى دراسات تعنى بجهود الصوفية في الحديث وعلومه، إضافة إلى كونه سيقدم قراءة لما امتازت به محدثو الصوفية من أفق واسع في مجال العلوم الإسلامية بئمة أسئلة أخرى ينطلق منها البحث لإيجاد أجوبة لها:

- كيف أثرت السياقات العلمية والاجتماعية على نضوج منهجه في شرح الحديث
 - ما مدى تأثير منهجية الكلاباذي في شرح الحديث على شروح الحديث التي أتت بعده
 - ما الأسس التي قامت عليها منهجية شرح الحديث عند الكلاباذي.
- يعد الباحث بدراسة هذه الأسئلة وتقديم ورقة علمية في الوقت المحدد راجياً من الله التوفيق والسداد.

الكلمات المفتاحية: ما وراء النهر، الصوفية، شرح الحديث، الكلاباذي، معاني الأخبار.

* Karabük Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

KAŞGARLI MAHMUD'UN TÜRKÇE-ARAPÇA SÖZLÜĞÜNDEKİ MADDE TANIMLAMA YAPISI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Arş. Gör. Dr. Zeynep Cevahir ALTINTAŞ AYDIN*

Bu çalışma, Karanhanlılar hânedanına mensup olan Kaşgarlı Mahmud'un Türk boylarının dil ve kültürü üzerine yazdığı Arapça-Türkçe sözlüğünün madde tanımlama yöntemini yapısal açıdan incelemeyi amaçlamaktadır. Kaşgarlı Mahmud bu eserini yazmak için 1057-1072 yılları arasında Orta Asya bozkırları ve Mâverâünnehir'de Türk boylarının yaşadığı yerleşimlerde malzeme toplamıştır. Müellif, söz konusu malzemeyi kullanarak 1072'de Bağdat'ta Dîvânü Lugâti't-Türk isimli eserini tamamlamıştır.

Sözlük Araplara Türkçe öğretme amacıyla yazıldığından Türkçe madde başları Arapça tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar içinde madde başına şahit olabilecek çeşitli şahitler yer almaktadır. Bu çalışmada sözlükteki Arapça izahların sistematigi ve yapısı üzerine yoğunlaşmıştır. Araştırma sürecinde, öncelikle örnek olabilecek nitelikteki belirli maddeler seçilmiş ve bu maddelere ait parçalar detaylı bir şekilde analiz edilerek söz konusu parçaların sistematigi belirlenmeye çalışılmıştır. Kelime anlamı, aynı kökten türeyen kelime, şahitler (kavram, cümle, atasözü, deyim, şiir parçası...), şahitlerin Arapça tercümesi, şahitlerin gerektiğinde kullanım bağlamı, kelimenin diğer Türk lehçelerindeki karşılığı... gibi çeşitli parçalar tespit edilmiş ve bu parçaların Arapça izahlar içindeki sistematik kullanımı örneklerle gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kaşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti't-Türk, Madde Tanımlama Yapısı, Türkçe-Arapça Sözlük.*

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.

MEVLÂNÂ SEKKÂKÎ DÎVÂNÎ’NDA DİNÎ MUHTEVA

Dr. Öğr. Üyesi Olcay KACATÜRK*

Klasik dönem Çağatay şiirini hazırlayan öncü isimlerden biri olan Mevlânâ Sekkâkî, kendisi hakkındaki ilk bilgileri veren Ali Şîr Nevâî’nin belirttiğine göre Mâverâünnehir topraklarında doğmuş ve hayatının büyük bölümünü Semerkant’ta geçirmiştir. Ona Türkistan’da yaygın bir şöhret kazandıran kasidelerini ithaf ettiği ünlü isimlerden hareketle, şairin 14. yüzyılın sonları ile 15. yüzyılın başlarında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bir dönem Uluğ Bey’in saray şairliğine kadar yükselen Sekkâkî’nin şiirleri Çağatay edebiyatının en değerli örnekleri arasındadır. Bununla da ilgili olarak onun şiirleri üzerine yapılan ilmî araştırma ve incelemeler, büyük ölçüde bu şiirlerin dil yapısı ve edebî özellikleri yönünden taşıdığı değeri ortaya koymaya odaklanan çalışmalardır. Ancak Türk-İslâm tarihi boyunca en önemli kültür havzalarından biri olan Mâverâünnehir coğrafyasında vücut bulan ve Doğu Türkçesiyle kaleme alınmış edebiyat ürünleri, ihtiva ettikleri konu ve kavramlar bakımından da üzerinde dikkatle durulmayı hak eden bir öneme sahiptir. Bu bildiriye, söz konusu bölgede klasik Çağatay şiirinin öne çıkan isimlerinden biri olan Mevlânâ Sekkâkî’nin şiirlerindeki dinî unsurların, çeşitleri yönleriyle tespit ve ana hatlarıyla tahlil edilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türk-İslâm Edebiyatı, Çağatay Türkçesi, Mâverâünnehir, Sekkâkî, Şiir Tahlili.*

* Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Sanatları ve Tarihi Bölümü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı.

MEHMED ÂKİF ERSOY’UN SAFAHAT’INDA TÜRKİSTAN

Doç. Dr. Zeki GÜREL*

Mehmed Âkif Ersoy’un yaşadığı yıllar (1873-1936) Osmanlı Devleti’nin çöküşüne, yıkılışına ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna şahitlik etmiş bir dönemi kapsamaktadır. Mehmed Âkif Ersoy, bu süreçte hiçbir zaman ümitsiz olmamış, ümitsizlik aşılamamıştır. O, yıkılmışlığın mahzunluğunda diriliş kararlılığıyla eserler kaleme almış, camilerde vaazlar vermiş ve bil fiil fiili mücadelede bulunmuştur. Mehmed Âkif Ersoy’un Safahat’ının 1912 yılında yayınlanan “Süleymaniye Kürsüsünde” kitabında cami kürsüsünde vaaz verdirdiği Sibiryalı Türk Abdülreşid İbrahim Türk-İslâm dünyasının hâlini anlatmaktadır. Mehmed Âkif Ersoy’un çevresinde ve eserlerinde Türkistan bölgesinden karşımıza çıkan tek isim Abdülreşid İbrahim değildir. Kırım bölgesinden Gaspıralı İsmail, Şimal Türklerinden Atullah Bahaeddin ve Türkistanlı sayısız Türk’ün, Hintli ve Mısırlı ileri gelenlerin Sırat-ı Müstakim veya Sebilürreşad’ı evleri gibi gördüklerine dair bilgilerimiz var. Sibiryalı Türk Abdülreşid İbrahim, Türkistan bölgesinde sadece kendi memleketi olan Sibirya’yı, Rusya’yı değil Buhara ve Semerkant gibi Türk-İslâm kültür merkezlerini, Çin’in Müslüman-Türk bölgelerini şimdiki Doğu Türkistan, Uygur bölgelerini, Mançurya’yı, Japonya’yı, Hindistan’ı ve elbetteki Osmanlı’nın payitahtı İstanbul’u gezmiş ve görmüş birisidir. Mehmed Âkif Ersoy, işte bu şahsiyete Türkistan’ı ve Türkistan bölgesindeki hayatı anlattırmaktadır. Sibiryalı Türk Abdülreşid İbrahim bu özellikleriyle Mehmed Âkif’in vermek istediği mesajlar için biçilmiş kaftan, tam da aradığı kahraman şahsiyettir. Çünkü bu karakter Türk-İslam memleketleri hakkında birinci elden gözlemlerini Osmanlı’da Müslüman-Türk’e anlatmakla kalmaz; hem bizden hem de hariçten biri olarak Osmanlı’daki hayat hakkında da gözlemlerini anlatmaktadır. Belki de Mehmed Âkif Ersoy, İslâm dünyasının hali pür-melâline yönelik fikirlerini söyletmek için bu vaiz karakterini özellikle icat etmiş de olabilir. Biz bu bildirimizde Mehmed Âkif Ersoy’un Safahat’ında Türkistan bölgesi ile ilgili olarak ortaya koymaya çalıştığı hakikatleri ve uyanışa davetini vurgulamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Mehmed Âkif Ersoy, Safahat, Türkistan, Süleymaniye Kürsüsünde, Sibiryalı Türk Abdülreşid İbrahim.*

* Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

MUHAMMED ZÂHİR BİGİYEV’İN SEYAHATNAMESİNDE MAVERAÜNNEHİR TÜRKLÜĞÜNÜN PANAROMASI

Öğr. Gör. Dr. Osman EROĞLU*

Muhammed Zahir Bigiyev, Tatar Türklerinden olup dindar ve entelektüel bir ailede yetişir. İlk eğitimini aldığı Rus medeniyeti, onu bir yandan Avrupaî düşünce yapısıyla diğer yandan Çarlık sınırları içinde veya sınırında kalan Doğu kültür ve medeniyetleriyle kaynaştırır. Erken yaşlarda ilk edebî mahsüllerini veren Bigiyev, pek çok eleştirmen tarafından Tatar edebiyatının yenilikçi isimleri arasında zikredilir. Yayımlanmış iki adet romanı bulunan yazarın bir diğer eseri ise Maveraünnehir’de Seyahat: Transoksaniya’ya Sefer (1908) adlı seyahat kitabıdır. Yazar bu eserinde Buhara, Semerkant ve Taşkent’i görmek arzusuyla çıktığı yolculuk sonrasında Maveraünnehir bölgesinde yaşanan sosyo-kültürel, ekonomik, teknik ve ahlakî durumu merkeze alır. Özellikle Türk İslam halklarının Çarlık Rusya hakimiyeti altındaki kimlik dönüşümlerini ifade ederken aydınlanma ve yenileşmeden yana tavır takınan Bigiyev, Türkler ve Türkmenler bahsinde pek çok hususa dair görüşlerini mukayeseli biçimde dile getirir. Bu çalışmada da onun seyahat notlarından hareketle 19. yüzyılın sonundaki Maveraünnehir Türklüğünün genel görünümüne bakılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Muhammed Zâhir, Maveraünnehir, Seyahatname, Tatar Edebiyatı.*

* Kastamonu Üniversitesi, Türk Dili Başkanlığı

ABDULKÂHİR EL-CÜRCÂNÎ'NİN DÜRCÜ'D-DÜRER ADLI ESERİNİN FİLOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Mahfuz GEYLANİ*

Dil alanında devrinin önde gelen âlimlerinden olan Abdulkâhir el-Cürcânî Cürcân'da doğmuş ve hayatının önemli bir bölümünü burada geçirmiştir. "İmâmun-nuhât" (dil bilginlerinin önderi) şeklinde anılmış ve dilin bütün inceliklerine vakıf olmuştur. Cürcânî'nin dil konusundaki derin vukufiyeti âlimler tarafından kabul görmüştür. Fahreddin Razî gibi bir âlimin onun Esrâru'l-belaga ve Delâilu'l-icâz adlı eserlerini telhis etmesi Cürcânî'nin bu sahadaki otoritesini göstermeye yeterlidir. Dil alimleri Kur'an'ı tefsir ederken âyetlerde geçen kelimelerin anlamlarının daha iyi anlaşılması için kelimeleri gramer açısından tahlil etmeye gayret etmişlerdir. Cürcânî de dil konusundaki maharetini tefsir ilminde ele aldığı Dürcü'd-dürer adlı eserinde göstermiştir. Eserde âyetleri açıklarken gramer tahlillerine çokça yer vermiştir. Ayetlerde geçen kelimelerde irâb, hazf, ibdal, vezin ve kıraat konuları ile ilgili hususları izaha kavuşturmuştur. Cürcânî'nin Dürcü'd-dürer adlı eserini filolojik açıdan incelemeyi hedefleyen bu çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Cürcânî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve Dürcü'd-dürer adlı eseri hakkında bilgiler verilecektir. İkinci bölümde ise Dürcü'd-dürer adlı eseri gramer açısından ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Gramer, Abdulkâhir El-Cürcânî, Dürcü'd-Dürer.*

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili Ve Belagatı Ana Bilim Dalı.

ORTA ASYA’DAN ANADOLU’YA CAMİİ MİMARİSİNDE DEĞİŞİM VE GELİŞİM

Öğr. Gör. Dr. Hatice DEMİR*

Bu çalışmada, Orta Asya’dan Anadolu’ya aktarılan cami plan tipolojisindeki değişim ve gelişim süreci incelenecektir. Bu bağlamda çalışma mimari plan tipolojisindeki gelişim ile birlikte cami mimari elamanlarından; kubbe-avlu-minarede de gelişim ve değişim süreci ele alınacaktır. Erken dönem Türk camileri, Arap cami plan geleneğine bir ölçüde bağlı kalarak avlulu cami plan geleneğini devam ettirmişlerdir. Türkistan’da X. yüzyıla tarihlenen Çilburce, Dandanakan, Başane ve Dehistan Cuma Camileri’nde kısmen de olsa bu plan şeması gözlemlenir. IX. yüzyıl ortalarından XIII. yüzyıl ortalarına kadar hüküm süren Karahanlı Devleti Orta Asya’da ilk Müslümanlığı kabul eden Türk Devleti’dir. XI. yüzyıla tarihlenen dört payenin taşıdığı küçük bir kubbe ile Küçük Degaron Camii planı ile XII. yüzyıla tarihlenen Talhatan Baba Camii’nin boyuna gelişim gösteren cami planı, yandan çapraz tonozlar ile desteklenen tek kubbeli bir cami planı örneğidir. Her iki örnekte; ilk merkezi planlı camiler arasında olması adına da önemlidir. Bu plan tipinin en olgun örnekleri, Osmanlı mimarisinde “Klasik Dönem” olarak da bilinen Kanuni Dönemi Mimar Sinan imzalı camilerde de uygulanmış ve en son halini almıştır. Kare veya dikdörtgen yöneliş gösteren Karahanlı Devleti dönemi camileri, daha sonra Büyük Selçuklu Devleti ile gelişimini sürdürmüştür. Diğer taraftan Gaznelilerin Sultan Mahmud zamanına ait 998-1030 tarihli, Leşker-i Bazar Ulu Camii; bu bağlamda önemli bir yere sahiptir. Cami; kendine özgü planı ile mihrap önü kubbeli camilerin başlangıcını oluşturmuştur. Selçuklular bu plan tipini, Sultan Melik-şâh zamanında 1072- 92 yılları arasında inşa edilen dört eyvanlı mihrap önü kubbeli İsfahan Mescid-i Cuma plan tipi ile geliştirmiştir. 1135 tarihli Zevvare Mescid-i Cuması’yla ise plan şeması en olgun örneğini vermiştir. Büyük Selçuklular döneminde; cami planı daha komplike bir görünüm almış ve mihrap önü kubbesi plan tipine, bazı örneklerde eyvan uygulamaları da eklenmiştir. Leşker-i Bazar Ulu Camii plan şeması ile başlayan gelenek, Artuklular ile Anadolu’ya ve Türk Memlukleri ile Kahire’ye kadar taşınmıştır. Mihrap önü kubbeli ve eyvanlı cami örnekleri, Türklerin Anadolu’ya geldiği ilk dönemlerde daha çok Artuklu mimarisinde kendini göstermiştir. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Kayseri-Sivas-Konya başta olmak üzere cami planında Büyük Selçuklu Dönemi eyvan uygulaması terkedilmeye ve yerini çok bölümlü mihrap önü kubbeli camilere bırakmaya başlamıştır.

Arap dış avlulu cami plan geleneği ile başlayan Orta Asya Türk cami plan şeması, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde yeni avlu uygulamaları ile birlikte gelişimini sürdürmüştür. I. Alâeddin Keykûbad’ın banisi olduğu 1224 tarihli Malatya Ulu Camii, iç avlulu + mihrap önü kubbeli cami plan geleneğinin Anadolu’daki son örnekleri arasında yer almaktadır. Anadolu Selçuklu dönemi ile birlikte camide avlu uygulamalarında yenilikler başlamış ve Kayseri Hacı Kılıç Camii ile birlikte ortak avlu geleneği, II. Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde en olgun seviyesine ulaşmıştır. Osmanlı döneminde külliyelerin ileri aşamalarında; İnegöl İshak Paşa Külliyesi’nde serbest avlu düzeninde; cami ile medrese karşılıklı konumlanmış iken, Beşiktaş Sinan Paşa, Topkapı Kara Ahmet Paşa, Kadırga Sokullu, Lüleburgaz Sokullu Külliye örneklerinde, cami ve medreseyi duvarla çeviren bir avlu karşılıklı yerleştirilerek, avlu kuruluşu zenginleştirilmiştir. Hiç şüphesiz ki, Orta Asya cami mimari elamanlarından en vurgulu olan devasa boyutlara ulaşan ve bezeli tuğla minarelerdir. Özkent Minaresi, Buhara Kalan Minare ve Tirmiz Car Kurgan Minaresi devasa boyutları, tuğla malzeme işçiliği ve bezemeleri ile göz kamaştırmaktadır. Tuğla malzeme ve devasa boyutları ile bu minare geleneğinin Anadolu’da Danişmendliler döneminde Sivas Ulu Camii, Kayseri Ulu Camii minare mimarisinde

* Kastamonu Üniversitesi, Yabancı Diller Meslek Yüksekokulu

devam ettiği görüldür. Minareler zamanla daha da incelenerek ve çokgen gövdeli olarak yine en olgun haline Osmanlı Klasik Dönemi'nde ulaşmıştır. Çalışma kapsamında, cami planları ve görseller üzerinden bir değerlendirme yapılacak ve Türk-İslam Mimarlık Tarihi içerisinde cami plan tipolojisi gelişim ve değişim süreci irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Orta Asya, Anadolu, Cami Tipolojisi.*

MÂVERÂÜNNEHİR'DE İLM-İ MÛSİKÎ ULEMÂSÎ: ESERLERİ, FİKİRLERİ VE MÛSİKÎ'YE KATKILARI

Dr. Öğr. Üyesi Sema DİNÇ*

Mümbit bir coğrafya olan Mâverâünnehir, birçok ilmî geleneğin ortaya çıkması ve hatta ekolleşmesini temin eden bir bölgedir. Bölgenin birçok önemli şehrinde yetişen âlimler, İslam Medeniyeti'ne tarihî ve kültürel olarak farklı yönlerde tesir etmişlerdir. IX. yüzyıldan bu yana sanat alanında da önemli bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Mûsikî sanatı da ilim olarak incelenme sürecinde Mâverâünnehir ulemâsı ile ekolleşme noktasında kendine mühim bir yer edinmiştir. Bu çalışmada IX. yüzyıl ile XVIII. yüzyıllar arasında Mâverâünnehir coğrafyasında doğmuş ya da yaşamış olan âlimlerin mûsikîye katkılarından bahsedilecektir. Fârâbî, Harizmî, İbn Sînâ, İbn Zeyle, Abdülkâdir Merâgî, Zeynelâbidîn el-Hüseynî, Necmeddîn Kevkevî Buhârî, Ömer Muhammed b. İvad eş-Şâmî, Lütfullah Semerkandî, Tabib Fahreddin Muhammed Hucendî ve Mevlâ Cihâdeddin ed-Dilûsî'nin Mâverâünnehir coğrafyasında mûsikî ilmine yaptıkları katkılardan söz edilmeye gayret edilecektir. Nitekim bahsettiğimiz ulemânın bir kısmının mûsikî ilmi hakkında müstakil kitapları olduğu bilirse de bir kısmı da eserlerinin bir bölümünde mûsikîden bahsetmektedirler. Fârâbî başta olmak üzere mûsikî hakkında ekol oluşturan âlimlerle birlikte var olan ekollere katkı sağlayan bu âlimler, buldukları coğrafyada ilm-i mûsikî hususunda kıymetli izler bırakmışlardır.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Mûsikî, Fârâbî, İbn Sînâ, Necmeddîn Kevkevî Buhârî, Lütfullah Semerkandî, Mûsikî Nazariyesi.*

* Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk Din Musikisi Ana Bilim Dalı.

VIII-XIII. YÜZYILLARDA TİRMİZ'DE YAŞAMIŞ MUHADDİSLERİN HADİS İLMİNE KATKILARI

Dr. Sümeyra KELEŞ YILDIRIM *

Tirmiz, bugünkü Özbekistan'ın güneyinde yer alan Ceyhun nehri sahilindeki şehrin adıdır. İslam coğrafyacılarının Mâverâünnehir diye adlandırdıkları bölgenin içinde yer alan şehir, Aksîsek, Kuvâdiyan ve Belh şehirleriyle çevrelenen yeredir. Mâverâünnehir, İslâm dünyasında ilmi çalışmaların yoğun olduğu bir bölgedir. Burada fizik, matematik ve felsefe gibi ilimlerle birlikte kelim, hadis, fıkıh ve tefsir gibi İslâmî ilimler de büyük ilerleme kat etmiştir. Tirmiz de bölgedeki önemli şehirler arasında yerini almış, özellikle hadis alanında hatırı sayılır âlimler yetiştirmiştir. Bölgede yetişen muhaddisler arasında şu isimleri zikretmek mümkündür.

Ebû İsâ Muhammed ibn İsâ ibn Sûra et-Tirmizî, hadis ilimleri konusunda kendisine tabi olunan imamlardandır. Tasnif ettiği el-Câmi' isimli eseri Kütüb-i Sitte içinde yer almıştır. İlel ve rical konusunda da önemli eserleri bulunmaktadır. Ebû İsmail Muhammed ibn İsmail ibn Yusuf et-Tirmizî, es-Sülemî sünnet konusunda meşhur ve mütkin bir kişi olarak anılmıştır. Bağdat'ta ikamet etmiş ve burada hadis dersleri almıştır. Nesâî ve diğerleri onu sika olarak değerlendirmiştir. Hadis öğrenimine önem vermesi ve ilim sahibi olması öne çıkan özellikleri arasındadır.

Bölgenin bir diğer önemli şahsiyeti Hakîm et-Tirmizî'dir. Küçük yaşlardan itibaren babasından ilim öğrenmiş, Tirmiz ve Belh'te birçok muhaddisten hadis dersleri almıştır. Hakîm et-Tirmizî hadis, kelim, tasavvuf ve tefsir gibi çeşitli alanlarda eserler kaleme almış ve bu eserleriyle meşhur olmuştur. Netice itibarıyla çalışmamızda coğrafi eserlerden de faydalanarak Tirmiz'le ilgili ulaşabildiğimiz verileri değerlendirecek yine tabâkât, ricâl ve ensâb türü eserlerden faydalanarak burada doğmuş muhaddisleri tespit etmeye çalışacağız. Böylelikle Tirmiz'in ve Tirmiz'li muhaddislerin hadis ilimleri açısından önemini ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Tirmiz, İslâm, Hadis, Muhaddis.*

* Diyanet İşleri Başkanlığı

MAVERÂÜNNEHİRLİ BİR MUHADDİS: KELÂBÂZÎ VE KİTÂBÜ RİCÂLİ’L-BUHÂRÎ ADLI ESERİ

Dr. Öğr. Üyesi Nagihan EMİROĞLU *

Mâverâünnehir olarak adlandırılan bölgenin meşhur şehirlerinden biri olan Buhârâ’nın Kelâbâz denilen bir semtinde dünyaya gelen Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Buhârî el-Kelâbâzî (ö. 398/1008) ders aldığı meşhur âlimler ve yetiştirdiği önemli muhaddislerle bölgenin hadis ilmi açısından gelişmesine büyük katkı sunmuş bir hadis hafızıdır. Horasan’daki pek çok şehir ile birlikte Bağdat’a da ilim yolculuğu yapan Kelâbâzî, Dârekutnî, Hâkim en-Nisâbûrî ve Ca‘fer b. Muhammed el-Müstağfirî gibi tanınmış pek çok muhaddise hocalık yapmıştır. Tarih ve tabakat kitaplarında kendi asrı için “Maverâünnehir’in en çok hadis bilen muhaddisi” olarak tavsif edilen Kelâbâzî, özellikle meşhur muhaddis Buhârî’nin rivayetleri hakkında geniş bilgiye sahip olup pek çok âlimin takdirini kazanmıştır. Buhârî’nin Sahih’ine aldığı râvîleri tanıtmak üzere kaleme aldığı eseri, sonraki asırlarda da ilgi görmüş ve kendisinden asırlar sonra hem de farklı coğrafyalarda dahi okutulmuştur. Bu çalışmada bir muhaddis olarak Ebû Nasr el-Kelâbâzî’nin hayatı ve ilmî şahsiyeti ele alınacak, ayrıca Kelâbâzî özelinde kütüb-i sitte müellifleri sonrası IV/X. asırda Maverâünnehir bölgesinde hadis ilmi açısından ilmî hareketliliğin durumu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kelâbâzî, Mâverâünnehir, Muhaddis, Hadis Hafızı, Buhârî Ricali.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

MAVERAÜNNEHİR BÖLGESİNDE YAZILMIŞ OLAN MÜSNED TÜRÜ ESERLER

Dr. Tuğba ÖZTÜRK*

Maveraünnehir Bölgesinde hicrî ilk üç asırda ilim ve kültür alanında büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Bölgede hadis, tefsir, fıkıh, kelim, tasavvuf gibi İslamî ilimlerin pek çok sahasında eserler kaleme alınmış ve meşhur âlimler yetişmiştir. Özellikle Buhara ve Semerkant şehirlerinde hadis ilmi ile ilgili çalışmalar yapılmış, başka şehirlerden gelen alimler ilmî çalışmalar yapmak üzere bölgeye yerleşmiştir. Bu dönemde Buhara ve Semerkant’ta hadis ile ilgili çok sayıda eser yazılmış ve buradan İslam alemine yayılmıştır. Maveraünnehir bölgesinde hadis alanında yazılan eserler arasında müsnedler de yer almaktadır. İlk defa hicrî üçüncü asırda ortaya çıkan müsned türü eserlerde, hadislerin konuları dikkate alınmamış fakat kitaba alınması düşünülen hadisler, onları rivayet eden sahabi ismi altında ya da sahabiden sonraki ravilerden birinin ismi altında bir araya getirilmiştir. Müsnedlerde hadislerin konuları ve sahih, hasen, zayıf oluşları dikkate alınmamıştır. Maveraünnehir bölgesinde yazılmış en meşhur müsnedlerden birisi Dârimî (255/869)’nin el-Müsned’idir. Bölgede bu eserin yanı sıra Ebû Cafer Abdullah b. Muhammed el-Cufî el-Buharî (229/844), Ebû Muhammed Abdullah el-Buharî es-Sebezmûnî (340/952) gibi hadis âlimleri tarafından da müsned türü eserler yazıldığı görülmektedir. Çalışmamızda bölgede yazılan müsnedler tespit edilerek muhtevaları, rivayet sayıları ve genel özellikleri incelenecek, aralarındaki benzerlikler ve farklılıklar ele alınacaktır. Bu şekilde Semerkand ve Buhara’da yazılan müsned türü eserler ile ilgili genel değerlendirmeler yapılacak ve müsnedlerin yazım aşamasında bölgesel faktörlerin etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Maveraünnehir, Hadis, Müsned, Dârimî, Semerkand, Buhara.*

* Diyanet İşleri Başkanlığı

HADİS İLMİNİN MAVERAÜNNEHİR BÖLGESİNE YAYILMASINDA BU BÖLGEYE YAPILAN RIHLELERİN ROLÜ

Dr. İsmail ÇINAR*

İslam dünyasında bilgi ve kültürün yayılmasında rihleler önemli bir rol oynamaktadır. Rihleler, bilgi alışverişi ve öğrenci-alim ilişkilerini geliştirerek farklı coğrafyalardaki bilgi ve kültür birikimlerini bir araya getirir ve zenginleştirir. Maverâünnehir bölgesinde, hadis ve sünnetin yayılmasında da rihleler büyük bir etkiye sahiptir. Maverâünnehir'in fethiyle birlikte, bu bölgeye hem sahabe hem de sahabe sonrası tabiin döneminde rihleler düzenlenmiş ve hadis ilmi bu bölgede yayılmaya başlamıştır. Örneğin, bu dönemde Maverâünnehir'e gelen sahabilerden Said b. Osman ve Hz. Peygamberin amcası Hz. Abbas'ın oğlu sahabeden Kusem b. Abbas önemli isimlerdir. Ayrıca, Maverâünnehir'in fethinden sonra Tabiin neslinden birçok alim bu bölgeye gitmiş, yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Rihleler düzenleyenler arasında, Rufey b. Mihran, Ebu A'liye er-Riyahi el-Basri, Abdumelik b. Umeyr el-Kureşi el-Kufi, Dahhak b. Müzahim b. Zeyd el-Hilali gibi önemli isimler bulunmaktadır. Bu çalışma, İslam ordularının fethi sonrasında Maverâünnehir'i önemli bir ilim merkezi haline getiren hadis ilminin bu bölgeye gelişi ve yayılmasını ele almaktadır. Çalışma, sahabe ve tabiin dönemlerini kapsayarak hadis ilminin ve peygamber sünnetinin bu bölgeye nasıl ulaştığını araştırmaktadır. Bu bağlamda, rihlelerin rolü ve etkisi de ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Sonuç olarak, Maverâünnehir bölgesine sahabe ile başlayan rihleler olduğu tespit edilmiş hadis ilminin yayılmasında ki önemli rihlelerin ise tabiin ehli tarafından yapıldığı sonucunu ulaşılmış ve bu rihleler neticesinde hadis ilmi güvenilir bir şekilde bu bölgeye aktarılmıştır. Bu durum, Maverâünnehir'in önemli bir ilim merkezi haline gelmesine ve burada önemli hadis alimlerinin yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler *Maveraünnehir, Hadis, Sahabe, Tabiin, Rihleler.*

* Doktor

TEVBE-NÂME GELENEĞİ VE DOĞU TÜRKÇESİ İLE YAZILMIŞ MANZUM BİR TEVBE-NÂME ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÇELİK *

Klasik Türk edebiyatı, geniş bir coğrafyada asırlar boyu devam eden ve Türk kültürünün şekillenmesinde önemli etkisi olan bir edebiyattır. Bu edebiyatın temel özelliklerinden birisi dinî kaynaklardan beslenmiş olmasıdır. Bu hususiyet birçok dinî/edebî türün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Tevbe-nameler bu dinî anlayış ve hassasiyetle yazılmış metinlerdir. Kısaca “Günahlardan pişman olup Allah’a sığınmak, ondan yardım istemek” şeklinde tanımlanabilecek tevbe, çeşitli edebî metinlere konu olmuş, bu anlayışla yazılan manzum ya da mensur metinlere genel itibarıyla tevbe-name denilmiştir.

Anadolu sahasında klasik şiirlerde bu türün örnekleri bulunduğu gibi Doğu Türkçesi ile yazılan metinlerde de tevbe-name örneklerine rastlanmıştır. Çalışmaya konu olan tevbe-name metni on altı beyitlik bir manzumudur. Bir mecmuada kayıtlı olan ve gazel nazım şekliyle yazılan şiirin şairi belli değildir. Dil ve anlatımında Doğu Türkçesinin özellikleri görülür. Çalışmada Klasik Türk edebiyatında tevbe-nameler hakkında genel bilgi verildikten sonra eldeki metin şekil, dil ve muhteva özellikleri bakımından incelenmeye çalışılacak ve şiirin çevri yazılı metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Türk Edebiyatı, Şiir, Dinî Türler, Tevbe-Name, Doğu Türkçesi.*

* Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Sanatları ve Tarihi Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

İMAM SERAHSÎ’NİN (Ö. 483/1090) EL-MEBSÛTU’NUN BELAGAT AÇISINDAN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Yusuf DOĞAN*

İmam Serahsî’nin (ö. 483/1090) el-Mebsûtu’nun Belagat Açısından incelenmesi İslam dünyasının müslüman fakihlerinden ve Hassâf, Tahâvî, Kerhî ve Halvânî ile birlikte üçüncü sıradaki müctehidler tabakasına nispet edilen Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]), oldukça zor şartlar altında fıkıh alanında büyük şöhrete sahip el-Mebsût ve birçok eser telif etmiştir. İmam Serahsî el-Mebsût gibi bir o kadar kıymetli böyle bir eseri ve diğerlerini telif etmek edebilmek için oldukça iyi bir eğitim aldığını belirtmeliyiz. Serahsî’nin yetişmesinde en büyük katkı hocası hicrî beşinci yüzyıl Hanefî fakih ve alimlerinden Ebû Muhammed Şemsüleimme Abdülazîz b. Ahmed el-Halvânî’yle (ö. 452/1060 [?]) birlikte Ebû Ali en-Nesefî, İmam Muhammed b. Fazl el-Buhârî, Abdullah b. Muhammed b. Ya‘küb es-Sebezmûnî, Ebû Abdullah b. Ebû Hafs el-Kebîr, Ebû Hafs el-Kebîr, Muhammed b. Hasan, Ebû Hanîfe gibi her birisi kendi alanında otorite olan ve kıymetli eserler telif eden alimler olmuştur. Bu alimlerden dersler alarak mükemmel bir Arapça öğrenmiş ağırlıklı olarak fıkıh eserleri telif etmiştir. Ancak yazdığı eserlerde özellikle de el-Mebsût’ta ne derece Arapçaya vakıf olduğunu hatta dildeki edebi inceliği gösteren belagatı da fihhi hükümleri izah ederken lafızların âm-hâs kullanımlarından/anlamlarından teşbih, istiare, kinayeye kadar sanatları/üslupları yerli yerinde kullanarak göstermiştir. Biz de bu sempozyumu fırsat bilerek İmam Serahsî’nin el-Mebsût’ta kullandığı belagat üslup ve sanatlarını ele alıp incelemek istedik.

Anahtar Kelimeler: *İmam Serahsî, el-Mebsût, Arapça, Belagat, Sanat.*

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arapdili ve Belegatı Ana Bilim Dalı.

المرأة في عيون علماء بلاد ما وراء النهر الإسلامية

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ*

المرأة بالنسبة لعلماء ما وراء النهر مُقدَّسة وملكة جدًا. فتوَكِّدون هذا بقولهم : في الإسلام المرأة ملكة. إنهم ناقشوا قضية المرأة وكيفية حماية المرأة في كتبهم في ضوء الدستور العقل والرأي. وعندهم أساس الأمة الإسلامية هو الأسرة. يجب أن تتكون الأسرة من أفراد مخلصين لبعضهم البعض. وكما يعرف في منطقة ما وراء النهر، يسود التفاهم الحنفي الماتوردي. التفاهم الحنفي الماتوردي قد لعب دورا مهما في حصول العائلات الإسلامية التركية الجديدة التي قبلت الإسلام على هذا الفهم. إن أكثر ما يلفت انتباه المرأة التركية حول الإسلام هو الأهمية التي يوليها الإسلام لروابط الدم. كثيرا ما ذكر علماء الإسلام أن الإسلام دين يقوم على الحب والاحترام والتفاهم والتقدير داخل الأسرة والمجتمع. وإنهم كانوا يقولون دائما ويؤكدون أن توجد قداسة المرأة ومكانتها الشامخة في ديننا الإسلامية الحنيف الذي كرمها ومنحها أفضل مكانة يمكن للمرأة أن تصلها. هذه مكانة لا يعرف التاريخ ديناً أو نظاماً منحها للمرأة كما فعل الإسلام. بالنسبة لهم كل المحرمات الإسلامية المفروضة على المرأة كتحريم كشفها لجسدها وشعرها وتحريم علاقاتها مع الرجال وغير ذلك إنما جاءت لتحفظ المرأة وتصونها وتعزها. والعجيب أن البعض في أيامنا يرى بهذه التحريمات تخلفاً وإثارة للشفقة لأنها تحبس المرأة ولا تمنحها الحق في التمتع بالحياة. في الحقيقة جاء الإسلام العظيم فأخرج المرأة من دائرة الظلام والقهر والوآد والرجس وشرفها بالمكانة التي تليق بها. وفي هذه الورقة سيتم تناول وضع المرأة في ضوء الدستور العقلي والرأي المذهبي الحنفي المنتشر في ما وراء النهر. لأنه في هذه الفترات مثل الحجاز ومصر والعراق ودمشق كان يستمر الدستور النقلي.

الكلمات المفتاحية : المرأة , والدستور العقل والرأي , والدستور النقل , العائلة.

* Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı

الدَّلالات النَّحْوِيَّة لِنظَرِيَّةِ الْعَامِلِ عِنْدَ عُلَمَاءِ مَا وَرَاءَ النَّهْرِ (الرَّمْخَشَرِيِّ أُنْمُوذَجًا)

Dr. Öğr. Üyesi Amr Mukhtar Morsi AHMED*

مستخلص البحث

يهدف هذا البحث إلى الكشف عن الدَّلالات النَّحْوِيَّة لنظرية العامل أو ما يُسَمَّى بالوظيفة النَّحْوِيَّة ودلالاتها عند الرَّمخشري في الكشف مُثَلًا لعلماء بلاد ما وراء النَّهر؛ حيث إنَّ نظريَّة العامل النَّحوي قضيَّةٌ أساسيةٌ استند إليها النَّحو العربيُّ كلُّه، ولا يستطيع أيُّ نحويٍّ أن يستغني عنها، فهي أساسُ دراسته ومجونه، كما تعدُّ نظرية العامل النَّحوي مفتاحًا لفقهِ النَّحو العربيِّ إذ بدونها لا يمكن الوقوف على أسرار هذا العلم؛ ذلك المفتاح يوضِّح الوظائف النَّحوية للكلمات من فاعليَّة ومفعوليَّة وإضافة، فالعامل يقنن الكلام، ويعطيه معايير ثابتة.

وقد اتَّبَعَ البحثُ المنهجَ الوصفيَّ التحليليَّ الَّذي يصفُ الحقيقةَ العلميَّةَ من مصادرها ومراجعتها المختصَّة، كالدراسات والبحوث السابقة ذات الصلة بنظرية العامل، وكذلك مراجعة الأدبيات ذات الصلة بالمصادر التي اهتمت بإعراب الكلمات وتوجيه القراءات في آيات الذِّكر الحكيم، وظهر الجانب التحليلي في البحث من خلال توضيح الدَّلالات النَّحوية لنظرية العامل عند الرَّمخشري في تفسير الكشاف، واستند البحث إلى ثلاثة مباحث: عرض المبحث الأول مفهوم وطبيعة نظرية العامل، بينما عرض المبحث الثاني الدَّلالات النَّحوية لنظرية العامل، وأخيرًا عرض المبحث الثالث الدَّلالات النَّحوية لنظرية العامل عند الرَّمخشري في الكشاف؛ وذلك لتوضيح الدَّلالات النَّحوية لنظرية العامل بأركانها الثلاثة، وأختتمَ البحثُ بالنتائج والتوصيات، ثمَّ قائمة المصادر والمراجع. الكلمات المفتاحية: الدَّلالة النَّحوية - نظرية العامل - بلاد ما وراء النَّهر - الرَّمخشري.

Syntactic Implications of the Theory of the Agent among Transoxiana Scholars: Al-Zamakhshari as a Model

Abstract

The research aims to explore the syntactic implications of the Theory of the Agent, also referred to as the syntactic function, as interpreted by Al-Zamakhshari in "Al-Kashshaf," representing scholars from the Transoxiana region. This theory is a fundamental principle underlying the entirety of Arabic grammar, essential for grammarians as it forms the basis of their study and research. It serves as the key to understanding Arabic grammar, revealing the complexities of this science. This key clarifies the syntactic roles of words, such as subjectivity, objectivity, and annexation, with the agent standardizing and regulating speech. The research adopts a descriptive-analytical methodology, describing scientific facts from specialized sources and references, including previous studies related to the Theory of the Agent, and reviewing pertinent literature that focuses on word parsing and the interpretation of Quranic verses. The analytical aspect is highlighted through elucidating the syntactic implications of the Theory of the Agent according to Al-Zamakhshari in "Al-Kashshaf." The study is structured around three main sections: the first section introduces the concept and nature of the Theory of the Agent, the second section delineates the syntactic implications of the theory, and the third section discusses these implications in the context of Al-Zamakhshari's interpretation in "Al-Kashshaf." The research concludes with a summary of findings and recommendations, followed by a compilation of sources and references.

Keywords: *grammatical implication, Theory of the Agent, Transoxiana, Al-Zamakhshari*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı

في علم أصول الفقه إسهامات علماء جمهورية أوزبكستان
ما بين القرنين الرابع والعاشر الهجريين

Dr. Öğr. Üyesi Marvan MUGALLES*

اشتهر من جمهورية أوزبكستان أئمة أعلام في أصول الفقه كأبي منصور الماتريدي (333هـ) والدبوسي (430هـ)، وفخر الإسلام البزدوي (482هـ)، وعلاء الدين السمرقندي (540هـ)، وحافظ الدين النسفي (710هـ)، وعلاء الدين البخاري (730هـ)، من الحنفية، ومن الشافعية أبي بكر الشاشي (325هـ)، فعمدت إلى التعرّف على إسهامات الأصوليين في تلك البلاد ودورهم في ضبط قواعد الأصول وتدوينها، ابتداءً من ظهور المؤلفات الشاملة لجميع مباحث الأصول، وذلك بداية من القرن الرابع الهجري، حتى ظهور طريقة الجمع بين طريقتي الفقهاء والمتكلمين في التأليف وما تبع ذلك من شروح في القرن العاشر، وذلك من خلال مبحثين، الأول منهما تعرّضت فيه لتراجم الأصوليين هناك، والثاني قمت فيه بدراسة تحليلية لمؤلفاتهم في الأصول. فخلصنا إلى أنّ عدد الأصوليين خلال تلك الفترة لا يقل عن (36) أصولياً، موزعين على ست ولايات، وأنّ نتاج تصنيفهم (58) كتاباً، في أصول الحنفية والشافعية، وأنّ من هذه المصنفات ما كان له أثر كبير في ضبط واستكمال أصول الحنفية واستقرارها، حتى أصبحت مدرسة العراق وغيرها. الكتب الأساس والعمدة، ففاق علماء أوزبكستان

الكلمات المفتاحية:

– بلاد ما وراء النهر – إسهامات – تدوين أصول الفقه علماء أصول الفقه – معجم الأصوليين – جمهورية أوزبكستان

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı.

DOĞUMUNUN 130. YILINDA SOVYET REJİMİNİN KURBANI CEDİTÇİ ABDULLAH KÂDİRÎ'NİN ŞİİRLERİ

Doç. Dr. Murat HALMET *

19. asrın sonu ile 20. asrın başlarında Türkistan'da meydana gelen Ceditçilik hareketinin en önemli temsilcilerinden biri Taşkentli Abdullah Kâdirî'dir. Abdullah Kâdirî, ağırlıklı olarak matbuat ve edebiyat alanında faaliyet göstermiştir. O, modern Özbek edebiyatında roman türünde ilk eserleri veren, romancılık okulunu kuran kişidir. Dolayısıyla çağdaş Özbek edebiyatında nesir türünün babasıdır/üstadıdır. Bununla birlikte onun şairlik yönü de söz konusudur. Abdullah Kâdirî'nin günümüze dört şiiri ulaşmıştır. Bunlar, "Toy/Düğün", "Ahvalimiz", "Milletim" ve "Fikr Eylegil/Fikir Eyle" başlıklı şiirlerdir. Kâdirî, şiirlerinde Türkistanlıların pervasızlığı, ülkede boy gösteren açlık, sefalet, cehalet, bidat ve zararlı alışkanlıklar gibi ağır toplumsal problemleri büyük bir üzüntüyle terennüm etmiştir. Şair, şiirlerinde ayrıca ailevi ve ekonomik krizlere yola açan ağır düğün masraflarının Türkistan toplumunda meydana getirdiği huzursuzlukların üzerinde de özellikle durur. Yine milletini şuursuzca, sıkı sıkıya bağlandığı kötü âdet ve zararlı alışkanlıklardan vazgeçmeye ve Müslümanlar için Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen doğru yola davet eder. Kurtuluşun Allah'ın kullarına emrettiği ilimleri öğrenmekten geçtiğini telkin eder.

Anahtar Kelimeler: *Abdullah Kâdirî, Türkistan, Ceditçilik Hareketi, Özbek Cedit Şiiri, SSCB.*

* Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

ZEMAHŞERÎ’NİN ARAP GRAMERİNDE MANA ÜZERİNE HAML OLGUSUNA DAİR DEĞERLENDİRMELERİ

Doç. Dr. Bünyamin AYDIN*

Arap gramerinde mana üzerine haml olgusuna ilişkin değerlendirmeler temel olarak tezkîr-te’nîs uyumu, ifrâd-tesniye-cem‘ mutabakatı ve atfin unsurlarının gerek kendi aralarında gerekse de âmil unsur ile kurdukları semantik ilişkide ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda cümlenin zahiri; mübtedâ ile haber arasında, fiil-fâil ilişkisinde ya da zamir ile zamirin mercii arasında gramatik açıdan bir uyumsuzluk gösterebilmekte ancak semantik unsur üzerinden geliştirilen çözümler söz konusu uyumsuzluğun cümlenin derin yapısında bulunmadığını ortaya koymaktadır. Kaynaklarda söz konusu çözümler faaliyetini mana üzerine haml olarak adlandırılmaktadır. Burada gerçekleştirilen işlem Arap dilinin cümle yapısına hâkim kurallarla zahirde uyuşmayan kelimenin yerine o kelime ile aynı anlama gelen bir başka kelimenin takdir edilmesidir. Anlam üzerinden geliştirilen bu yorumlama biçimi, semantik unsurun gramatik çözümler üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koyması ve nahiv ilminin anlam ile olan ilişkisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Çalışmada mana üzerine haml olgusuna dair Zemahşerî öncesi yorumlar tespit edildikten sonra Zemahşerî’nin konuya ilişkin çözümleri gerek nahiv gerekse tefsire dair eserleri üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili Ve Belagatı, Zemahşerî, Mana Üzerine Haml, Gramatik Çözümleme, Anlam.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı.

موقف أبي البركات النسفي من ورود المُعَرَّب في القرآن الكريم

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Nureddin KATTAN*

الملخص:

إن اللغة العربية التي اختارها الله سبحانه وتعالى لتكون لغة كتابه العزيز شأنها كشأن غيرها من اللغات في علاقات الإقراض والاقتراض والتأثر والتأثير، وبما أن القرآن الكريم قد نزل بلغة العرب فلا بد أن يكون -أي القرآن- صورة حية لتلك اللغة التي كان العرب قبل الإسلام يقومون بتعريب الألفاظ الأعجمية ويستخدمونها في شعرهم ونثرهم؛ فأصبحت تلك الألفاظ عربية فصيحة باستعمال العرب لها وقد سار على نهج اللغة وسنن القوم في كلامهم وتخطابهم، ولهذا فإن القرآن الكريم قد احتوى على ألفاظ كثيرة وصفت بأنها من غير لغة العرب؛ ولهذا دار خلاف بين العلماء في قضية جواز ورود تلك الألفاظ المعربة في القرآن الكريم، وهذه القضية كقضية لغوية قد أولاها علماء اللغة أهمية كبيرة إذ صنف فيها العديد من العلماء من أمثال ابن قتيبة (276) في أدب الكاتب[†] وابن دريد (312 هـ) الذي عقد باباً في كتابه "جمهرة اللغة" للحديث عما تكلمت به العرب من كلام العجم حتى صار كاللغة[‡]، ويعد أهم كتاب خصص للمعرب كتاب الجواليقي (540 هـ) الموسوم بـ "المعرب في كلام العرب على حروف المعجم"[§] وغيرهم كالإمام السيوطي الذي أفرده لقضية ورود المعرب في القرآن مصنفاً خاصة وهو "المهذب فيما وقع في القرآن من المعرب"^{**}.

وأما غاية بحثنا هذا فهي الكشف عن موقف أبي البركات النسفي أحد أعلام بلاد ما وراء النهر من قضية غاية نزول القرآن باللغة العربية وموقفه من هذه القضية خاصة وما هو منهجهم في تفسيره الموسوم بـ "مدارك التنزيل وحقائق التأويل" في تناول هذه القضية وتحريير المصطلحات التي استخدمها في تفسيره للتعريف بها وما شرطه الذي اشترطه للقول بأن الألفاظ تلك من باب المعرب، وكيف عوّل على هذه الظاهرة في الانتصار إلى مذهب الحنفي والوقوف على الألفاظ التي ذكر أنها من باب المعرب، وهل كان موافقاً للعلماء فيما ذهب إليه أم لا.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية وبلاغتها- المعرب- أبو البركات النسفي- تفسير النسفي.

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı.

† عبد الله بن مسلم ابن قتيبة، أدب الكاتب، thk. محمد محيي الدين عبد الحميد (مصر: المكتبة التجارية، 1963).

‡ رمزي منير بعلبكي (بيروت: دار العلم للملايين، 1987)، thk. 3/1322، محمد بن الحسن ابن دريد، جمهرة اللغة[‡]

(ts.)، طهران: أفست) أحمد محمد شاكر، thk. أبو منصور الجواليقي، المعرب من الكلام الأعجمي على حروف المعجم[§]

سمير حسين الحلبي (بيروت: دار الكتب العلمية، 1988)، thk. جلال الدين السيوطي، المهذب فيما وقع في القرآن من المعرب^{**}

MÂVERÂÜNNEHİR BÖLGESİNDE YER ALAN ŞEHİRLERİN FAZİLETİYLE İLGİLİ RİVÂYETLER

Doç. Dr. Rıdvan KALAÇ*

Mâverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Geniş ve verimli topraklara sahip olan bu bölge günümüzde Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında bölünmüş haldedir. Ortaçağ’da Mâverâünnehir bölgesindeki Buhara, Semerkand, Nesef ve Tirmiz şehirleri, İslam uygarlığının geliştiği önemli ilim ve kültür merkezlerindedir. Bu kentlerden bilhassa Buhara ile Semerkant, kaynaklarda “İslâm’ın kubbesi” ve “dünya cennetlerinin en önde geleni” şeklinde tanımlanmıştır. Bu şehirlerin zihinlerde oluşturduğu müspet algının, haklarında nakledilen rivayetlerden etkilendiği söylenebilir. Nitekim kaynaklarda, bu şehirlerin fazileti hakkında Hz. Peygamber’e isnad edilen rivayetlere rastlamak mümkündür. Bu çalışmanın temel amacı Mâverâünnehir bölgesinin önde gelen mezkûr ilim merkezlerini ele aldıktan sonra bu bölgelerin faziletleri hakkında Allah Rasûlü’ne nispet edilen bazı rivâyetleri ele alıp hadis tekniği açısından incelemektir.

Anahtar Kelimeler: *Hadis, Rivâyet, Şehir, Fazilet, Mâverâünnehir.*

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Ana Bilim Dalı.

التأليف المعجمي عند علماء بلاد ما وراء النهر

Dr. Öğr. Üyesi İhab Said İBRAHİM* -Soaad Ahmed Aly SHOLAK†

بعد التأليف المعجمي من أهم المظاهر الحضارية لأية أمة من الأمم وأي مجتمع من المجتمعات لما يعكسه من من مقومات ثقافية وحضارية يتضمنها محتوى مادته اللغوية؛ حيث لا تقتصر المادة المعجمية على ذكر المفردات ودلالاتها اللغوية فحسب، وإنما تحتوي فيما تحتويه بين سطورها جليا أو خفيا مادة مفعمة بثنى مكونات الثقافة والحضارة، ومن ثم كان الوقوف على التأليف المعجمي في بيئة ما أو مجتمع مع منظارا قويا يمكن من خلاله رؤية حقيقة هذه المجتمع والوقوف على مدى رقيه وتطوره أو تراجع وانحطاطه، ومن ثم فقط اعتنت هذه المقالة بمراجعة حركة التأليف المعجمي عند علماء بلاد ما وراء النهر، طامعة في أن تقف على أثر قوي لهم في ذلك الحقل المعرفي من حقول خدمة لغة القرآن الكريم، كذلك تروم تبين أهمية نتاج هذه الحركة بين مجمل النتاج المعجمي في القفاة العربية قديما وحديثها.

الكلمات المفتاحية : بلاد ما وراء النه, المعجم العربي , التأليف المعجمي , المعجميو.

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı.

† Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİR'İN YETİŞTİRDİĞİ ÇOK YÖNLÜ SÛFÎ HAKÎM ET-TİRMİZÎ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Şeref AYDIN*

Mâverâünnehir kelam, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf alanlarında yetiştirdiği âlimlerle meşhur olmuş münbit bir coğrafyadır. Hakîm et-Tirmizî de bu coğrafyada yetişmiş çok yönlü âlimlerden biridir. Anne ve babası hadis ehlindedir. O, küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline başlamış bu meyanda Hanefi fikhını öğrenmiş; Tirmiz, Belh ve Irak'ta hadis ilmi tahsil etmiştir. Sonra manen ruhunu doyurmak için tasavvufa yönelmiş, müşid aramış, Ahmed b. Âsım el-Antâkî'nin (öl. 239/853) eserini okumuş ve riyazet hayatı yaşamaya başlamıştır. Yahyâ b. Muâz er-Râzî (öl. 258/872) ve Ebû Tûrâb en-Nahşebî'den (öl. 245/859) etkilenmiştir. Eserleri ve fikirleriyle Gazzâlî (öl. 505/1111), İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve daha birçok meşhur sûfide tesirler bırakmıştır. Yazdığı eserler ilgiyle karşılanmış ancak kendisini kışkananlar tarafından halkın ahlâkını bozduğu, bid'at çıkardığı ve peygamber olduğunu iddia ettiği ileri sürülerek Belh valisine şikâyet edilmiş, bu durum bir müddet sürgün hayatı yaşamasına sebebiyet vermiştir. Ancak o, bunları gönlünden dahi geçirmediğini ifade etmiştir. Hakîm et-Tirmizî ayet, hadis ve olayları kendine mahsus bir üslûpla açıklamış ayrıca nakille aklı bağdaştırmaya, naklî ilimleri aklî bir temele dayandırmaya çalışmıştır. Düşüncelerini kısa fakat hikmetli sözlerle ifade etmesinden dolayı kendisine “Hakîm” denilmiştir. Onun görüşlerini benimseyenlerin oluşturduğu gruba Hakîmiyye adı verilmiştir. Daha çok “hatmü'l-evliyâ” konusundaki fikirleriyle dikkati çeken Hakîm et-Tirmizî, nasıl bir hâtemü'l-enbiyâ (peygamberlerin sonuncusu) varsa bir de hâtemü'l-evliyâ (son velî) vardır görüşünü savunmuş ve kendinden sonrakileri bu konuda etkilemiştir. Ona göre hâtemü'l-evliyâ sadece velilerin en sonuncusu değil aynı zamanda makamı en yüce, mertebesi en yüksek olanıdır; ondan daha mükemmel bir veli yoktur. Hakîm et-Tirmizî'ye göre ruhî faaliyetler ya beşerî çaba veya ilâhî yardımla gerçekleşir. Birinci durumda genel, ikinci durumda özel velâyet bahis konusu olur. Veliler her zaman iyi iş yapmayı âdet edindiklerinden hatadan korunurlar. Çünkü iyilik yapma kendilerinde tabii bir meleke haline gelmiştir. Allah'tan ilham alan veli (muhaddes, mükelleme) gerçek anlamda bu dereceye sahip olunca aldığı bilgilerin doğruluğundan emin olur. Şeytan vahye yanlış bilgiler karıştıramadığı gibi nefis de velinin ilhamını bozamaz.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Hakîm et-Tirmizî, Sûfî, Hatmül-evliyâ, İlham.*

* Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİR TASAVVUFUNA KAYNAKLIK ETMESİ BAKIMINDAN EBÛ MUTÎ MEKHÛL EN-NESEFÎ’NİN KİTÂBÜ’L-LÛ’LÛİYYÂT’I

Arş. Gör. Hicaret KARADUMAN*

Erken dönem Hanefî âlimlerinden Ebû Mutî Mekhûl en-Nesefî, Kitâbü’l-Lû’lûiyyât adlı eseriyle Mâverâünnehir’de teşekkül eden tasavvuf anlayışının mimarlarından sayılmayı hak eder. Temelde ahlâkî bahisler ihtiva eden Lû’lûiyyât, erken dönemden pek çok zâhid ve sûfinin sözlerinden iktibaslarla kaleme alınmıştır. Bazı kaynaklarda Ebû Mutî en-Nesefî’nin, ilk dönem sûfilerinden Yahyâ b. Muâz er-Râzî ve Kerrâmîliğin kurucusu İbn Kerrâm’la ilişkili olduğu rivâyet edilmiştir. er-Red ala ehli’l-bida’da saydığı sapkın fırkalar arasında Kerrâmîliği zikretmeyişi Nesefî’nin de Kerrâmîliğe mensup olduğu kanısını oluşturmuş, ayrıca Lû’lûiyyât’ta Ahmed b. Harb, Yahyâ b. Muâz ve İbn Kerrâm’ın isimlerini art arda vermesi onun Kerrâmîlikle ilişkisini kanıtlayan bir delil olarak gösterilmiştir. Bu husus yeterince delillendirilmemiş olsa da Lû’lûiyyât’ın, Hanefî-Mâturîdî coğrafyanın tasavvuf anlayışına dair en erken kaynaklardan biri olduğu muhakkaktır. Bu çalışmada Lû’lûiyyât’ın tasavvufî muhtevası ele alınacak ve tasavvufa kaynaklık değeri araştırılacaktır. Ayrıca müellifin mezhebi kimliğinden hareketle Lû’lûiyyât’ın Kerrâmî dindarlığıyla alakası sorgulanacak ve buradan hareketle eserin Mâverâünnehir tasavvufunu şekillendirdiği çerçeve ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Nesefî, Lû’lûiyyât, Kerrâmîlik.*

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi. Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

HOCA AHMET YESEVİ'NİN HİKMETLERİNDE ŞERİAT-TARİKAT İLİŞKİSİ

Doç. Dr. Musa KAVAL *

Hoca Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet adlı eseri Türk İslam Dünyasının din algısı ve yaşantısı üzerinde önemli etkisi olmuştur. Zira İslamlaşma sürecinde üstlendiği vazifesinden ötürü Hoca Ahmet Yesevi'nin düşüncelerini dile getiren eseri yaşadığı dönemde sözlü olarak aktarılmaktaydı. İslamlaşma sürecini henüz tamamlamamış olan topluluklar arasında Hoca Ahmet Yesevi'nin ortaya koyduğu dini yorum doğal olarak geniş kitleleri etkilemekteydi. Dolayısıyla hikmetler şeklinde dile getirilen bu yorumun muhtevası din algısının şekillenmesinde büyük öneme haizdir. Bu dini ve sosyal gerçekliklerden hareketle Hoca Ahmet Yesevi'nin hikmetleri Türk İslam Medeniyetinin inanç sisteminin merkezinde yer almaktadır. Şeriat ile sistemleşen İslam'ın tarikat ile nasıl yaşanması gerektiğinin anlatıldığı hikmetler günümüz Türk toplumlarının manevi yaşantısında da kendini göstermektedir. Kimi zaman çatışma ve cedelleşmenin konusu olarak sunulmaya çalışılan şeriat-tarikat ilişkisini ideal şekilde dile getiren Hoca Ahmet Yesevi'nin asırlar öncesinde ortaya koyduğu öğretiye günümüzde de ihtiyaç duyulmaktadır. Zira birlik ve bütünlüğün dini açıdan temel iki kavramının birbirinin mütemmim cüzü olduğu görüldüğünde Türk İslam Medeniyeti kendini tüketen iç çekişmeleri de ortadan kalkacak dışa dönük bir dinamizmin amentüsü olacaktır. Bu nedenle eskimeyen Türk Kocası olarak Hoca Ahmet Yesevi geçmişte yaptığı gibi günümüzde de Türk İslam Toplumunun akide ve amelini hakiki tevhitte cem edecek ortak bir değerdir. Bizde bu çalışmamızda onun başlattığı yorumun daha iyi anlaşılması ve yeniden makes bulması için değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelime: *Hoca Ahmet Yesevi, Divan-ı Hikmet, Hikmetler, Şeriat, Tarikat*

* Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü , Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

YESEVİYYE TARİKATININ, NAKŞİBENDİYYE, BEKTAŞİYYE VE BAYRAMİYYE TARİKATLARI ÜZERİNE ETKİSİ

Doç. Dr. Musa KAVAL *

Hoca (Hace) Ahmet Yesevi'nin yaşantısı ve hikmetleri üzerine tesis edilen Yeseviyye tarikatı Türkistan coğrafyasının tamamında etkisi göstermiştir. Günümüzde etkisinin azaldığı söylenen tarikat, tasavvuf öğretisinin sunduğu dinamizm ile hakikatte bir çok tarikatın doğmasına vesile olmuştur. Sadece adı ile Orta Asya'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan coğrafyanın İslamlaşmasında başat rolü olan Hoca Ahmet Yesevi'nin manevi yolunun müntesiplerinin azaldığı, Yeseviyye tarikatının etki alanının daraldığını düşünülemez. Zira Hoca Ahmet Yesevi'nin yetiştiği ve ünvanına layık görüldüğü Hacegan yolundan neşet eden Nakşibendiyye tarikatı Buhara ve çevresinde aynı öğreti sistemi ile dönüşüm ortaya koymuştur. Bugün dünyanın en yaygın tarikatlarından biri olan Nakşibendeyye tarikatı'nın Hoca Ahmet Yesevi'nin devrettiği postun etrafında şekillendiği bilinmektedir. Hoca Ahmet Yesevi'nin, konar-göçer soydaşlarına hizmet etme bilinciyle ayrıldığı sabit postundan başka Türk toplulukları arasında kabul gören Bektaşîyye ve Bayramiyye tarikatlarının üç asırlık eğitim sürecinin dinamik birer örnekleri olarak gösterilebilir. Zira göç ve fütuhatin devam ettiği süreçte dini ve tasavvufi hakikatleri Türk topluluklarının dinamizmine uygun şekilde aktaran Hoca Ahmet Yesevi yaşantısı ile Bektaşîyye ve Bayramiyye kollarının zuhuruna örneklik teşkil etmiştir. Bu yönüyle daha önce ele alınmamış başlık ile Hoca Ahmet Yesevi'nin, Nakşibendiyye, Bektaşîyye ve Bayramiyye tarikatlarının oluşum süreci ve öğretileri üzerinde kendisi üzerine değerlendirmeler yapılarak özgün bir çalışma ortaya konulmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Hoca Ahmet Yesevi, Yeseviyye, Nakşibendiyye, Bektaşîyye, Bayramiyye.*

* Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü , Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

“ANLAMAK” SÖZCÜĞÜNÜN DÎVÂNÜ LUGÂTİ’T-TÜRK’TEKİ KULLANIMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim GÜNAYDIN*

Kâşgar’lı Mahmud’un Dîvânü lugâti’t-Türk’ünde “anlamak” sözcüğü şu Arapça harflerle geçmektedir: “أَنكَلَمَق”. DLT’de bu sözcüğün kök harfleri olan “ا” ve “ن” [“a” ve “n[g]”] üzerinden birkaç fiil yazılmıştır. Bu fiiller şu şekildedir: “أَزُمُ أُنكَلِنْدِي” (Üzüm un[g]lendi). (Üzüm renklendi). İkincisi şöyledir: “أَزِي أُنكَلِنْدِي” (Er nî an[g]turdî). (Adamı şaşkına çevirdi, onu hayrete düşürdü). Üçüncü ifade ise “أَل سُوْرُكْ أُنكَلَادِي”; “Ul sûzuğ an[g]lâdı.” şeklinde geçer. Diğer taraftan DLT’de “أَنكَلَمَق” sözcüğünün kök harflerinden olan “ا, ن” harfleri üzerinden “ses” anlamına gelen “أُن” şeklinde bir sözcük geçmektedir.

DLT’de “ا” ve “ن” [“a” ve “n[g]”] kök harfler üzerinden türetilen bu fiillerin anlamları çağdaş Türkçe sözlüklerde “an”ın “ayırma ya da işaret etme” şeklinde tespit edilen temel anlamına uygundur. Nitekim üzümün reklenmesi aynı şeyin iki ayrı durumunu gösterir. Bu durum kişiye şeyler arasında ayırt etme imkânı sunar. Hayrete düşmek de bir durumdan başka bir duruma geçmektir. Bunun yanında bir sözü ya da bir şeyi anlamak aslında o şeyi görmek ve sonraki aşamada ona işaret etmedir. DLT’de geçtiği üzere “an” sözcüğünün kök harfleri olan “ا, ن” harfleri üzerinden türetilen ve “ses” anlamına gelen “أُن” öyle görülüyor ki çağdaş sözlüklerdeki “zihin” anlamına gelen “an” ile semantik bir yakınlığa sahiptir. “An” sözcüğü üzerinden türetilen ve günümüzde “andı” şeklinde yazılan fiil asıl itibarıyla “sese getirmek”; “an’a getirmek” şeklindedir. Burada yer alan “an” için “ses” anlamını düşünürken ilgili sözcüğün “zihin” anlamını da düşünmek gerekir. Dolayısıyla “an’a getirme”nin kendisi vokal bir tarafı barındırmasının yanında zihinsel bir duruma işaret eder.

Anahtar Kelimeler: *Kâşgar’lı Mahmud, Dîvânü lugâti’t-Türk, “Anlamak”.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı.

ORTA ASYA TASAVVUF EKOLÜ ESERLERİNDEN HADİKATÜ'L-ÂRİFİN'DE ZÂHİDLİK

Arş. Gör. Kevser AY*

VIII. yüzyılda gerçekleşen İslam fethinin ardından Mâverâünnehir (Ceyhun Nehri'nin öte tarafında bulunan bölge kastıyla) olarak adlandırılan Orta Asya, İslâmî ilimler için merkez bir konuma sahiptir. Genel tasavvuf tarihi sınıflandırmalarına bakıldığında Orta Asyalı sûfilerin kavram ve eserlerinin Horasan ekolüne dahil edildiği görülmektedir. Yakın zamanda konuyla ilgili yapılan araştırmalarda ise Orta Asya tasavvufunun İran ve Horasan tasavvufunun bir parçası olmadığı, Turan coğrafyasının İran tasavvufundan farklı özelliklere sahip olduğu ortaya koyulmuştur. Orta Asya tasavvufu, İran ile Horasan tasavvuf ekolünden farklı olarak İslamiyet'in Sünnî-Hanefî ekseninde gelişmiştir. Orta Asya tasavvuf ekolünün Horasan ekolünden etkilendiği doğru olmakla birlikte Horasan ekolünü etkilediği de bir gerçektir. Bu çalışmadaki "Orta Asya Tasavvuf Ekolü" başlıklandırmasının sebebi buradan mülhemdir.

Mâverâünnehir'in İsbîcâb şehrinde yetişen Hoca İshâk b. İsmail Ata'nın Hadîkatü'l-Ârifin adlı eseri dönemin Orta Asya tasavvuf anlayışını göstermesi açısından önemlidir. Çağatay Türkçesi ile XIV. yüzyıl ortalarında kaleme alındığı düşünülen eserdeki zâhidlik kavramı bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada, ilk dönem Yesevî şeyhlerinin tasavvuf düşüncesini bizlere gösteren bu eser üzerinden Orta Asya'da zâhidliğin hangi yönleriyle ele alındığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaçla gerçekleştirilecek çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden metin analizi ile Hadîkatü'l-Ârifin'den elde edilecek veriler, diğer tasavvuf kaynakları ile karşılaştırıp yorumlanarak sonuçlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mâverâünnehir, Orta Asya, Tasavvuf, Hadîkatü'l-Ârifin, Zâhidlik.*

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

PÎR-İ TÜRKİSTAN’IN HOCASI YUSUF EL-HEMADÂNÎ: ORTA ASYA’DAKİ TASAVVUFÎ DÖNÜŞÜMÜN MİMARİ

Dr. Öğr. Üyesi Eyüp İNCE*

Ahmed Yesevî (öl. 562/1166)’nin hocası olarak bilinen Yusuf el-Hemadânî (öl. 535/1140) İslam dünyasında önemli bir tasavvufî figürdür. Orta Asya’da etkili olan Hemadânî, özellikle Türkmenistan bölgesinde yaşamış ve öğretileriyle geniş bir takipçi kitlesi edinmiştir. Tasavvufun tahakkuk (metafizik) boyutundan ziyade tahalluk (ahlak) boyutuna odaklanan Hemadânî, öğretileriyle insanların manevî yolculuklarında rehberlik etmiştir. Onun tasavvufî etkisi ve önemi, dönemindeki tasavvuf geleneğine ve İslam düşüncesine yaptığı katkılarla ilgilidir. Hemadânî’nin öğretileri sadece tasavvufî boyutta değil, aynı zamanda sosyal adalet ve toplumsal sorumlulukla da ilgilidir. Ahilik geleneği gibi sosyal dayanışma ve adaleti önemseyen yapıların oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bu nedenle Hemadânî genelde Orta Asya özelde Türkmenistan bölgesi için büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu çalışma Hemadânî’nin Orta Asya’daki tasavvufî etkilerini yüzeysel anlamda ele almayı hedeflemiştir. Çalışmada, Hemadânî’nin Türkmenistan üzerindeki tasavvufî etkileri tümevarım metodunu kullanılarak incelenmiştir. Daha sonrasında, Hemadânî’nin Orta Asya’daki etkileri üzerinde yorumlar yapılmıştır. Netice olarak ise Hemadânî’nin öğretileri ve etkisiyle Türkmenistan’da birçok dergâh ve zaviye kurulduğu, böylelikle tasavvufî düşüncelerin Orta Asya’nın tamamına yayıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Orta Asya, Türkmenistan, Tekke, Yusuf el-Hemadânî, Ahmed Yesevî.*

* Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

DEDE KORKUT'UN TASAVVUFİ ŞAHSİYETİ

Doç. Dr. Musa KAVAL *

Türk toplumunun tüm yaşam alanlarında izleri görülen Dede Korkut'un efsanevi bir kişilik olduğu düşünülmektedir. Tarihi süreç içerisinde şekillendiği düşünülen Dede Korkut figürü mistik bir yönü olduğu da tartışmasıdır. Türklerin İslam öncesi ve sonrasında izleri bulunan mistik şahsiyetler üzerinde yapılan incelemeler Dede Korkut hakkında ip uçları sunmaktadır. Her iki dönemin özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde Dede Korkut'un tasavvufi bir kişilik arz ettiği, bunun da söylenceden ibaret olmadığı görülecektir. Bildirimizde bu tespitimizi güçlendiren unsurları ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: *Dede Korkut, Tasavvuf, Veli, Destan, Mistik.*

* Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

MÂVERÂÜNNEHİR HAVZASINDA SÛFÎ BİR SOLUK: MUHAMMED PÂRSÂ

Dr. Öğr. Üyesi Abdülmelik İBRAHİMOĞLU *

Seyhun ve Ceyhun nehirleri arasında yer alan Mâverâünnehir coğrafyası, asırlar boyunca İslam tarihinin önemli ilim ve kültür havzalarından biri olmuştur. Buhara, Semerkant, Tirmiz, Fergana gibi önemli kentlerin bulunduğu bu coğrafya hemen her dönem önemini korumuştur. Mezkûr havzada yer alan bu vb. şehirler gerek dinî ilimlerde gerekse müsbet ilimlerde parlak dönemlere şahitlik etmiş ve çok sayıda önemli şahsiyetleri bağrından çıkarmıştır. Bu önemli şehirler, aynı zamanda tasavvuf ve irfanın neşvünema bulduğu merkezler ve pek çok sûfî zatın yetiştiği muhitler olmuştur. Böylesine zengin bir ilmî ve manevî birikime sahip şehirlerin başında Buhara gelir. Buhara'nın yetiştirdiği mühim şahsiyetlerden biri Hâce Muhammed Pârsâ'dır (ö. 822/1420). Nakşbendiyye tarikatının pîri Bahâeddin Nakşibend'in (ö. 791/1389) önde gelen mürid ve halifelerinden biri olan Muhammed Pârsâ, Timurlular devri (1370-1507) Buhara'sında yaşamış önemli bir zattır. Binaenaleyh bu tebliğde Mâverâünnehir'den, onun önemli ilim ve kültür merkezlerinden, bilhassa Buhara'dan söz edilecek; Muhammed Pârsâ'nın yaşadığı dönemin siyasî, ilmî, dinî-tasavvufî durumuna kısaca temas edilecek; son olarak da Muhammed Pârsâ'nın hayatı ve tesirleri ele alınacaktır. Bildirinin temel hedefi ve gayesi, Muhammed Pârsâ'nın Mâverâünnehir havzasının ilim ve irfanına sunduğu katkıyı ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Çalışma, dönemin temel kaynaklarına müracaat edilerek hazırlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tasavvuf, Mâverâünnehir, Buhara, Timurlular, Muhammed Parsa.*

* Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

ULUĞ TÜRKİSTAN’DAN ANADOLU’YA EVTAD-I ERBAA (MEVLANA, HACI BEKTAŞ VELİ, HACI BAYRAM VELİ VE ŞEYH ŞABAN-I VELİ) DÂHİLİNDE ŞEYH ŞABAN-I VELİ HAZRETLERİNİN BİLİNİRLİK DÜZEYİNİN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem AVCI* - Ümit ÇELEBİCAN*

Dünya turizminde yaşanan gelişmeler, turist profilinin değişimine yol açmış; farklı ve daha fazla beklenti içine giren bu profil nedeniyle turistik ürünlerde çeşitliliği artırmak gerekmiş; bu kapsamda şehirlerin marka hâline getirilmesi, sahip olduğu potansiyelin ortaya çıkarılması, iyileştirilmesi, tanıtılıp cazibesinin artırılması önem arz etmiş ve girişimler neticesinde alternatif turizm tüm dünyada yaygınlaşmıştır. Alternatif turizm türleri içinde ise inanç turizmi, ülkelerin turizm sektöründe kalıcı rekabet gücünü yakalayabilmesi, yerel ve bölgesel ekonomilere katkı verebilmesi; doğal, tarihî ve kültürel mirası sürdürülebilir kılabilmesi için önemli bir araçtır. Bu çerçevede Kastamonu ilinin sahip olduğu dinî mirasın mutlaka incelenip araştırılması özellikle bilim insanlarının sorumluluğunu ortaya koymaktadır. Zira Evtad-ı Erbaa olarak bilinen dört büyük veliden Şeyh Şaban-ı Veli Hazretleri Kastamonu özelinde ikâmet ederek tüm Anadolu, Balkanlar hatta dünya üzerinde felsefesiyle etkili olmuş; ömrünü tüm insanlığa hizmetle geçirmiştir. Bu çalışmada, genelde Evtad-ı Erbaa hakkında farkındalık oluşturmak amacıyla Evtad-ı Erbaa şehirleri Konya, Nevşehir, Ankara ve Kastamonu’da Mevlana, Hacı Bektaş, Hacı Bayram ve Şeyh Şaban-ı Veli’nin külliyelerinin bilinirlik ve ziyaret edilme ile anma törenlerine katılma durumları çeşitli değişkenlerle incelenmiş; hususiyetle Şeyh Şaban-ı Veli Hazretleri ile Evtad-ı Erbaa’nın diğer velileri arasında bilinirlik ve ziyaret edilme durumları arasında mukayese yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, söz konusu dört ilde yaşayan 20 yaş ve üzeri farklı yaş grubundaki ve sosyo-ekonomik durumdaki 486 katılımcı oluşturmaktadır. Elde edilen nicel verilerin analizi, SPSS İstatistik Programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırma sonucunda konu edilen inanç turizmi merkezlerini ziyaret etme ve Evtad-ı Erbaa’nın anma törenlerine katılım oranlarının özellikle gençlerde düşünülen düzeyde olmadığı görülmüştür. Bu durum, bu inanç turizmi merkezleri hakkında yeterince farkındalığa sahip olunmadığını göstermektedir. Ayrıca bu sonuç, Türkiye ve dünyada diğer inanç merkezlerinin de bilinirliğinin, farkındalığının artırılması ve inanç turizmi merkezleri ile ilgili turizm açısından cazibe merkezi hâline getirilmeleri için çeşitli çalışmaların yapılması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Turizm, İnanç Turizmi, Evtad-ı Erbaa, Şeyh Şaban-ı Veli, Farkındalık.*

* Kastamonu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü.

*Kastamonu Abdurrahmanpaşa Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

MÂVERÂÜNNEHİR DİNÎ DÜŞÜNÇESİNİN KASTAMONU'DAKİ TEMSİLCİSİ OLARAK MUHAMMED İHSAN OĞUZ

DR. ÖĞR. ÜYESİ HAKAN ÇOŞAR*

Mâverâünnehir bölgesi dinî düşüncesini yansıtan eserler incelendiğinde ilk bakışta felsefeye karşı bir tutum olduğu hissi uyanmaktadır. Bununla beraber bu eserler dikkatli incelendiğinde felsefenin de kendisine temel kabul ettiği akılcı bir duruş kendini göstermektedir. Mâverâünnehir bölgesi dinî düşüncesinin temelini Ebû Hanîfe (ö. 150) ve Mâtürîdî'nin (ö. 333) fikir ve değerlendirmeleri oluşturmaktadır. Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'den mervî rivayetleri metin kritiğine sokarak akla uygun bulmadıklarıyla amel etmemesi yine çok sayıda kişi tarafından nakledilmesi gerekirken haber-i vahid konumunda kalan rivayetlerle amel etmemesi, Mâtürîdî'nin de "akla muhalif olarak vârid olan her haberin reddi vaciptir" demesi bu düşüncenin altında kuvvetli bir akılcılık yattığını göstermektedir. Bu durumu, bu düşünce geleneğindeki felsefe karşıtlığının altında akıl karşıtlığı değil, kelamcılarca "Sufestâiyye" ve "maddiyyûn" diye isimlendirilen, duyulardan ve "varlık"tan da şüphe edilmesi gerektiğini veya tüm varlığı maddeye indirgeyen felsefî ekollere bir karşı duruş olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Dolayısıyla dinî konuları akıl ölçütüyle değerlendirmek hem Ebû Hanîfe'nin hem de Mâtürîdî'nin, dolayısıyla Mâverâünnehir bölgesi dinî düşüncesini temel karakteristiğidir. Bu dinî düşünce yapısının Osmanlı Devleti'nin sona erip Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllardaki bir temsilcisi de Muhammed İhsan Oğuz'dur. Oğuz, 19 Haziran 1887 tarihinde Kastamonu'da doğup, 3 Ağustos 1991 tarihinde yine Kastamonu'da vefat eden bir din âlimi, mütefekkiridir. Zamanında bugünkü ilahiyat eğitimine denk bir dini eğitim aldıktan sonra ilim yolculuğunu sürdürmüş, ilmî tekâmülünü sağlamış yetkin bir din âlimi ve mütefekkir kimliğine sahip olmuştur. Onun ilmî perspektifinde hâkim anlayış akılcı Hanefî-Mâtürîdî anlayıştır. Başlangıçta tasavvufî konularda yazan Oğuz, zamanla tahkik gerektiren konulara ve kelâmî meselelere de girmiş ve akılcı bir perspektifle Hanefî-Mâtürîdî bakış açısını eserlerine yansıtmıştır. Kelam alanında yazdığı "Kazâ ve Kader" isimli kitabında Mâverâünnehir ilim çevresinin etkisi bariz şekilde görülmektedir. Mâverâünnehir kelamcılarının kulların irâdî fiilleri, cüzî irade, istatâat, kesb ve fiillerin yaratılması meselelerindeki akli açıklamalarının Oğuz tarafından aynen kabul edildiği görülmektedir. Temel aldığı akılcı çizgi sebebiyle kullarına sorumluluk veren, imtihan eden sonuçta da ceza-mükâfat vadeden Allah'ın kullarını fiillerini belirlemede serbest bırakması gerektiğini söylemiştir. Bu bakış açısıyla bu konuda Eş'arîleri eleştirdiği, onları orta yollu cebirle suçladığı görülmektedir. Muhammed İhsan Oğuz'un "Kazâ ve Kader Kitabı" adlı eserinde kullandığı ifadelerden hareketle Mâverâünnehir kelamcılarının Anadolu'da önemli temsilcisi olan Seyyid Bey'den etkilendiğini ve onun çizgisini devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Muhammed İhsan Oğuz bu eserde ortaya koyduğu kelâmî tavırla ve açıklamalarıyla Mâverâünnehir bölgesinde neş'et eden akılcı perspektifin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ilim hayatına taşınmasında önemli isimlerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Felsefe, Kelâm, Muhammed İhsan Oğuz, Mâverâünnehir, Mâtürîdîlik, Türkiye Cumhuriyeti, Kazâ ve Kader.*

* Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı.

